

Тернопільський відділ Українського географічного товариства

ВІСНИК

Тернопільського відділу

Українського географічного товариства

Тернопіль - 2025

УДК 91 (477.84)
В 53

Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. 2025.
№9 (випуск 9). 93 с.

Адреса видавця: 46029, Україна, м.Тернопіль, вул. М. Кривоноса 2, каб. 130.

Засновано у листопаді 2017 року. Виходить 1 раз на рік.

Друкується за рішенням Президії Тернопільського відділу Українського географічного товариства

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Вітенко І.М. – к.г.н., заступник директора, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Заставецька Л.Б. – д.г.н., професор, зав. кафедри, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Качан Є.П. – к.е.н., професор, Західноукраїнський національний університет.

Кузишин А.В. – д.г.н., професор, декан географічного факультету, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Сивий М.Я. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик Л.П. – д.г.н., професор, зав. кафедри, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (головний редактор).

Кузик І.Р. – доктор філософії (PhD), доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (відповідальний секретар).

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Технічний редактор:
І.Р. Кузик

Дизайн обкладинки:
П.М. Дем'янчук

© Тернопільський відділ Українського географічного товариства, 2025

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

РУДАКЕВИЧ І. ФАЛІНСЬКИЙ Р. ГЕОПРОСТОРОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРИМІСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД МІСТА ТЕРНОПІЛЬ	4
---	---

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ЦАРИК Л., ЦАРИК В. ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ ПРИРОДИ БІЛОБОЖНИЦЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	9
КУЗИК І., ЧЕБОЛДА І. ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	15
БАРНА І., ГРІШАКОВ І. ПІДСТАВИ ТА ПРИКЛАДИ ЗАСТОСУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЗВІТУ З ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ	20
КУЗИК І., КОЗАК А. ОПТИМІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЯК АДАПТАЦІЯ ДО ЗМІН КЛІМАТУ (НА ПРИКЛАДІ ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	28
КУЗИК З., УСЦЬКИЙ Д. ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ КОПИЧИНЕЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	31

КРАЄЗНАВЧІ НАРИСИ І ТУРИЗМ

ФАЙФУРА В. ПЕРІОДИЗАЦІЯ Й ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА СИВОРОГИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	37
КУЗИШИН А., ПАЛЮХ А., ПОПЛАВСЬКА І. МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	47
ЦАРИК П., ЦАРИК Л. ЕКОТУРИЗМ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	54
НОВИЦЬКА С., ЯНКОВСЬКА Л. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ДНІСТРОВСЬКИЙ КАНЬЙОН»	64
ЗАДВОРНИЙ С. МУНІЦИПАЛЬНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМОМ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ)	69
ЦАРИК П., ВІТЕНКО І. РОЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ОСНОВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	72
ДОБРОВОЛЬСЬКА С. ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ	80
ЯВОРСЬКА Г. ТУРИСТИЧНІ ДЕСТИНАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО СЕРВІСУ	82

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

ТАРАНОВА Н. ВІД ТЕРНОПІЛЛЯ ДО ДОНЕЧЧИНИ: ДОСВІД ВИВЧЕННЯ КЛІМАТИЧНИХ КОНТРАСТІВ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ	86
РОМАНИШИН О. ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ В ОСВІТІ	91

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3:631

ГЕОПРОСТОРОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРИМІСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД МІСТА ТЕРНОПІЛЬ

Іван РУДАКЕВИЧ, Роман ФАЛІНСЬКИЙ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Розглянуто тенденції розвитку сільського господарства приміських територіальних громад міст Тернопіль. Охарактеризовані особливості формування аграрної сфери у приміських громадах. Розроблена картосхема найбільших сільськогосподарських підприємств приміської зони міста Тернопіль. Проаналізовані сучасні та перспективні напрями розвитку аграрної сфери приміських громад: переробка продукції, розвиток овочівництва, садівництва, ягідництва.

Ключові слова: аграрна сфера, приміська територіальна громада, сільське господарство, сільськогосподарське підприємство, Тернопіль.

Населені пункти у приміській зоні міста Тернопіль здавна були локальними центрами розвитку різних напрямів сільського господарства. Аграрна продукція з навколишніх сіл була основним товаром на ринках, ярмарках і в крамницях міста у давні часи. Навіть у часи «індустріалізації» сільського господарства спеціалізація агропідприємств у приміських селах визначалася часто з потреб розташованого неподалік великого міста. З реформуванням аграрних і земельних відносин змінилася структура виробництва сільськогосподарської продукції, що призвело до падіння продукції тваринництва та зростання вирощування високорентабельних культур. Господарства населення теж змінюють свою спеціалізацію від вирощування картоплі, овочів і зернових культур до садівництва та ягідництва. Ще одним сучасним викликом для аграрної сфери приміських територіальних громад міста Тернопіль стала активна фаза російсько-української війни з 2022 р., внаслідок якої були втрачені головні регіони вирощування плодово-овочевої продукції. Відповідно у тилових регіонах (у тому числі Тернопільській області) виникла необхідність у збільшенні виробництва продукції садівництва та овочівництва. Особливо це стосується територій приміських громад, які переважно володіють необхідною інфраструктурою та близьким розташуванням до ринків збуту продукції.

Тематиці географічних досліджень розвитку сільського господарства у приміських територіях присвячено багато наукових публікацій. Однією з найстаріших і найвідоміших теорій сільськогосподарської спеціалізації місцевостей навколо міста є кільцева модель німецького вченого Тюнена. Згідно неї виділялися 7 своєрідних зон товарної спеціалізації сільського господарства у вигляді концентричних кілець [10, с. 140]. Спеціалізація приміських аграрно-промислових територіальних комплексів досліджувалася також у працях українського географа М. Пістуня [6]. Геопросторові проблеми дослідження приміського агропромислового комплексу Київської господарської агломерації розглянуті у публікації С. Іщука та О. Гладкого [4]. Окремі аспекти розвитку сільського господарства у приміській зоні м. Івано-Франківська вивчені у дослідженні І. Закутинської та Р. Сливки [2].

Геопросторові аспекти розвитку сільського господарства у Тернопільській області розкриті у колективній монографії «Географія Тернопільської області» [1]. Особливості аграрної сфери в цій праці розглянуті у розрізі колишніх адміністративних районів, що значною мірою втратило актуальність після зміни меж районів і формування територіальних громад у 2020 році. Однак у цій монографії виділено колишній Тернопільський район (у межах до 2020 р.) як провідний у межах регіону в напрямках свинарства та птахівництва.

Метою даної публікації є охарактеризувати геопросторові аспекти розвитку аграрної сфери приміських територіальних громад (ТГ) навколо міста Тернопіль. У нашому дослідженні розглянуті наступні ТГ: Байковецька, Білецька, Великоберезовицька, Великобірківська, Великогаївська, Підгороднянська.

Перші землеробські племена на території Тернопільської області були поширені у часи трипільської культури (близько 3 тис. р. до н. е.), археологічні знахідки яких виявлені поблизу сіл

Великий Глибочок та Ігровиця Білецької громади [9, с. 22]. У давньоруські часи та підчас панування на Галичині Польського королівства в аграрній сфері сформувалися феодальні відносини. Лише у 1848 р. внаслідок революційних подій «Весни народів» в Австрійській імперії (до складу якої тоді входило м. Тернопіль з околицями) було скасовано панщину, а більшість селян отримали земельні наділи. Ці події разом з промисловою революцією сприяли поживавленню сільського господарства та інших сфер.

У 1880 р. в Тернопільському повіті 65,46% мешканців були зайняті в рільництві та лісівництві, 12,34 % – у промисловості й 4,75% – в торгівлі. На території повіту в 1897 р. орні землі займали 81 %. Наприкінці цього століття на Західному Поділлі виник район торговельного зернового господарства, а у Тернополі зберігалось багато хліба, тому місто називали житницею Галичини [9, с. 76].

У 1939-1940 роках з радянською окупацією теренів Західної України на Тернопільщині розпочалася колективізація сільського господарства (створення колгоспів і радгоспів), яка завершилася після Другої світової війни на початку 1950-их років. У 1970-их роках на території сучасних приміських громад міста Тернопіль діяли 30 колгоспів і радгоспів, які обробляли більше 60 тисяч гектарів сільськогосподарських угідь [3].

У 1991 році з проголошенням незалежності України держава поринула у глибоку соціально-економічну кризу, яка призвела до значних перетворень у суспільстві та господарстві. Великі промислові та сільськогосподарські підприємства часто не витримували перетворень і трансформації та банкрутували. Більшість колишніх колгоспів у приміських селах навколо Тернополя були розпайовані та розформовані. Прикладами вдалого збереження та перетворення агропідприємств у цій місцевості є «Агрокомплекс» (с. Дубівці), «Агрон» (Товстолуг), «Агропродсервіс» (с. Настасів) та інші. На початку 1990-их років появилися також перші фермерські господарства, які часто починалися з кількох десятків гектарів ріллі та 1-2 тракторів. Окремі з них виростили до великих агропідприємств, які обробляють тисячі гектарів угідь (ФГ Березовського у с. Товстолуг, ФГ Олійник в с. Довжанка).

Значну роль у розвитку сільських населених пунктів і формуванні місцевих бюджетів відіграють аграрні підприємства. Сільське господарство приміських територіальних громад біля м. Тернопіль має переважно рослинницьке спрямування, хоча є кілька виробників, які успішно розвивають тваринництво («Агропродсервіс», «Агрокомплекс») (рис. 1). Агропідприємства вирощують переважно зернові, технічні та олійні культури. Тваринницькі комплекси діють у селах Настасів, Мар'янівка, Великий Ходачків (ПАП «Агропродсервіс»), Дубівці, Нижній Івачів («Агрокомплекс»), Скоморохи (АФ «Медобори»), Лозова, Стегниківці, Смиківці. На околиці с. Великі Гаї функціонує велике підприємство птахівничого напрямку (ВАТ «Птахофабрика Тернопільська») з філіалом у с. Петриків. Його спеціалізація полягає у виробництві курячих яєць. Новий птахівничий комплекс створений на базі колишньої тваринницької ферми у с. Забойки у власності агрофірми «Прикарпаття». Цікавим тваринницьким господарством є екоферма «Веселі козенята» у с. Хомівка Білецької ТГ. У ній тваринництво (козівництво) пов'язане з переробкою молока та агротуризмом.

На жаль, узагальнену кількість діючих аграрних підприємств по досліджуваних ТГ поки неможливо визначити через недостатню кількість статистичної інформації. Однак, у Великоберезовицькій громаді є 54 суб'єкти підприємницької діяльності у сфері сільського та лісового господарства, що забезпечують 24 % обсягів місцевої економіки [36, с. 61]. У Підгороднянській ТГ у 2023 р. нараховувався 41 агровиробник, що становило більше 10 % від всього місцевого бізнесу [8].

В окремих територіальних громадах проводиться облік найбільших власників і орендарів сільськогосподарських земель. Наприклад, у Байковецькій ТГ 6 найбільших агропідприємств обробляють понад 100 гектарів площ (табл. 1). Більшість з них сформувалися з колись успішних колишніх колективних господарств.

Таблиця 1

Найбільші за площею оброблених земель агропідприємства Байковецької громади [5]

№ п/п	Назва агропідприємства	Місце розташування	Площа земель в обробітку, га
1	ТзОВ «Агрокомплекс»	с. Дубівці	4415
2	ТзОВ «Вікторія»	с. Байківці	1950
3	ТОВ «Дружба»	с. Лозова	975
4	ТОВ «Стегниківське»	с. Стегниківці	837
5	ТОВ «Тарагро СГ»	с. Чернелів-Руський	671
6	ТзОВ «АПФ Весна»	с. Ангелівка	125

Подібна також проблема із статистичною інформацією про виробництво аграрної продукції, врожайність сільськогосподарських культур, рівень механізації, тощо. Часто такі відомості подаються у звітах чи ЗМІ великими агрофірмами та агрохолдингами. Однак переважно їх угіддя та підприємства займають території не лише в різних громадах, але й в інших адміністративних областях.

Згідно загальнодоступних джерел можемо проаналізувати розміщення та функціонування найбільших сільськогосподарських підприємств. Найбільшим сільськогосподарським підприємством територіальних громад приміської зони м. Тернопіль є ПАП «Агропродсервіс» з головним господарством у с. Настасів Великоберезовицької ТГ (рис. 1). Дане підприємство об'єднує 22 господарства у Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській та Херсонській областях, які займаються рослинництвом, тваринництвом, птахівництвом, насінництвом, працюють у сфері послуг. Земельний банк агрофірми – майже 47 тис. га. Найбільший свиноплекс у с. Настасів складається з репродуктора на 9,6 тис. свиноматок, дорощування порослят на 45 тис. голів, генетичного центру для утримання кнурів потужністю 200 голів із лабораторією штучного запліднення. Підприємство є основним податконаповнювачем місцевого бюджету – 17 % від усіх сплачених податків в 2024 році у Великоберезовицькій ТГ [7, с. 64].

Ще одним великим багатопрофільним агропідприємством у приміській зоні м. Тернопіль є ТОВ «Агрокомплекс» у с. Дубівці Байковецької громади. Основний напрям його діяльності – рослинництво (вирощування зернових, технічних і кормових культур), а також різні напрями тваринництва (розведення ВРХ, свинарство). Підприємство обробляє понад 4400 га земель. Ще одним великим сільгоспвиробником у цій громаді є ТзОВ «Вікторія» у с. Байківці, яке обробляє близько 2000 га землі [5]. Головна його спеціалізація – вирощування зернових і технічних культур, однак в останні роки активно розвиває овочівництво.

Найбільшим агропідприємством Великогаївської ТГ є ПП «Агрон» у с. Товстолуг, яке обробляє понад 4000 га, займаючись переважно зерновим господарством. Це господарство має власний невеликий елеватор, а також цех з виробництва круп. Дещо меншою є агрокомпанія «Прикарпаття», яка провадить діяльність у с. Забойки Підгороднянської громади, хоча зареєстрована у м. Тисмениця Івано-Франківської області. Це агропідприємство обробляє понад 1000 га земель, вирощуючи переважно зернові культури. В останні роки ця фірма відкрила птахоферму, а також планується розведення свиней і овець.

У територіальних громадах приміської зони м. Тернопіль провадять свою діяльність кілька десятків фермерських господарств (ФГ). Найбільшими з них є фермерські господарства «Олійник» (с. Довжанка), «Костик» (с. Марянівка), «Семеха» (с. Острів), «Мричко» (с. Баворів), «Скочеляс» (с. Грабовець), «Світанок» (с. Чистилів), «Явір» (с. Байківці) (рис. 1). Досить цікавим є ФГ родини Олійник з с. Довжанка Підгороднянської громади. Окрім виробництва зернових і технічних культур, у цьому господарстві діють млин, виробництво круп, ремонт с/г техніки, розвивається свинарство.

У селах приміських громад навколо м. Тернопіль вирощують різноманітну сільськогосподарську продукцію численні індивідуальні селянські господарства переважно для своїх потреб або збуту на продуктових ринках. Значна кількість рослинницької та садової продукції вирощується також у садово-дачних кооперативах, десятки яких розташовані навколо міста.

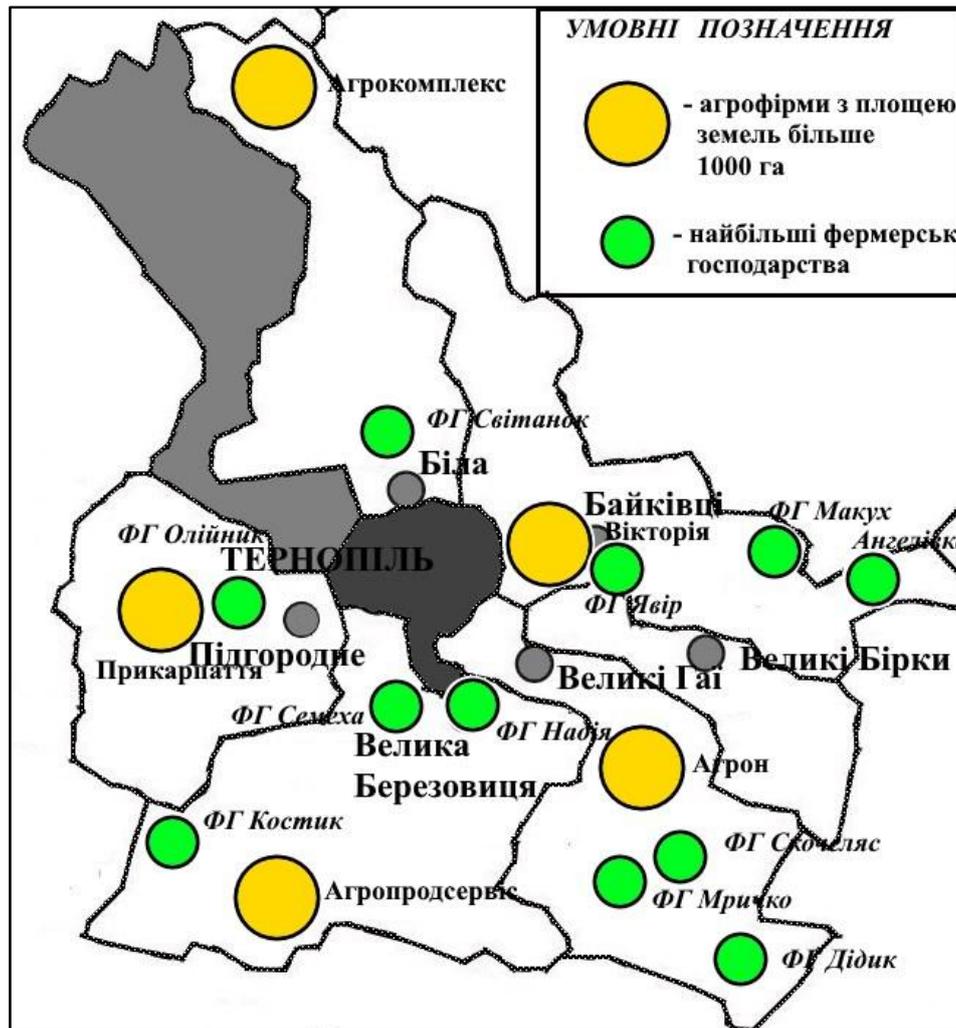

Рис. 1. Агропідприємства та фермерські господарства територіальних громад приміської зони м. Тернопіль

У деяких населених пунктах приміських громад м. Тернополя в останні роки активно розвивається садівництво та ягідництво. Цьому сприяють розвиток плодово-ягідних кооперативів, іноземне грантове фінансування, а також наявність вільних земельних площ (переважно городів і присадибних ділянок). Великі площі садів насаджено поблизу сіл Мишковичі та Настасів (Великобerezовицька ТГ), Великий Ходачків (Підгороднянська ТГ), Гаї-Шевченківські (Байковецька ТГ). У селах Острів і Мар'янівка (Великобerezовицька ТГ), Ангелівка (Байковецька ТГ) розташовані приватні плодорозсадники, які реалізують для потреб населення і підприємств саджанці плодкових дерев і кущів. Поблизу населених пунктів Домаморич, Підгороднє, Гаї-Шевченківські, Чистилів, Настасів й інших місцевим населенням і фермерами обробляються угіддя з ягідними насадженнями, переважно з малиною і чорною смородиною. Для обробки цієї продукції формується відповідна інфраструктура: холодильні установки, цехи заморозки, пункти приймання.

У приміських громадах навколо міста Тернопіль сформувався своєрідний тип сільського господарства. Незважаючи на традиційне у теперішній час вирощування зернових і технічних культур, у цих ТГ також є досить розвинуте тваринництво (особливо свинарство і птахівництво), та також овочівництво, садівництво та ягідництво. На території приміських громад м. Тернополя функціонують декілька великих агропідприємств (ПАП «Агропродсервіс», ТОВ «Агрокомплекс», ПП «Агрон»), які обробляють по декілька тисяч гектарів. У цих ТГ провадять свою діяльність також кілька десятків фермерських господарств. Значну роль у розвитку аграрної сфери приміських громад відіграють також приватні господарства населення, які спеціалізуються переважно на овочівництві, садівництві, ягідництві та птахівництві.

Список використаних джерел:

1. Географія Тернопільської області: монографія : в 2-х т. Т.2. Населення. Господарство. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2020. 544 с.
2. Закутинська І.І. Субурбанізація в просторовому вимірі: Івано-Франківськ і його околиці: монографія.. К.: Логос, 2016. 216 с.
3. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. За ред. В. Кулаковський. Харків, 1973. 640 с.
4. Іщук С.І., Гладкий О.В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту. К.: ВГЛ «Обрії», 2005. 239 с.
5. Паспорт Байковецької громади. URL: https://rada.info/upload/users_files/04394846/8dc7faba244b35a2d0cc79c0159cf909.pdf (дата звернення: 20.12.2025).
6. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів : навч. посібник / М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н.І. Провотар. К.: Либідь, 1997. 200 с.
7. Соціально-економічний профіль Великоберезовицької територіальної громади. URL: https://vbsr.gov.ua/images/Strategia_rozvunky/profil_hromady.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
8. Стратегія розвитку Підгороднянської територіальної громади. URL: <https://pidgorodnyanska-gromada.gov.ua/strategichnij-plan-rozvitku-pidgorodnyanskoi-teritorialnoi-gromadi> (дата звернення: 05.12.2025).
9. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3-х томах. Том 1. Тернопіль: ТзОВ "Терно-граф", 2014. 668 с.
10. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 744 с.

Summary:

Ivan RUDAKEVYCH, Roman FALINSKYI. *GEOSPASTICAL TRENDS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF SUBURBAN TERRITORIAL COMMUNITIES OF THE CITY OF TERNOPIL*

The trends of the development of agriculture in suburban territorial communities of Ternopil cities are considered. The features of the formation of the agricultural sector in suburban communities are characterized. A map of the largest agricultural enterprises in the suburban zone of Ternopil city is developed. Modern and promising areas of development of the agricultural sector in suburban communities are analyzed: product processing, development of vegetable growing, horticulture, and berry growing.

Key words: *agriculture, agricultural enterprise, agricultural sector, suburban territorial community, Ternopil.*

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 911 (477.84)

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ ПРИРОДИ БІЛОБОЖНИЦЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Любомир ЦАРИК, Володимир ЦАРИК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Розглянуто на фоні геоecологічних проблем заходи з оптимізації землекористування та емісії парникових газів. Проаналізовано існуючі території та об'єкти ПЗФ, обґрунтовано перспективи формуванню нових заповідних територій громади в межах верхів'я річкового басейну Джурина для оптимізації структури земельних угідь та збереження існуючого біорізноманіття.

Ключові слова: *оптимізації землекористування, емісія парникових газів, перспективні заповідні території.*

До складу територіальної громади входять 18 сільських населених пунктів з підпорядкованими їм територіями площею 27,46 км² та загальною чисельністю населення 10818 осіб. Найбільші за чисельністю є населені пункти: с. Білобожниця, Джурин, Буданів, Косів, Звиняч, Полівці (рис. 1.) Транспортно – географічне положення громади є сприятливим. Територією громади проходять автодороги Чортків – Білобожниця – Джурин – Бучач; Білобожниця – Косів – Буданів – Терехівка; а також залізнична колія на відтинку Чортків - Білобожниця – Джурин – Бучач з відповідними станціями у Білобожниці і Джурині. Через автостанцію Білобожниця проходять автобуси сполученням на Бучач, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Івано-Франківськ, Львів. Відстань до Тернополя 74,3 км, відстань до Чорткова 11 км. Відстань між крайніми населеними пунктами громади с. Базар і с. Буданів складає 38,7 км.

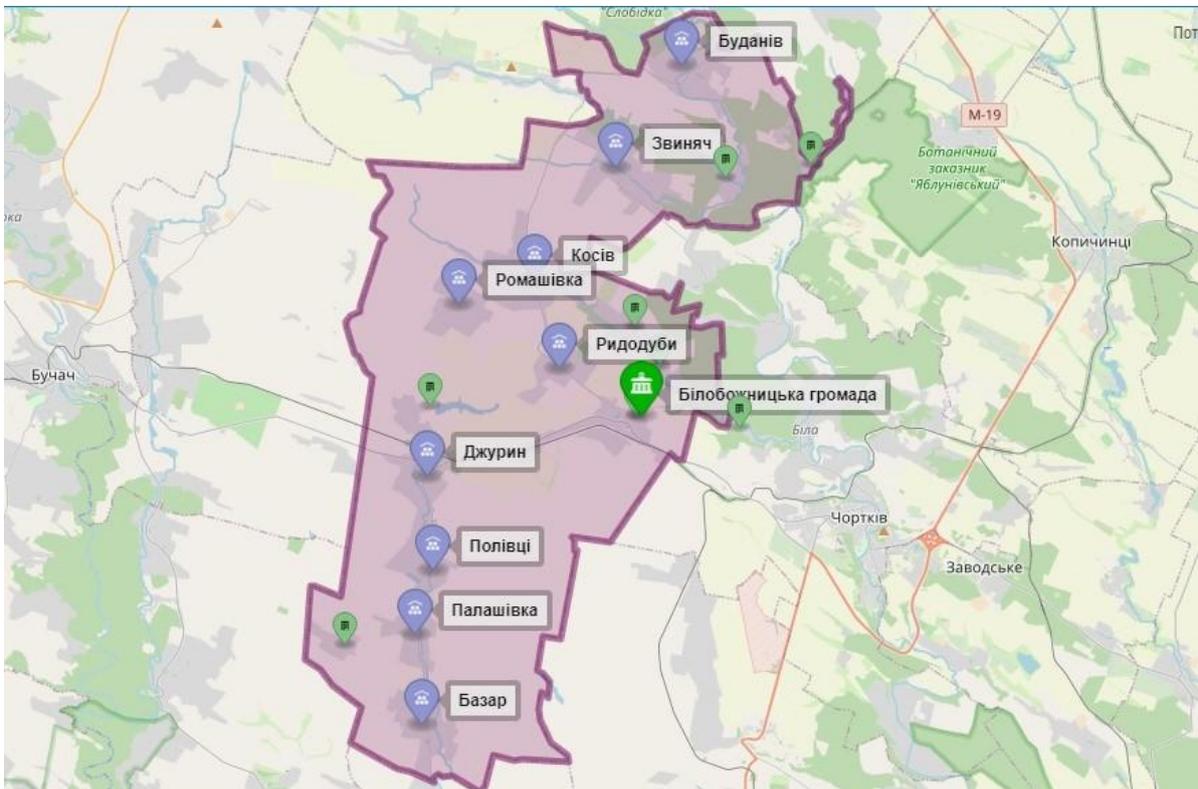

Рис. 1. Білобожницька територіальна громада

Територіальна громада має значну площу і не зовсім вдалу конфігурацію, витягнуту в сторону с. Базар на 19 км, в сторону с Буданів на 20 км. Відстань між крайніми населеними пунктами понад 30 кілометрів. Враховуючи не кращий стан дорожнього покриття на відтинку Джурин- Базар та Білобожниця - Буданів, не шутровані виїзди з польових доріг на асфальтовані траси та критичну ситуацію з вуличним покриттям в межах багатьох населених пунктів - все це погіршує якісне транспортне сполучення всередині населених пунктів громади.

Серед геоекологічних проблем природокористування найскладнішою є проблема розбалансованого землекористування [1], яка полягає у надмірній частці орних земель (72,8%) і низькій частці земель під природними (лісовими, лучно-пасовищними, водно-болотними) угіддями (10,67%). Якщо просумувати усі антропогенізовані земельні угіддя, то їх частка буде близькою до 88%. Це означає, що територіальна громада на сьогодні є активним продуцентом парникових газів, що суперечить рекомендаціям Міжурядової групи з питань зміни клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change) [6] (табл. 1).

Таблиця 1

Емісія парникових газів в межах земельних угідь Білобожницької територіальної громади

Категорія земельних угідь	Площа, тис.га	Коефіцієнт тон CO ₂ екв на 1 га	Викиди парникових газів, тис.т	Площа, тис.га	Коефіцієнт тон CO ₂ екв на 1 га	Викиди парникових газів, тис.т
<i>Фактична структура земельних угідь</i>			<i>Оптимальна структура земельних угідь</i>			
Оброблювані землі	19700,3 (72,8%)	1.18	+23246,35	14226,4 (52,6%)	1,18	+16787,2
Пасовища і сіножаті	2649,65 (9,8%)	-0,03	-79,49	5192,9 (19,2%)	-0,03	-155,78
Під лісом	2490,17 (9,2%)	-4,78	- 11903,01	5409,23 (20,0%)	-4,78	-16985,1
Забудовані землі, дороги	1559,13 (5,76%)	0	0	(5,76%)	0	0
Під водою і болотами	280,9 (1,0%)	0	0	280,9 (1,0%)	0	0
Без рослинного покриву	264,33 (0,97)	0	0	264,33 (0,97%)	0	0
Колишні торфовища	0	0	0	0	21,53	21,53
Інші землі	0,47%	0	0	0,47%	0	0

Проведені розрахунки за офіційно визнаною міжнародною методикою показують, щоби асимілювати 11903,01 тис т парникових газів, що продукують орні землі, громаді необхідно збільшити площу лісів на 2357 га за рахунок інших категорій земельних угідь, у тому числі й орних земель. Однак, побудова оптимізаційної моделі землекористування потребує перегляду усіх категорій земельних угідь відповідно до науково обґрунтованих показників. Розпочнемо із частки заліснених територій. Залісненість в межах громади, яка приурочена до зони широколистяних лісів, за науково обґрунтованими нормами мала б складати від 20 до 40%. Тільки в межах Буданівського старостинського округу лісистість території відповідає нормативам і становить 31,85%, що сприяє використанню лісових ресурсів у оздоровчо-рекреаційних цілях. У трьох старостинських округах залісненість коливається в межах: 11,5 % - Ридодубський, 14,1% -Білобожнівський, 18,2% - Звиняцький. У решти старостинських округів лісистість території менше 1,5%, а в Базарському старостинському окрузі – нульова. Для збільшення площі і часток лісових угідь до 20% доцільно використати еродовані і малопродуктивні землі схилів місцевостей басейну річки Джурин в межах Полівецького, Палашівського та Базарського старостинських округів [1].

Площу пасовищ і сіножатей варто збільшити на 9,4% за рахунок заплавлених та схилів деградованих місцевостей, а також за рахунок створення штучних пасовищ поблизу населених пунктів для відновлення пасовищного тваринництва як індивідуальних, так і колективних господарств.

Важливою проблемою природокористування територіальної громади є низька частка заповідних територій і об'єктів (4,93 га (0.02%)) (табл. 2). Це проявляється в межах всієї громади [4].

Зведена інформація про наявні заповідні території та об'єкти Білобожницької сільської територіальної громади [7]

№ з/п	Назва заповідної території чи об'єкту	Адміністративна приуроченість		Коротка характеристика	Площа, га
		Терит. громада, населений пункт	урочище, лісництво		
1	«Джерело «Червона криниця» - гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	Білобожницька сільська територіальна громада, с. Базар	Північно – західна частина села, біля потічка Червоний	П'ять джерел, що витікають з під пластів червоних пісковиків. Територія окультурена. Джерела мають науково-пізнавальне, естетичне, історичне та оздоровчолікувальне значення.	0,42 г
2	«Джерело «Дзюрудло» гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	Білобожницька сільська територіальна громада, с. Джурин	Північна околиця села, біля залізничного мосту в долині ріки Джурин	Окультурене джерело питної води з невеликим водно-болотним масивом у заплаві ріки Джурин	0,10
3	«Джерело «Прало» - гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	Білобожницька сільська територіальна громада, с. Джурин	Південна околиця у долині ріки Джурин, з правої сторони біля автодороги на с.Базар	Окультурене джерело питної води зі струмком, що впадає у р. Джурин	0,10
4	«Семенів потік» - гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	Білобожницька сільська територіальна громада, с. Базар	На східній околиці села за 100 м від млина	Потічок протяжністю 320 метрів живиться двома джерелами і впадає в р. Джурин. Джерела б'ють на дні невеликої балки	0,09
5	«Косівський ясен» - ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Білобожницька сільська територіальна громада, с. Косів	на північній околиці села по вул. Івана Франка	Ясен звичайний віком 150-200 років, висотою 30 м. Ясен посаджено в присутності Папи Римського в I половині XIX століття	0,02
6	«Резерват змій» - зоологічна пам'ятка природи місцевого значення	Білобожницька сільська територіальна громада, с. Буданів	Буданівське лісництво, кв. 22 в.9, лісове урочище«Знесіння», в 2 км на північний захід від села	Оселище мідянки - виду тварин, занесеного до Червоної книги України, гадюки звичайної, веретільниці	4,20

У верхів'ї Джурина спостерігається максимально можлива розораність прируслівих угідь, відсутність лісово-чагарникової рослинності, тільки заплавні луки є тим оберегом річки від змиву ґрунтового дрібнозему з прилеглих угідь. Тому, на витоках річки немає жодного заповідного об'єкту і її долина знаходиться в «полоні» орних земель [2]. І тільки на витoku з села Джурин спостерігаємо

заповідне джерело і широку залужену заплаву, однак скоро вона потрапляє у лещата .прирічкової забудови с. Полівці. Між населеними пунктами Джурин і Полівці у заплаві річки Джурин спостерігаємо окультурене заповідне джерело «Плесо», на виході якого утворилось водне плесо діаметром біля 10 метрів. Береги річки між населеними пунктами доцільно обсадити деревними та чагарниковими видами для затінення руслового потоку, регуляції температурного режиму води у теплі пори року. Тут долина широка, залужена і поступово заростає чагарниковою рослинністю за відсутності інтенсивного випасу свійських тварин (рис. 2).

Рис. 2. Долина р. Джурин між селами Джурин і Полівці (фото авторів)

В межах населеного пункту Полівці долина залужена, засаджена вербами і затиснута між городами і забудовою і проїжджою місцевою дорогою. За межами населеного пункту Полівці з правого берега у річку впадає повноводний доплив, течія якого зарегульована доглянутим і охайним ставом, який міг би виконувати функції гідрологічного заказника – основного регулятора гідрологічного режиму річки на верхньому її відтинку (рис. 3). В акваторії ставу регулярно спостерігається гніздування лебедів-шипунів. Місцеві жителі використовують його для риболовлі. Між ставом і руслом річки Джурин спостерігаємо обширні заплавні луки, які виконують функцію пасовища для місцевої худоби і вигулу домашньої птиці.

Рис. 3 А – Полівецький став; Б – залужена ділянка на витоках зі ставу (фото Царика В.)

На відтинку річки між сс. Полівці і Палашівка на високому лівому березі річки «красується» стихійне сміттєзвалище як символ безвідповідального ставлення місцевих жителів і посадових осіб сільської громади до відновлення екостану малої річки, воду якої з часом прийдеться використовувати в господарських і побутових цілях. Долина річки тут заростає чагарниками, які є сприятливим середовищем для чисельних видів птахів, ентомофауни, окремих видів ссавців (рис. 4).

Рис. 4. Заросла чагарником долина р. Джурин на відтинку між селами Полівці і Палашівка

В межах населеного пункту Палашівка річка отримує воду кількох джерел, береги заросли верболозами, відчутні наслідки впливу господарської діяльності місцевих жителів.

На відтинку між сс. Палашівка і Базар спостерігаємо широку залужену і зарослу чагарниками заплаву, де впритул до річища зростають верби, які захищають воду річки від прогрівання у теплий період року, а відмерлі стовбури перекривають річище і стають природними дамбами, що затримують чисельні плаваючі у воді предмети.

У селі Базар річка отримує дві притоки: Червоний потік (праву) і Семенів потік (ліву), які є гідрологічними пам'ятками природи. І тут би вартувало підсилити ці заповідні об'єкти ландшафтним заказником, передумови створення якого є очевидними. На витoku із с. Базар річка глибше врізається у поверхню Подільської височини, береги стають крутішими і порослими лучно-степовою рослинністю, види якої тут знаходять для себе своєрідні «сховища», оскільки вододільні або плакорні ділянки повністю розорані і віддані під сільськогосподарські культури. Такі місцезнаходження доцільні для перспективного ландшафтного заказника «Базарський» конфігурація якого зображена на картосхемі рис. 5 [1].

Рис. 5. Схема ділянок перспективного ландшафтного заказника (за Цариком П.) [5]

До його складу варто включити лівий крутий схил долини Джурина від автомобільного мосту і дороги в напрямку млина, який вкритий сухолюбною трав'яною рослинністю з елементами регіонально рідкісних видів (конюшина лучна, шавлія лучна, люцерна маленька, чебрець Маршала), кількома видами полину, деревію (рис. 6) до зарослого чагарником сливового саду, в якому зосереджено значна чисельність птахів (стаї перепелів, над чагарником помічені хижі підорлики, круки, сойки тощо). Далі доречно включити територію вкриту чагарниковою рослинністю, що розташована впритул до попередньої ділянки. Віддалений від населеного пункту схил є найціннішим з позиції видового різноманіття трав'янистої рослинності і ентомофауни. І нарешті старий фруктовий сад з домінуванням суничних асоціацій, чисельними особинами глоду, шипшини, дуба звичайного. Обидві ділянки контактують з заплавою р. Джурин. Загальна площа ландшафтного заказника пропонується у 36,0 гектарів.

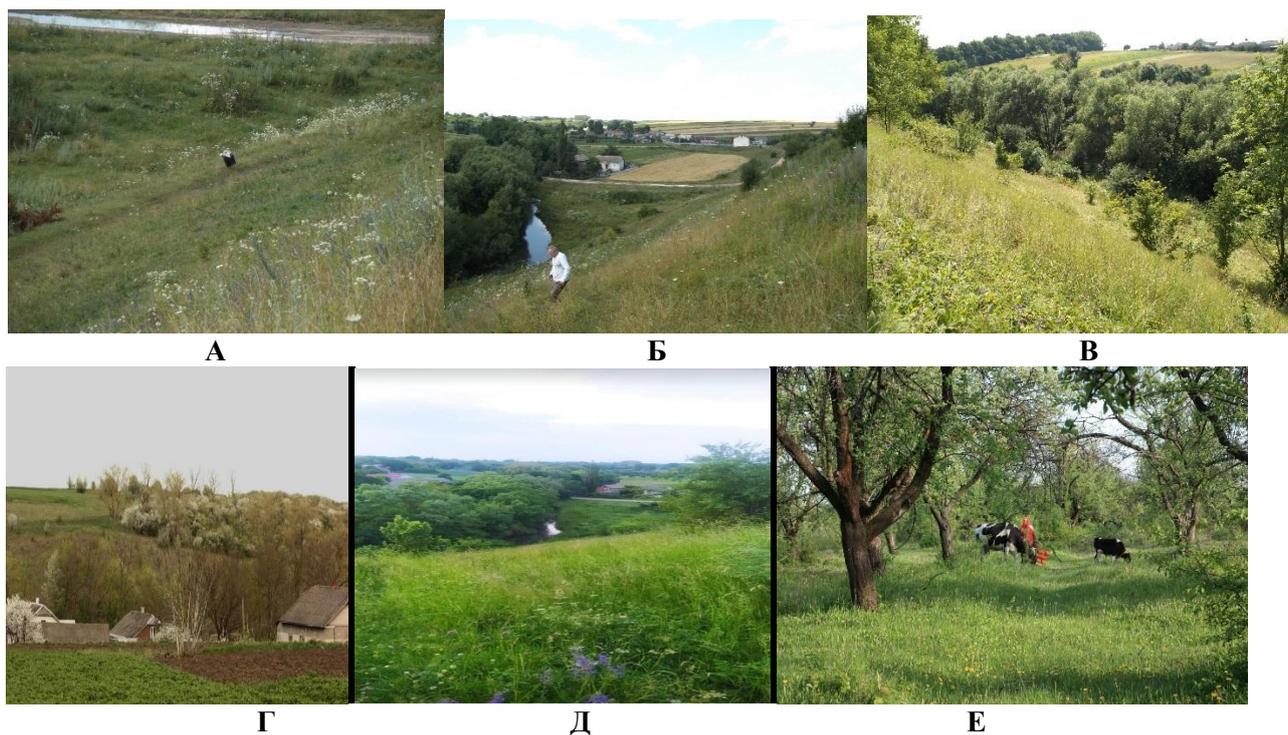

Рис. 6. Ділянки перспективного заказника долини Джурина (фото авторів) [2]
А, Б, В, Д – трав'яниста рослинність на правобережному схилі річкової долини
Г - на дальньому плані квітує сливовий сад-чагарник
Е – у закинутому саду по правому березі річки

На вододільній частині лівого берега річки між орними землями збереглися два верхові озерця суфозійного походження, які можна включити до складу перспективного ландшафтного заказника «Базарський».

Вказана територія потребує детальних ботаніко-ентомологічних досліджень. На даний момент керівництву старостинських округів Білобожницької громади, куди входить верхня течія р. Джурин доцільно організувати в межах населених пунктів від витoku і до межі з Товстенською громадою впорядкування річкової долини, засадження її деревною рослинністю, очищення русла і заплави від побутового сміття, силами місцевих жителів, залучивши до акцій учнів і вчителів, церковні громади, працівників сільських рад. Впорядкування річкової долини і створення в її межах ряду заказників сприятиме покращенню екологічного стану водної артерії, регулюванню гідрологічного режиму річки у нижній течії якої розташована найбільш відвідувана гідрологічна пам'ятка природи області – Червоногородський водоспад.

Список використаних джерел:

1. Бакало О., Царик Л., Царик П. Трансформація геоecологічних процесів басейну річки Джури. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 180 с.
2. Царик Л., Царик В. Білобожницька територіальна громада: особливості просторової організації та землекористування. *Вісник Тернопільського відділу УГТ*, 2022, С 8-12
3. Царик Л., Царик В. Річки Тернопілля. Мальовничий і проблемний Джури (географічний нарис) *Вісник Тернопільського відділу УГТ*. 2017. №1. С. 85-90.
4. Царик Л., Царик П., Кузик І., Царик В. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок: монографія (видання друге доповнене і перероблене). За ред. проф. Царика Л.П. Тернопіль: СМП «Тайп», 2021, 162 с.
5. Царик Л.П., Царик П.Л. Про екостан верхньої течії річки Джури і перспективу створення заповідних об'єктів. Подільські читання-2023: комунікаційні стратегії для реалізації геоecологічних ініціатив та проєктів: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. присвяченої 30-річчю першого набору на спеціальність «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (2-3 листопад 2023 р.). За ред. проф. Л.П. Царика. Тернопіль: ТНПУ, 2023. С. 50-53.
6. Царик Л., Царик П., Царик В. Емісія парникових газів басейновими системами малих річок Західного Поділля. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Подільські читання» Кам.-Под. ун-тет, 2022. С. 12-16
7. https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/bilobozhnytska_gromada_15.02.2023.pdf

Summary:

Liubomyr TSARYK, Volodymyr TSARYK. GEOECOLOGICAL PROBLEMS OF NATURAL RESOURCE USE AND NATURE CONSERVATION IN THE BILOBOZHNYTSA RURAL TERRITORIAL COMMUNITY

Measures to optimize land use and greenhouse gas emissions are considered against the backdrop of geo-ecological problems. Existing territories and protected areas are analyzed, and the prospects for the formation of new community protected areas within the upper reaches of the Dzhuryn river basin are justified in order to optimize the structure of land use and preserve existing biodiversity.

Key words: *land use optimization, greenhouse gas emissions, promising protected areas.*

УДК 630.6 (477.84)

ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ігор КУЗИК, Ігор ЧЕБОЛДА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

В ході проведеного дослідження встановлено, що лісові ресурси Чортківського району представлені насадженнями граба звичайного, дуба звичайного і ясена звичайно із високими класами бонітету та повнотою 0,7-0,9. В районі переважають (49%) ліси першої групи, ліси другої групи займають близько 48% і чагарники – 3%. Найбільші площі лісів зосереджені у Монастирській, Борщівській, Бучацькій, Гримайлівській і Заліщицькій територіальних громадах. Показник лісобезпеченості населення району становить 0,26 га/особу.

Ключові слова: *лісові ресурси, Чортківський район, територіальні громади.*

У структурі землекористування Чортківського району ліси займають 17%, що є одним із найвищих показників серед адміністративних районів Тернопільщини. У районі зосереджено 84,73 тис. га лісів, з яких ліси I групи – 39 950 га, ліси II групи – 39 190 га і чагарники – 2575 га (рис. 1).

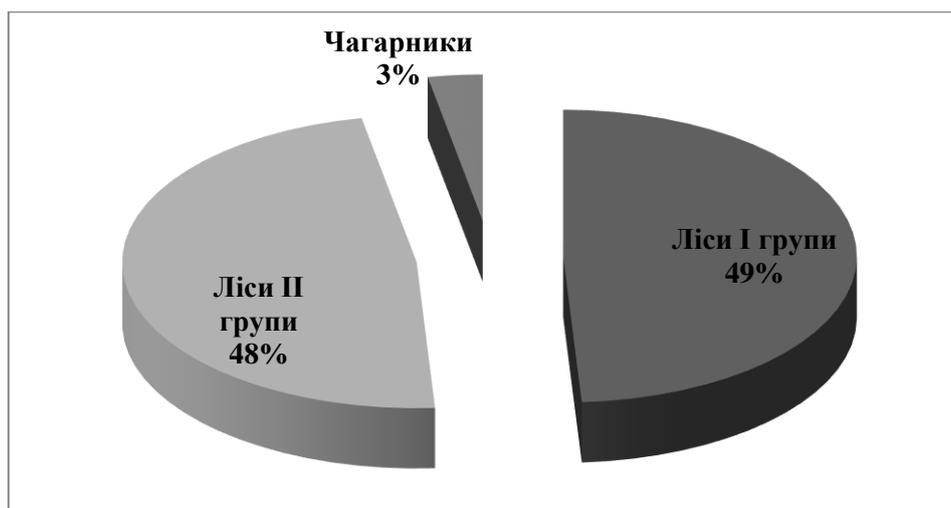

Рис. 1. Розподіл лісів Чортківського району за групами

Найбільші площі лісовкритих земель мають Монастириська, Борщівська, Бучацька, Заліщицька і Гримайлівська територіальні громади (табл. 1). Частка лісовкритих земель у структурі земельних угідь Коропецької громади становить – 30%, що є найвищим показником у Чортківському районі, у Копичинецькій і Золотопотіцькій громадах лісистість складає 29%, у Чортківській громаді – 27%, у Монастириській – 26% і у Борщівській і Заводській ТГ – 20%.

Таблиця 1

Площі лісових земель територіальних громад Чортківського району, га

Адміністративна одиниця	Загальна площа лісів	Землі вкриті лісовою рослинністю	Землі не вкриті лісовою рослин.	Інші лісові землі
Бучацька	7373,6	6880,3	56,0	354,3
Монастириська	12146,6	11678,6	84,0	52,0
Борщівська	8123,0	7719,2	11,8	100,0
Заліщицька	5502,0	4978,8	77,0	96,0
Хоростківська	546,0	510,0	2,0	8,2
Копичинецька	4937,5	4928,6	19,1	53,0
Чортківська	4154,7	3951,5	93,6	51,0
Товстенська	4405,0	4224,4	72,0	100,0
Гримайлівська	5983,6	5827,0	3,0	91,4
Гусятинська	4275,0	4248,0	13,0	69,3
Мельнице-Подільська	3345,8	3232,5	8,0	4,1
Скала-Подільська	3211,6	2147,3	21,0	26,5
Золотопотіцька	4722,0	4532,0	38,0	190,2
Заводська	1798,0	1733,0	10,6	34,7
Коропецька	2614,8	2484,0	24,0	94,7
Білобожницька	2440,0	2406,2	51,5	78,6
Нагірянська	1943,7	1883,2	17,5	12,6
Васильковецька	1571,5	1409,3	9,2	25,0
Колиндянська	1858,0	1816,6	6,0	21,0
Трибухівська	647,6	578,0	2,0	45,4
Більче-Золотецька	1855,0	1743,5	20,0	17,0
Іване-Пустенська	1275,0	1158,0	4,0	1,0
Чортківський район	84 730	80 070,0	643,3	1526,0

Таким чином, проведений аналіз лісистості територіальних громад Чортківського району, показав такі особливості:

➤ в межах районує п'ять територіальних громад (Коропецька, Копичинецька, Золотопотіцька, Чортківська і Монастирська) характеризується оптимальною часткою лісовкритих земель (23,1-40%);

➤ у восьми громадах (Борщівська, Заводська, Більче-Золотецька, Гримайлівська, Гусятинська, Скала-Подільська, Іване-Пустинська і Заліщицька) частка лісовкритих земель є відносно оптимальна (15,1-23%);

➤ сім громад (Бучацька, Мельнице-Подільська, Товстенська, Колиндянська, Нагірянська, Білобожницька і Васильковецька) характеризуються несприятливою часткою лісовкритих земель (5-15%);

➤ дві громади в районі (Трибухівська і Хоростківська) характеризуються вкрай несприятливу лісистістю (частка лісовкритих земель становить менше 5%).

Забезпеченість населення лісовими ресурсами у розрізі громад Чортківського району є найвищою у Монастирській і Гримайлівській громадах (0,63 га/особу), найнижчим цей показник є для Чортківської (0,11 га/особу) і Хоростківської (0,04 га/особу) громад (табл. 2). В середньому по району лісозабезпеченість населення становить 0,26 га/особу.

Таблиця 2

**Забезпеченість населення лісовими ресурсами у розрізі територіальних громад
Чортківського району**

Адміністративна одиниця	Площа лісів, га	Кількість населення, осіб	Лісозабезпеченість, га/особу
Бучацька	7373,6	37 886	0,19
Монастирська	12146,6	19 357	0,63
Борщівська	8123,0	29 146	0,28
Заліщицька	5502,0	26 995	0,20
Хоростківська	546,0	13 695	0,04
Копичинецька	4937,5	13 150	0,37
Чортківська	4154,7	36 633	0,11
Товстенська	4405,0	18 343	0,24
Гримайлівська	5983,6	9490	0,63
Гусятинська	4275,0	15 576	0,27
Мельнице-Подільська	3345,8	16 551	0,20
Скала-Подільська	3211,6	10 240	0,31
Золотопотіцька	4722,0	15 172	0,31
Заводська	1798,0	6852	0,26
Коропецька	2614,8	6006	0,43
Білобожницька	2440,0	10 818	0,23
Нагірянська	1943,7	8613	0,23
Васильковецька	1571,5	8070	0,19
Колиндянська	1858,0	6593	0,28
Трибухівська	647,6	8750	0,07
Більче-Золотецька	1855,0	3982	0,46
Іване-Пустинська	1275,0	4832	0,26
Чортківський район	84 730	326 750	0,26

У Чортківському районі 36 677 га лісі належать до природоохоронної категорії, 23 522 га – до експлуатаційної. Найбільше природоохоронних лісів зосереджено у Гримайлівській (5940 га), Копичинецькій (4897 га), Гусятинській (3969 га) та Борщівській (3180 га) територіальних громадах. Також багато природоохоронних лісів у Бучацькій, Золотопотіцькій, Заліщицькій, Товстенській і Мельнице-Подільській територіальних громадах. Значні площі природоохоронних лісів у цих громадах пояснюються тим, що в межах їх територій функціонують великі заповідні об'єкти

національного значення – природний заповідник «Медобори» (Гусятинська, Гримайлівська громади); НПП «Дністровський каньйон» (Борщівська, Буцацька, Золотопотіцька, Заліщицька, Товстенська і Мельнице-Подільська громади); «Яблунівський» ботанічний заказник (Копичинецька ТГ).

Експлуатаційних лісів найбільше у Борщівській (4183 га), Чортківській (2980 га), Заліщицькій (2804 га), Товстенській (2360 га), Білобожницькій (2103 га) і Скала-Подільській (2000 га) територіальних громадах. У Буцацькій, Трибухівській, Хоростківській, Монастирській, Коропецькій, Золотопотіцькій, Гримайлівській і Васильковецькій територіальних громадах експлуатаційні запаси лісових ресурсів відсутні.

У Чортківському районі створено понад 814 га лісосмуг та 32 827 га інших захисних насаджень. Найбільші площі полезахисних смуг зосереджено у Гусятинській (292 га), Гримайлівській (158,5 га) і Копичинецькій (200 га) громадах. Водночас у таких громадах як Товстенська, Золотопотіцька, Заводська, Коропецька, Білобожницька, Колиндянська і Трибухівська – полезахисні смуги відсутні. Найбільш репрезентативним показником екологічного стану та використання лісосмуг є коефіцієнт полезахисної лісистості, який визначається як співвідношення площі полезахисних лісосмуг до площі ріллі [15]. За відповідно проведеними розрахунками встановлено, що показник полезахисної лісистості Чортківського району становить 0,264. Найвищим цей показник є у Копичинецькій (2,2) і Гусятинській (1,86) територіальних громадах (табл. 3).

Таблиця 3

Показники полезахисної лісистості територіальних громад Чортківського району

Адміністративна одиниця	Полезахисні лісосмуги, га	Площа орних земель (рілля), га	Коефіцієнт полезахисної лісистості
Буцацька	5,0	32770,2	0,015
Монастирська	1,0	20933,2	0,005
Борщівська	2,0	24467,2	0,008
Заліщицька	2,0	19935,4	0,010
Хоростківська	50,0	14413,0	0,347
Копичинецька	200,0	9076,0	2,2
Чортківська	1,0	7230,7	0,014
Товстенська	0,0	22424,5	0,0
Гримайлівська	158,5	21640,0	0,73
Гусятинська	292,0	15700,0	1,86
Мельнице-Подільська	1,0	15837,6	0,006
Скала-Подільська	38,0	11072,5	0,34
Золотопотіцька	2,0	7924,5	0,025
Заводська	0,0	5295,0	0,0
Коропецька	0,0	3761,6	0,0
Білобожницька	0,0	19700,0	0,0
Нагірянська	30,0	12810,5	0,23
Васильковецька	27,0	12540,8	0,21
Колиндянська	0,0	10673,0	0,0
Трибухівська	0,0	9130,0	0,0
Більче-Золотецька	3,0	6665,5	0,045
Іване-Пустенська	2,0	4766,8	0,042
Чортківський район	814,5	308768,0	0,264

Отже, загальна площа лісів Чортківського району становить 84,73 тис. га, з яких 80 тис. землі вкриті лісовою рослинністю, 6443 га – землі не вкриті лісовою рослинністю і 1526 га інших лісових земель. Загальна площа полезахисних смуг в районі становить 814,5 га, коефіцієнт полезахисної лісистості досліджуваної території складає 0,264. У Чортківському районі нараховується 2575 га чагарників. Близько 50% (39 950 га) лісів Чортківщини належать до I групи, ліси II групи займають 39 190 га. Для виробництва деревини у Чортківському районі є близько 23,5 тис. га лісів, природоохоронних лісів в районі – 36 677 га. Забезпеченість лісовими ресурсами у районі в середньому

складає 0,26 га/особу, найвищим цей показник є у Монастирській та Гримайлівській (0,63 га/особу) громадах.

Список використаних джерел:

1. Дейнека А.М. Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку: монографія. К.: Знання, 2009. 350 с.
2. Денисик Г., Канський В. Лісові антропогенні ландшафти Поділля: монографія. Вінниця: ПП «ГД «Едельвейс і К», 2011. 168 с.
3. Дребот О., Боцула О., Височанська М. Концептуальні підходи до збалансованого користування землями лісогосподарського призначення. *Агроекологія, радіологія, меліорація*. 2019. № 12. С. 66-72.
4. Кузик І. Сучасний стан і тенденції розвитку лісового господарства Тернопільської області. Громадська оцінка. *Вісник Тернопільського відділу УГТ*. №3. 2019. С. 51-55.
5. Лицур І.М. Лісоресурсний потенціал України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2005. №17.5. С. 173-174.
6. Марчук Р. Видовий склад і таксаційні характеристики лісів Чортківського району. Матеріали звітної наукової конференції викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів кафедри геоecології та гідрології і НДЛ «Моделювання еколого-географічних систем». Тернопіль: ТНПУ, 2025. С. 58-62.
7. Новицька С., Янковська Л., Вітенко І. Природні рекреаційні ресурси Чортківського району Тернопільської області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. 2021. №2 (51). С. 139-145.
8. Питуляк М.Р., Питуляк М.В. Особливості рекреаційного лісокористування в Тернопільській області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. 2017. №2. С. 185-190.
9. Природні умови та ресурси Тернопільщини. За ред. М.Я. Сивого, Л.П. Царика. Тернопіль: ТзОВ: «Терно-граф», 2011. 512 с.
10. Природокористування: навчальний посібник. За ред. Л.П. Царика. Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2015. 398 с.
11. Свинко Й.М. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 192 с.
12. Тернопільщина: цілі і потенціал сталого природокористування. за ред. проф. Л.П. Царика. Тернопіль: СМП «Тайп», 2016. 498 с.
13. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2006. 256 с.
14. Царик Л.П., Смеричинський Ю.В. Оцінка перспективи створення нових лісів у Тернопільській області. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. 2022. Вип. 27. С. 72-79.
15. Царик Л., Кузик І. Геоecологічні засади землекористування, емісії парникових газів та охорони природи (на матеріалах територіальних громад): Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2024. 238 с.

Summary:

Ihor KUZYK, Ihor CHEBOLDA. PROBLEMS OF SUSTAINABLE FOREST USE BY TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CHORTKIV DISTRICT OF THE TERNOPIL REGION

The study found that the forest resources of the Chortkiv district are mainly represented by plantations of pine, common oak and hornbeam with high bonita classes and a fullness of 0,7-0,9. The district is dominated by forests of the first group (49%), forests of the second group occupy about 48% and shrubs – 3%. The largest forest areas are concentrated in the Monastiriska, Borshhivska, Buchacka, Grimajlivska and Zalishicka territorial communities. The forest availability rate of the district's population is 0,26 hectares/person.

Key words: forest resources, Chortkiv district, territorial communities.

ПІДСТАВИ ТА ПРИКЛАДИ ЗАСТОСУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЗВІТУ З ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

Ірина БАРНА, Ігор ГРІШАКОВ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті розглянуто теоретичні підстави та практичні аспекти застосування картографічного методу як обов'язкового інструменту під час підготовки звітів з оцінки впливу на довкілля (ОВД) відповідно до вимог законодавства України та міжнародних стандартів. Обґрунтовано, що картографічне відображення дозволяє наочно візуалізувати просторові взаємозв'язки між об'єктами проекту, чутливими елементами довкілля (забудова, водні ресурси, цінні природні території, населені пункти) та прогнозованими зонами впливу. Показано, що використання сучасних геоінформаційних технологій підвищує прозорість процедур ОВД, сприяє ефективному громадському обговоренню та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень. Встановлено, що картографічний метод є не лише допоміжним інструментом, а ключовим елементом наукової обґрунтованості звіту з ОВД, що забезпечує відповідність принципам сталого розвитку.

Ключові слова: оцінка впливу на довкілля, картографічний метод, Google Maps

У сучасних умовах взаємодія суспільства та природи доволі часто виявляється у появі, реконструкції, модернізації різного роду господарських об'єктів, що неодмінно супроводжується зміною параметрів, якісних та кількісних характеристик довкілля. Масштабність та масовий характер таких перетворень провокують у відповідності до презумпції негативного впливу господарських об'єктів різного ступеня несприятливості екологічні наслідки [1]. Останні з вражаючою швидкістю перетворили соціально-економічне зростання в категорію значного негативного антропогенного чинника, лімітування чи мінімізація якого є запорукою ефективного виживання людства [2]. Глибинне розуміння цього факту сприяло появі багатьох природоохоронних стратегій, концепцій, які пропонували різновекторні шляхи гармонізації взаємодії соціуму і природи. Проте незначна їх частка мала превентивний характер. Серед шляхів, способів, механізмів, які б забезпечували екологічно безпечне довкілля, запобігаючи негативним екологічним наслідкам чільне місце займає оцінка впливу на довкілля.

Частина 1 Статті 6 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» вказує, що суб'єкт господарювання забезпечує підготовку звіту з оцінки впливу на довкілля і несе відповідальність за достовірність наведеної у звіті інформації згідно з законодавством.

Частина 2 Статті 6 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» визначає зміст та структуру Звіту з оцінки впливу на довкілля як основного документу, який містить аналіз видів та ступенів впливу планованої діяльності на довкілля. Серед широкого кола оцінюваних факторів Звіт включає й такі, які передбачають геопросторовий аспект зокрема:

1) опис планованої діяльності, зокрема:

– опис місця провадження планованої діяльності;

– цілі планованої діяльності;

– опис основних характеристик планованої діяльності (зокрема виробничих процесів), наприклад, виду і кількості матеріалів та природних ресурсів (води, земель, ґрунтів, біорізноманіття), які планується використовувати;

2) опис виправданих альтернатив (наприклад, географічного та/або технологічного характеру) планованої діяльності, основних причин обрання запропонованого варіанта з урахуванням екологічних наслідків;

4) опис факторів довкілля, які ймовірно зазнають впливу з боку планованої діяльності та її альтернативних варіантів, у тому числі здоров'я населення, стан фауни, флори, біорізноманіття, землі (у тому числі вилучення земельних ділянок), ґрунтів, води, повітря, кліматичні фактори (у тому числі зміна клімату та викиди парникових газів), матеріальні об'єкти, включаючи архітектурну, археологічну та культурну спадщину, ландшафт, соціально-економічні умови та взаємозв'язки між цими факторами;

5) опис і оцінку можливого впливу на довкілля планованої діяльності, зокрема величини та масштабів такого впливу (площа території та чисельність населення, які можуть зазнати впливу), характеру (за наявності – транскордонного), інтенсивності і складності, ймовірності, очікуваного початку, тривалості, частоти і невідворотності впливу (включаючи прямий і будь-який опосередкований, побічний, кумулятивний, транскордонний, короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий, постійний і тимчасовий, позитивний і негативний вплив), зумовленого:

– кумулятивним впливом інших наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності, з урахуванням усіх існуючих екологічних проблем, пов'язаних з територіями, які мають особливе природоохоронне значення, на які може поширитися вплив або на яких може здійснюватися використання природних ресурсів;

– впливом планованої діяльності на клімат, у тому числі характер і масштаби викидів парникових газів, та чутливістю діяльності до зміни клімату та ін.

Зважаючи на вищезазначене у звіті з ОВД є обов'язковим і передбачає використання чи укладання картографічних матеріалів, які геопросторово відповідають місцю здійснення планованої діяльності.

Як вдало зауважує Т. Дудун «на стадії збору та аналізу наявних матеріалів про природні умови району, де проектується планована діяльність, та про існуюче техногенне навантаження аналізуються фондові матеріали геоecологічних, кліматичних, геологічних, гідрогеологічних, інженерно-геологічних, ландшафтних, ґрунтових, геоботанічних, зоогеографічних, медично-біологічних досліджень включаючи відповідні карти [3].

На основі їх аналізування, у тім числі накладання однієї на іншу, є можливим сформувані об'єктивне уявлення про територію як місце здійснення планованої діяльності.

За наявною інформацією, про яку вказують дослідники, відсутність картографічних матеріалів зумовлює появу зауважень (п. 10 звіту) з боку громадськості до змісту Звіту з ОВД, які представлені на рис. 1.

10. УСІ ЗАУВАЖЕННЯ І ПРОПОЗИЦІЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ПЛАНОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ОБСЯГУ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РІВНЯ ДЕТАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО ПІДЛЯГАЄ ВКЛЮЧЕННЯМ ДО ЗВІТУ З ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

З дня офіційного оприлюднення Повідомлення про плановану діяльність ТОВ «[]» щодо реконструкції нежитлової будівлі (млина) під мікрогідроелектростанцію, підсобні і допоміжні споруди по вул. І. Франка, 31 в с. []ького району, Тернопільської області (реєстраційний номер [] у Єдиному реєстрі з оцінки впливу на довкілля) протягом 20 робочих днів на адресу Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації надійшли пропозиції до обсягу досліджень та рівня деталізації інформації, що підлягає включенню до звіту з оцінки впливу на довкілля від громадської організації «Українська природоохоронна група» (копія додається – *додаток Б*).

29.06.2023 р. до Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації надійшли пропозиції до обсягу та змісту звіту з ОВД проекту «Рек[] під [] району, Тернопільської області» від ГО «Українська природоохоронна група», які включали наступне та зведені у таблицю 10.1:

Таблиця 10.1. Пропозиції до обсягу та змісту звіту ОВД

№ з/п	Зміст пропозиції для включення до Звіту з ОВД	Враховано повністю/ частково, відхилено	Обґрунтування часткового врахування/відхилення
1	Деталізувати місце провадження планованої діяльності та розташування основних об'єктів цієї діяльності на топографічній основі: На великомасштабній	Враховано	П.1.1

	(топографічній) карті; На виковіюванні з генплану території;	Враховано повністю	П.1.1
	На супутниковому знімку високої роздільної здатності.	Враховано повністю	П.1.1
2	На вищезгаданих картах пропонуємо вказати: Межі заплави річки Серет, а також межі (береги) річки у меженний, водопільний та паводкові періоди, які встановлені згідно наукових досліджень;	Враховано частково	Розділ 3. Додаток Б. Науково доведено, що дериваційний канал бузького млина прокладений в межах старішої Серету, яка гіпсометрично знаходиться на рівні заплави. До заплави за гіпсометричним рівнем можна віднести записану її частину, відокремлену від правого берега дериваційним каналом. Ширина заплави в місці планованої діяльності не перевищує 10 м. В

Рис. 1. Зауваження громадськості до Звіту з ОВД в частині наявності картографічних матеріалів

Загалом, у перелік зауважень з боку громадськості можуть потрапляти наступні:

1. Деталізувати місце провадження планованої діяльності та розташування основних об'єктів цієї діяльності на топографічній основі:

- на великомасштабній (топографічній) карті;
- на виковіюванні з генплану території;
- на супутниковому знімку високої роздільної здатності.

2. На вищезгаданих картах пропонуємо вказати:

– межі заплави річки Серет, а також межі (береги) річки у меженний, водопільний та паводкові періоди, які встановлені згідно наукових досліджень;

– межі водоохоронної зони річки, згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 486 від 08.05.1996 р., та прибережної захисної смуги, встановленої згідно вимог Водного кодексу України;

– прогнозовані зміни заплави, берегів, водоохоронної зони та прибережної захисної смуги вище та нижче водосховища після спорудження планованої міні-ГЕС, в тому числі поява нових островів, чи затоплення існуючих;

– місце розташування греблі МГЕС, плановані межі водосховища;

– розташування усіх елементів задіяної енергетичної інфраструктури, таких як ЛЕП та ПЛ, а також ПС, та ін, як існуючих так і планованих до створення;

– санітарно-захисну зону навколо території планованої діяльності згідно чинних нормативів;

– об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), Смарагдової мережі, культурної спадщини та екомережі, які знаходяться поблизу місця провадження планованої діяльності, в тому числі в заплаві річки. Також вказати території, зарезервовані під створення об'єктів ПЗФ. Зокрема територія планованої діяльності знаходиться на території Екомережі (Росохацько-Надвірнянське природне ядро, та Серетський регіональний екокоридор);

– місце складування ґрунту та інших складових порід річкового дна, які будуть вилучені під час планованої діяльності, а також кадастрові номери відповідних ділянок складування вилучених з річки наносів;

– доступність водних ресурсів (у тому числі питної води) для місцевих громад та ін.

Отже, незамінним та обґрунтованим у звіті з ОВД є використання таких показників як середні за адміністративно-територіальними одиницями з відповідною детальністю, що вкотре вказує на вагомість картографічного методу дослідження, у тім числі у форматі інтерактивних карт.

Вихідними даними для створення інтерактивних карт, які можуть бути використані на різних етапах підготовки звіту з оцінки впливу на довкілля можуть бути статистичні дані, опубліковані на офіційних сторінках департаментів/управлінь екології та природних ресурсів ОВА, Українського гідрометеорологічного центру Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державного агентства водних ресурсів України чи ін.

Для створення інтерактивних карт нами заплановано використання веб-додатку від кампанії Google, а саме Google Maps. Щоб у цьому сервісі створити карту, потрібно провести структурування даних та створити робочий набір. У даному випадку дані сформовані у програмі Microsoft Office Excel.

Для створення інтерактивної карти забруднення р. Серет в межах Тернопільської області нами використано відомості по постах спостереження на сайті Державного агентства водних ресурсів України (рис. 2).

Повна назва ПС: р. Серет, 81 км, питний водозабір м. Чортків
Район річкового басейну: Дністер
Назва головної лабораторії, що виконує ІЛВ: Лабораторія моніторингу вод Західного регіону
Остання дата спостереження: 03.09.2024

Показник	Фактичне значення	ГДК (ОБУВ)	Перевищення нормативу, раз
Азот загальний, мг/дм ³	2		
Біохімічне споживання кисню за 5 діб, мгО/дм ³	2,1	3	Немає
Завислі (суспендовані) речовини, мг/дм ³	10	15	Немає
Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	8,4	4	Немає
Сульфат-іони, мг/дм ³	58	100	Немає
Хлорид-іони, мг/дм ³	44	300	Немає
Амоній-іони, мг/дм ³	0,69	0,5	1,38
Нітрат-іони, мг/дм ³	5,1	40	Немає
Нітрит-іони, мг/дм ³	0,18	0,08	2,25
Фосфат-іони (поліфосфати), мг/дм ³	1,3		

Рис. 2. Інформація про пости спостереження на р. Серет за даними Державного агентства водних ресурсів України

Для кожного району у таблиці Excel наданий окремий лист з наступною інформацією: назва пункту спостереження, показник, фактичне значення, ГДК, перевищення нормативу згідно даних отриманих на сайті Державного агентства водних ресурсів України. Для побудови інтерактивної карти забруднення р. Серет в межах Тернопільської області у Google Maps, таблицю Excel потрібно структурувати у спосіб, представлений на рис. 3.

№	Район	Нав. Пункт	Показник	Fact_znach	ГДК	Результ. поти, раз
2	Тернопільський	м. Тернопіль	Азот загальний, мг/дм ³	1		
3	Тернопільський	м. Тернопіль	Біологічне споживання кисню за 5 діб, мгО/дм ³	2,5	3	норм
4	Тернопільський	м. Тернопіль	Хлорид-іони, мг/дм ³	20	300	норм
5	Тернопільський	м. Тернопіль	Амоній-іони, мг/дм ³	0,51	0,5	1,02
6	Тернопільський	м. Тернопіль	Завислі речовини, мг/дм ³	11	15	норм
7	Тернопільський	м. Тернопіль	Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	9,1	4	2,28
8	Тернопільський	м. Тернопіль	Сульфат-іони, мг/дм ³	45	100	норм
9	Тернопільський	м. Тернопіль	Нітрат-іони, мг/дм ³	1	40	норм
10	Тернопільський	м. Тернопіль	Фосфат-іони, мг/дм ³	0,083		
11	Тернопільський	м. Тернопіль	Нітрит-іони, мг/дм ³	0,053	0,08	норм
12	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Азот загальний, мг/дм ³	0,9		
13	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Біологічне споживання кисню за 5 діб, мгО/дм ³	1,9	3	норм
14	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Хлорид-іони, мг/дм ³	18	300	норм
15	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Амоній-іони, мг/дм ³	0,46	0,5	норм
16	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Завислі речовини, мг/дм ³	11	15	норм
17	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	8,9	4	2,22
18	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Сульфат-іони, мг/дм ³	35	100	норм
19	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Нітрат-іони, мг/дм ³	1,1	40	норм
20	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Фосфат-іони, мг/дм ³	0,063		
21	Тернопільський	с. Горішній Іванів	Нітрит-іони, мг/дм ³	0,2	0,08	2,5
22	Чортківський	м. Чортків	Азот загальний, мг/дм ³	2		
23	Чортківський	м. Чортків	Біологічне споживання кисню за 5 діб, мгО/дм ³	2,1	3	норм
24	Чортківський	м. Чортків	Хлорид-іони, мг/дм ³	44	300	норм
25	Чортківський	м. Чортків	Амоній-іони, мг/дм ³	0,69	0,5	1,38
26	Чортківський	м. Чортків	Завислі речовини, мг/дм ³	10	15	норм
27	Чортківський	м. Чортків	Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	8,4	4	2,1
28	Чортківський	м. Чортків	Сульфат-іони, мг/дм ³	58	100	норм
29	Чортківський	м. Чортків	Нітрат-іони, мг/дм ³	5,1	40	норм
30	Чортківський	м. Чортків	Фосфат-іони, мг/дм ³	1,3		
31	Чортківський	м. Чортків	Нітрит-іони, мг/дм ³	0,18	0,08	2,25
32	Чортківський	с. Уривка	Азот загальний, мг/дм ³	1,3		
33	Чортківський	с. Уривка	Біологічне споживання кисню за 5 діб, мгО/дм ³	2,9	3	норм
34	Чортківський	с. Уривка	Хлорид-іони, мг/дм ³	41	300	норм
35	Чортківський	с. Уривка	Амоній-іони, мг/дм ³	0,34	0,5	1,38
36	Чортківський	с. Уривка	Завислі речовини, мг/дм ³	10	15	норм
37	Чортківський	с. Уривка	Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	8,8	4	2,2
38	Чортківський	с. Уривка	Сульфат-іони, мг/дм ³	76	100	норм
39	Чортківський	с. Уривка	Нітрат-іони, мг/дм ³	3,1	40	норм
40	Чортківський	с. Уривка	Фосфат-іони, мг/дм ³	0,3		
41	Чортківський	с. Уривка	Нітрит-іони, мг/дм ³	0,16	0,08	2

Рис. 3. Інформація про пости спостереження на р. Серет (в межах Тернопільської області) у таблиці Excel

З метою створення інтерактивної карти до прикладу забруднення атмосферного повітря по містах України, отриманої згідно оприлюднених відомостей на офіційному сайті Українського гідрометеорологічного центру Державної служби України з надзвичайних ситуацій, вчиняємо аналогічно (рис. 4).

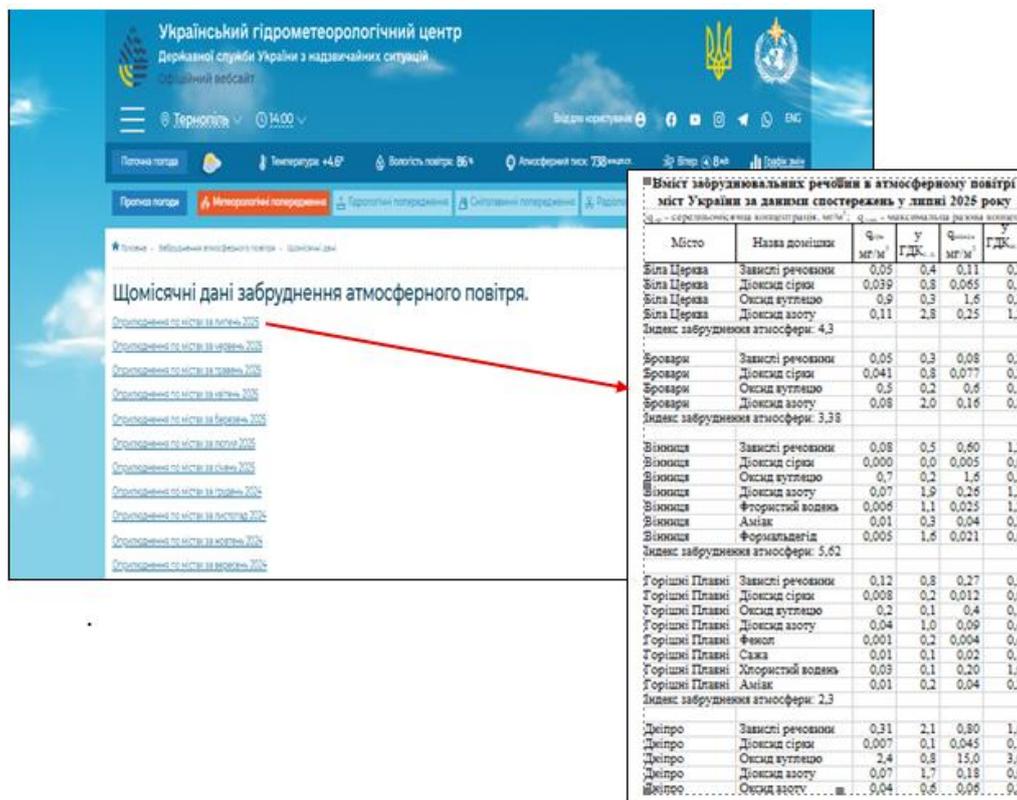

Рис. 4. Інформація про вміст забруднюючих речовин по містах України на липень 2025 р.

Нова карта створюється згідно загальних налаштувань, прописаних у Google My Maps. У нашому випадку вид карти та базова карта вибрані за замовченням згідно налаштувань Google My Maps (рис.

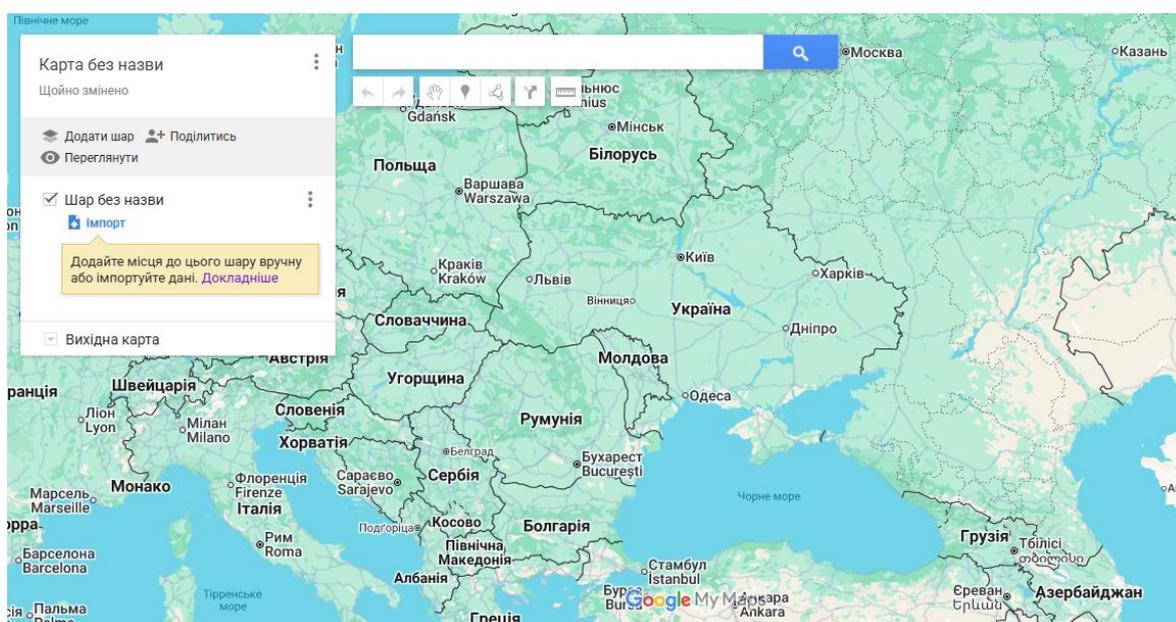

Рис. 5. Вихідна карта Google Мої карти

Після додавання даних вигляд карти змінюється відповідно до вихідних даних (рис. 6).

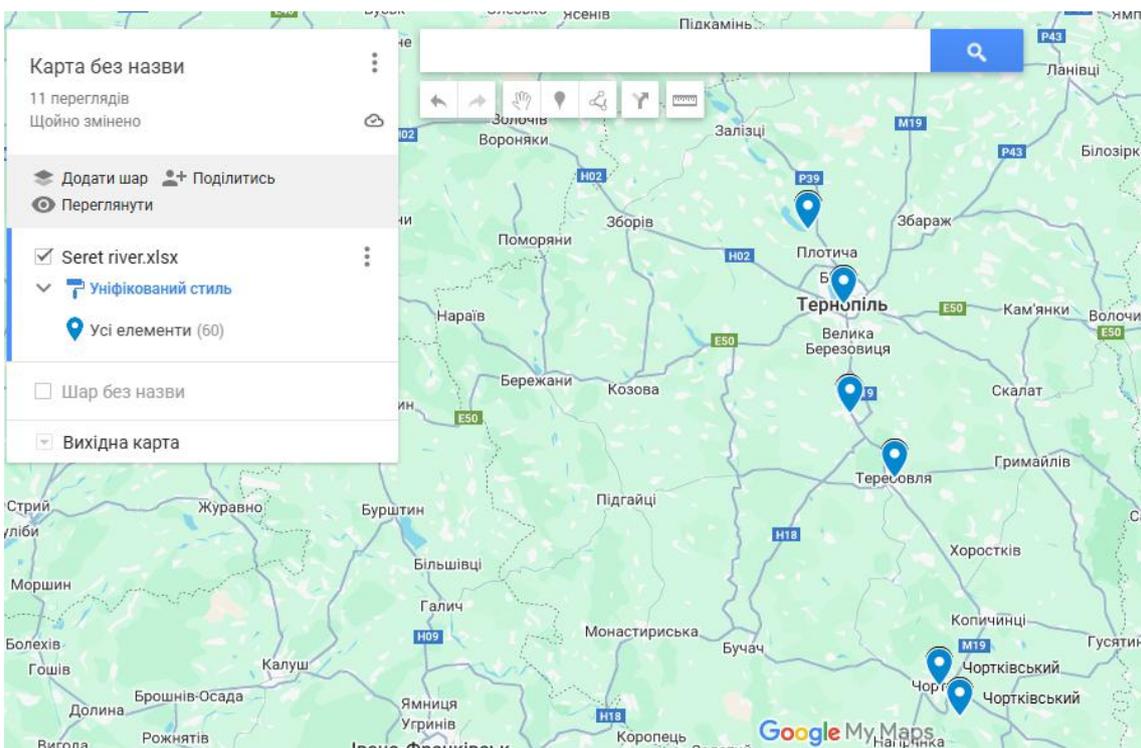

Рис. 6. Відображення карти після додавання шарів

Далі потрібно задати стиль зображення карти, в меню Google Мої карти. Обираємо: Уніфікований стиль → Згрупувати місця за → Fact_znach. Зображення точок-постів спостереження буде розділено на 3 групи за кольором (рис. 7).

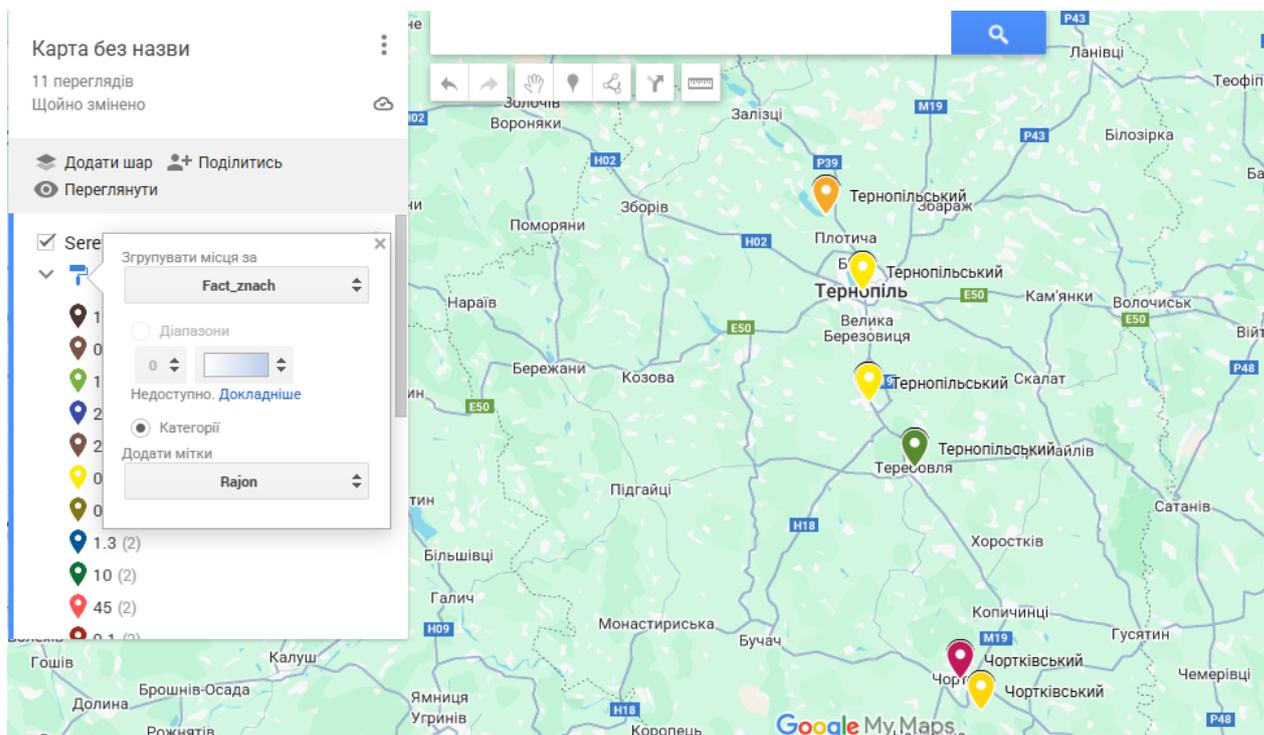

Рис. 7. Задання стилю зображення карти

Після виконаних усіх попередніх дій отриманий кінцевий результат – інтерактивна карту забруднення р. Серет в межах Тернопільської області. Її можна надрукувати, виміряти відстані для аналізування показників, їх зміни тощо. Інтерактивну карту можна переглянути Google Планета Земля, у тім числі для врахування природно-географічних факторів при аналізуванні рівня забруднення річки (рис. 8).

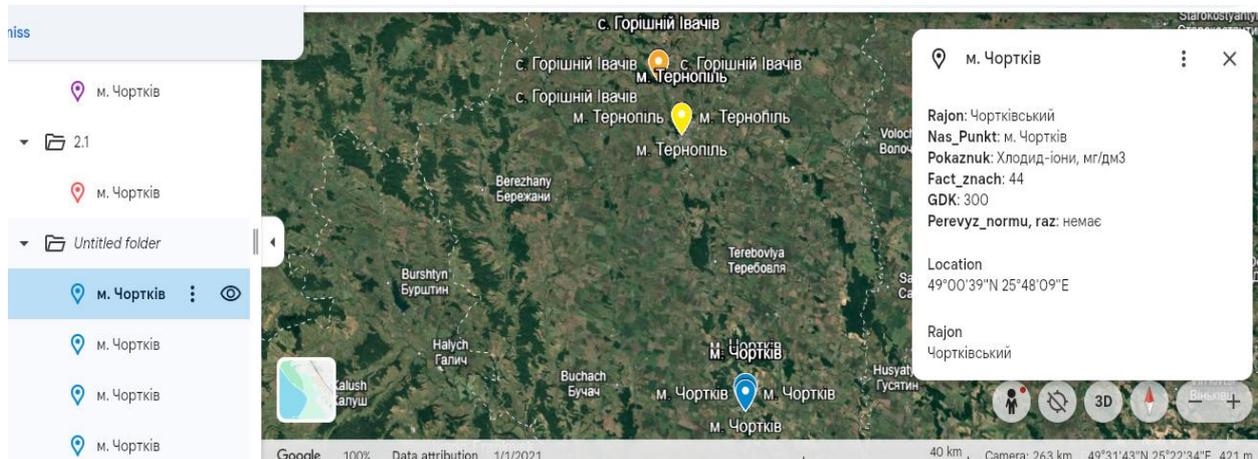

Рис. 8. Вигляд карт у Google Планета Земля

Вчиняючи аналогічні дії з відомостями Українського гідрометеорологічного центру ДСНС України можна побудувати карту вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі міст України (рис. 9, 10).

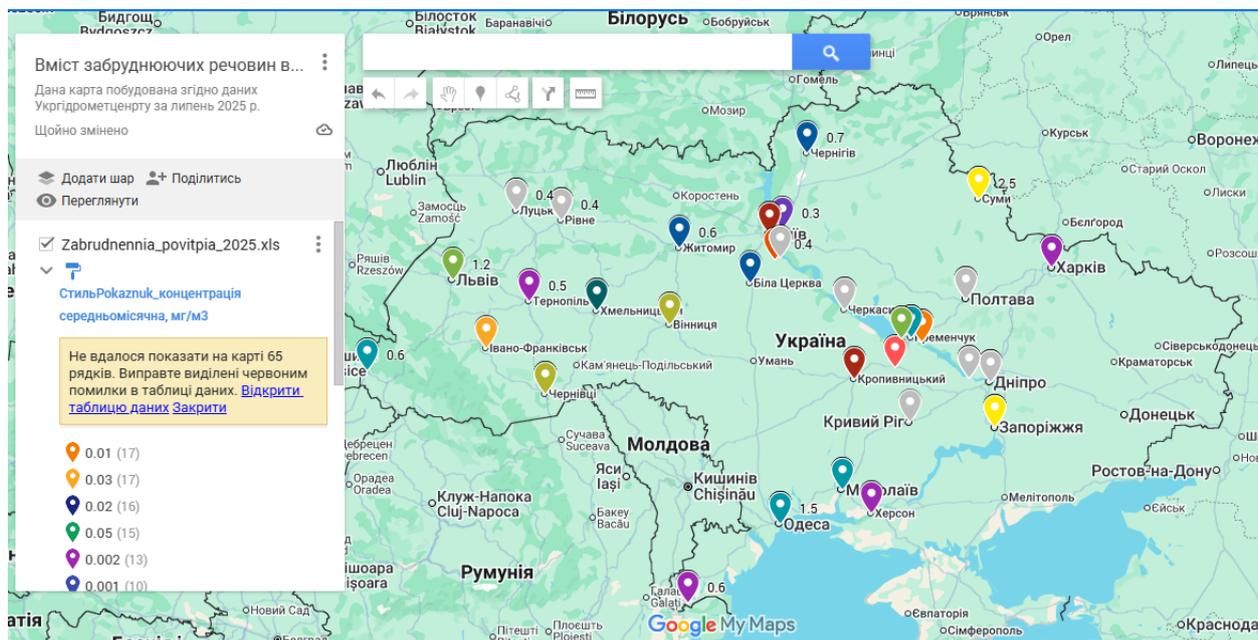

Рис. 9. Інтерактивна карта «Вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі міст України»

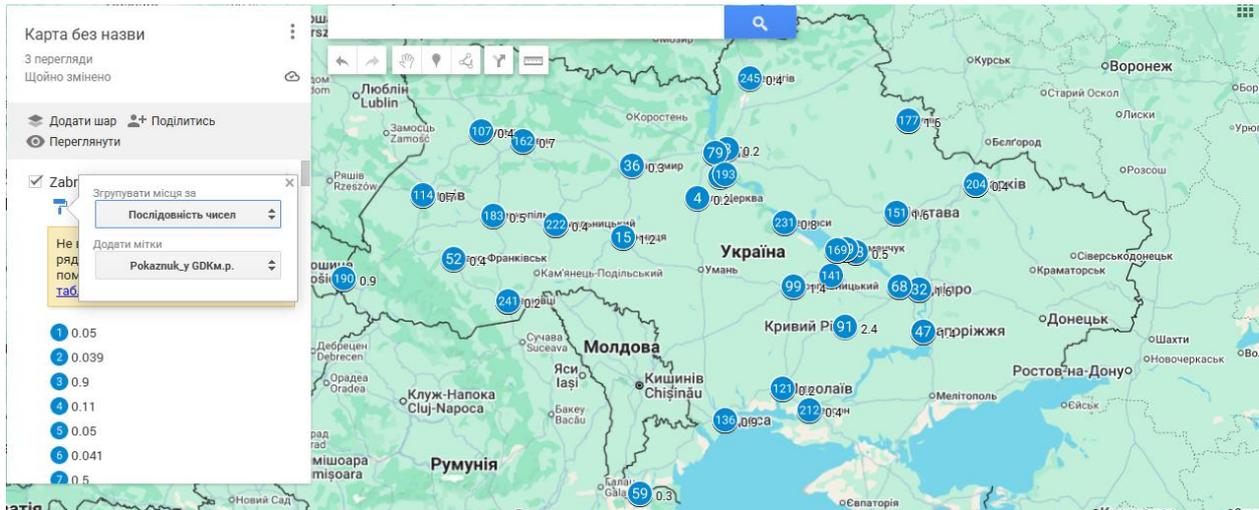

Рис. 10. Інформативність інтерактивної карти «Вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі міст України»

Список використаних джерел:

1. Барна І.М. Концепт оцінки впливу на довкілля через призму системного аналізу. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія*. 51 (2). 2021. С. 15-23.
2. Дудун Т.В. Основні напрями геоінформаційного картографування розвитку освітнього комплексу України. *Вісник геодезії та картографії*. № 1. 2015. С. 30-37.
3. Моніторинг та екологічна оцінка водних ресурсів України. Державне агентство водних ресурсів України. URL: <http://monitoring.davr.gov.ua/EcoWaterMon/GDKMap/Index> (дата звернення 15.05.2023)
4. Щомісячні дані забруднення атмосферного повітря. Український гідрометеорологічний центр Державної служби України з надзвичайних ситуацій. URL: <https://www.dss.gov.ua/ua/monitoring/air-quality> (дата звернення 15.05.2023)

Summary:

Iryna BARNA, Ihor HRISHAKOV. REASONS AND EXAMPLES OF USING THE CARTOGRAPHIC METHOD WHEN PREPARING AN ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT REPORT

The article discusses the theoretical basis and practical aspects of using cartographic methods as a mandatory tool in preparing environmental impact assessment (EIA) reports in accordance with the requirements of Ukrainian legislation and international standards. It is argued that cartographic representation allows for the visualisation of spatial relationships between project objects, sensitive environmental elements (buildings, water resources, valuable natural areas, settlements) and predicted impact zones. It is shown that the use of modern geoinformation technologies increases the transparency of EIA procedures, promotes effective public discussion, and facilitates informed management decisions. It has been established that the cartographic method is not only an auxiliary tool, but also a key element of the scientific validity of the EIA report, ensuring compliance with the principles of sustainable development.

Key words: environmental impact assessment, cartographic method, Google maps.

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЯК АДАПТАЦІЯ ДО ЗМІН КЛІМАТУ (НА ПРИКЛАДІ ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Ігор КУЗИК*, Андрій КОЗАК**

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

** Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В ході проведеного дослідження, встановлено, що орні землі Чортківського району становлять 62%, ліси – 17%, частка забудованих земель – 5%, інші сільськогосподарські угіддя займають 12%. Частка природних угідь у громаді становить 31%. За методологією Міжурядової групи з питань зміни клімату було встановлено, що землі Чортківського району поглинають понад 39 000 тонн парникових газів на рік. У разі впровадження оптимізаційної моделі землекористування, досліджувана територія поглинатиме близько 136 тис. тонн CO₂ на рік, що в п'ять разів перевищує поточний показник.

Ключові слова: землекористування, зміни клімату, парникові гази, оптимізація.

Чортківський район розташований у південній частині Тернопільської області, в межах Подільської височини. Площа Чортківського району становить 5027,5 км², чисельність населення складає 328 362 особи [1]. До складу району входить 362 населених пункти які об'єднані у 22 територіальні громади.

У структурі землекористування Чортківського району переважають сільськогосподарські землі – 75%, у тому числі 62% – рілля. Забудовані землі в районі займають близько 5%, землі під водою та болотами – 2%, сіножаті, пасовища і багаторічні насадження – 12% (рис. 1). Разом із лісами (17%) частка природних угідь в адміністративному районі складає 31%.

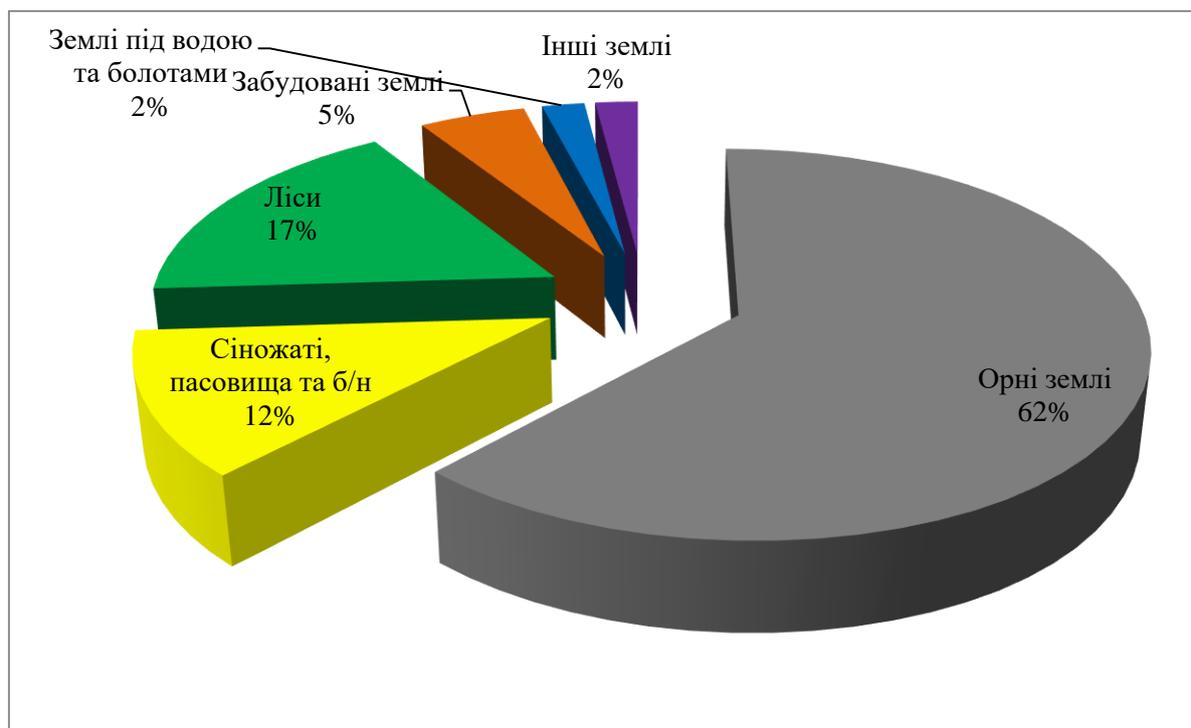

Рис. 1. Структура землекористування Чортківського району

Аналіз територіальних відмінностей співвідношення природних та антропогенних земельних угідь Чортківського району показав значну їх диференціацію і відмінність від науково обґрунтованих норм. Враховуючи основні засади концепції сталого розвитку нами розроблено оптимізаційну модель землекористування територіальних громад Чортківського району (табл. 1), який знаходиться у зоні широколистяних лісів із нормативним показником лісистості – 23-40% [5, 6].

Таблиця 1

Оптимізаційна модель структури землекористування Чортківського району, %

Адміністративна одиниця	Орні землі (наявна\оптим).	Забудовані землі	Землі під водою та болотами	Землі під лісами (наявна\оптим).	Пасовища, сіножаті, б/н (наявна\оптим).	Частка природної рослинності (наявна\оптим).
Чортківський район	62 / 43	5,0	2,0	17 / 24	12 / 24	31 / 50

У запропонованій оптимізаційній моделі передбачено скорочення площі орних земель у Чортківському районі на 19%. Це зменшення планується здійснити за рахунок малопродуктивних, слабо- та середньоеродованих ділянок, враховуючи ландшафтні особливості території. Землі похилом понад 5° рекомендується використовувати для заліснення, що дозволить підвищити рівень лісистості району в середньому на 7%. Ділянки з похилом до 5° пропонується переводити під залуження, що забезпечить збільшення частки пасовищ і сіножатей до 24%. Реалізація таких оптимізаційних заходів дозволить збільшити частку природних угідь у загальній структурі земель району з поточних 31% до 50%.

Таким чином, оптимізаційна структура земель Чортківського району (рис. 2) включатиме: 43% орних земель, 24% лісів, 24% сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень, 5% забудованих територій, 2% земель під водою та болотами і 2% інших земель. Реалізація цієї моделі передбачає скорочення орних земель на 58 тис. га та збільшення площ лісовкритих земель на 5930 га.

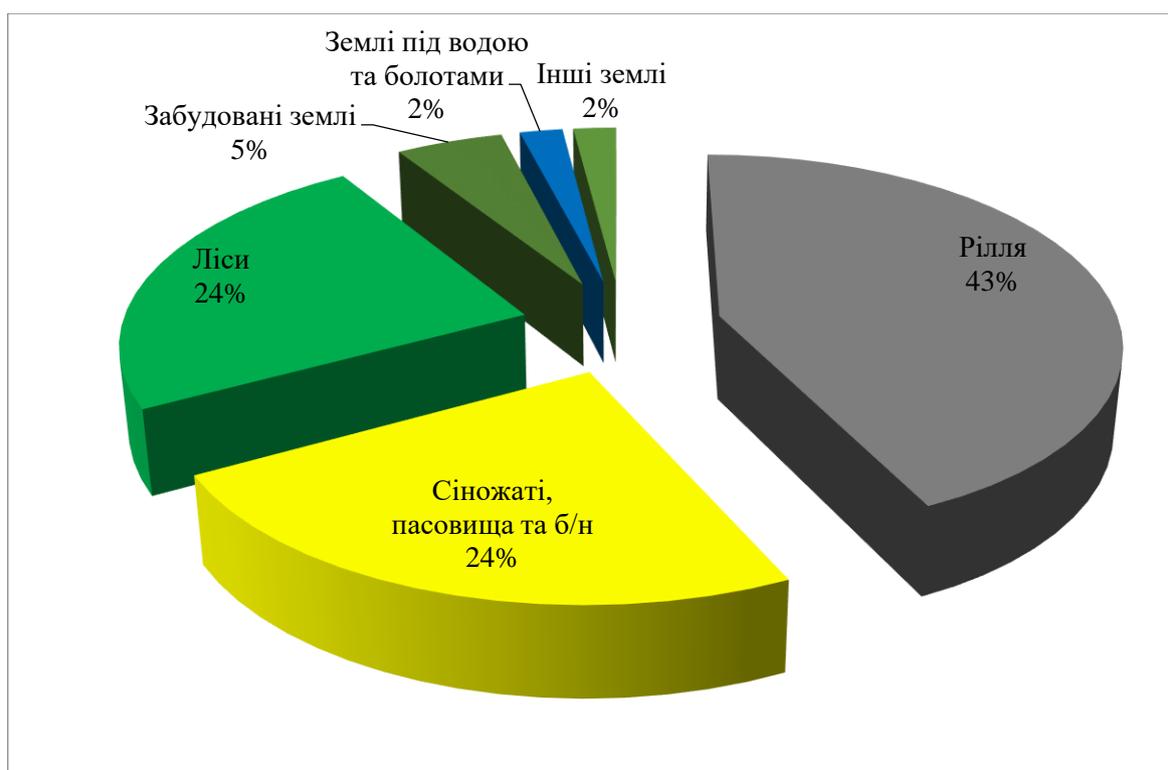

Рис. 2. Оптимізаційна структура землекористування Чортківського району

За методикою Міжурядової групи з питань зміни клімату [2], нами оцінено вплив різних типів земельних угідь на викиди та асиміляцією CO₂. Враховуючи усередненні показники впливу різних типів земель на зміни клімату в одиницях CO₂ еквіваленті на гектар та просторовий аналіз структури землекористування Чортківського району встановлено, що досліджувана територія є поглиначем парникових газів (табл. 2). При сучасній структурі землекористування (станом на 2023 рік), земельні угіддя Чортківського району поглинають понад 39 тис. тон CO₂ в рік. За умови реалізації

оптимізаційної моделі (табл. 1), досліджувана територія поглинатиме близько 136,5 тис. т CO₂ (табл. 2) щороку, що у 3,5 рази вище за сучасний показник.

Таблиця 2

Оцінка впливу земельних угідь Чортківського району на зміни клімату, в одиницях CO₂екв. на гектар

Категорія земель	Коефіцієнт тон CO ₂ екв. на 1 га	Реальна площа угідь, га	Викиди парникових газів, тонн	Оптимальна площа угідь, га	Викиди парникових газів, тонн
Орні землі	1,18	308768	364 346,2	250 102,0	295 120,4
Пасовища і сіножаті	0,03	51 953,0	1558,8	58 187,0	1745,6
Лісові площі	-4,78	84 730,0	-405 010,0	90 660,0	-433 355,0
Землі під водою	0,0	7492,0	0	7492,0	0
Забудовані землі	0,0	23 880,0	0	23 880,0	0
Усього			-39 105,0		-136 490

Отже, враховуючи те, що частка природних угідь у структурі землекористування Чортківського району становить 31%. Для доведення структури земельних угідь до оптимальних показників необхідно скоротити розораність на 19% та збільшити лісистість на 7%. За рахунок скорочення орних земель на 58 тис. га та збільшення площі лісів на 5 тис. га, досліджувана територія зможе поглинати понад 136 тис. т CO₂ щороку.

Список використаних джерел:

1. Децентралізація. Офіційний сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua>
2. Офіційний сайт Міжурядової групи з питань зміни клімату Intergovernmental Panel on Climate Change. URL: <https://www.ipcc.ch/>
3. Козак А., Кузик І. Оптимізація землекористування як напрям адаптації до змін клімату (на прикладі Кременецького району Тернопільської області). Подільські читання-2025: науковий простір: міждисциплінарні напрями та стратегії розвитку територіальних громад: матеріали міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 25-ій річниці створення кафедри геоєкології та гідрології у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка і 10-ій річниці створення територіальних громад в Україні (6-7 листопад 2025 р.). За ред. проф. Л.П. Царика. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 103-105.
4. Кузик І., Новицька С. Оптимізація землекористування як напрям адаптації до змін клімату (на прикладі Хоростківської територіальної громади). Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету ім. Івана Франка. Львів: Простір-М, 2025. С. 83-85.
5. Царик Л., Кузик І. Геоєкологічні засади землекористування, емісії парникових газів та охорони природи (на матеріалах територіальних громад): Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2024. 238 с.
6. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 320 с.

Summary:

Ihor KUZYK, Andriy KOZAK. OPTIMIZATION OF LAND USE AS OF ADAPTATION TO CLIMATE CHANGE (ON THE EXAMPLE OF THE CHORTKIV DISTRICT OF THE TERNOPIL REGION)

The object of the study is the Chortkiv district with a total area of 5027.5 km². Installed that the district ploughed land is 62%, forested land is 17%, the share of built-up land is 5%, and other agricultural land occupies 12%. The share of natural lands in the community is 31%. According to the methodology of the Intergovernmental Panel on Climate Change, it was determined that the lands of the Chortkiv district absorb over 39000 tons of greenhouse gases per year. If the land use optimization model is implemented, the studied area will absorb about 136,5 thousand tons of CO₂ annually, which is five times higher than the current figure.

Key words: land use, climate change, greenhouse gases, optimisation.

УДК 911.375.5:332.362 (477.84)

ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ КОПИЧИНЕЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Зоряна КУЗИК, Дмитро УСЦЬКИЙ
Лицей №2 м. Копичинці

Метою дослідження є аналіз структури землекористування Копичинецької міської територіальної громади. Площа громади – 171 км², чисельність населення – 13 800 осіб. Встановлено, що розораність громади становить 54%, лісистість – 29%, частка забудованих земель – 5%, інші сільськогосподарські землі займають 10%. Частка природних угідь у громаді складає 41%.

Ключові слова: землекористування, територіальна громада, забудовані землі, орні землі.

Копичинецька міська територіальна громада (МТГ) розташована в Чортківському районі Тернопільської області. Її площа становить 171 км², чисельність населення – 13 800 осіб. До складу громади входить 12 населених пунктів: м. Копичинці, села Гадинківці, Вигода, Котівка, Ємелівка, Теклівка, Майдан, Оришківці, Сухостав, Тудорів, Яблунів, Рудки [3]. Межує Копичинецька МТГ на північному сході – із Хоростківською ТГ, на сході – із Васильковецькою ТГ, на південному-сході – із Колиндянською ТГ, на півдні – із Заводською ТГ, на південному-заході – із Чортківською ТГ, на заході – із Білобожницькою ТГ і на північному-заході – із Теревовлянською ТГ (рис. 1).

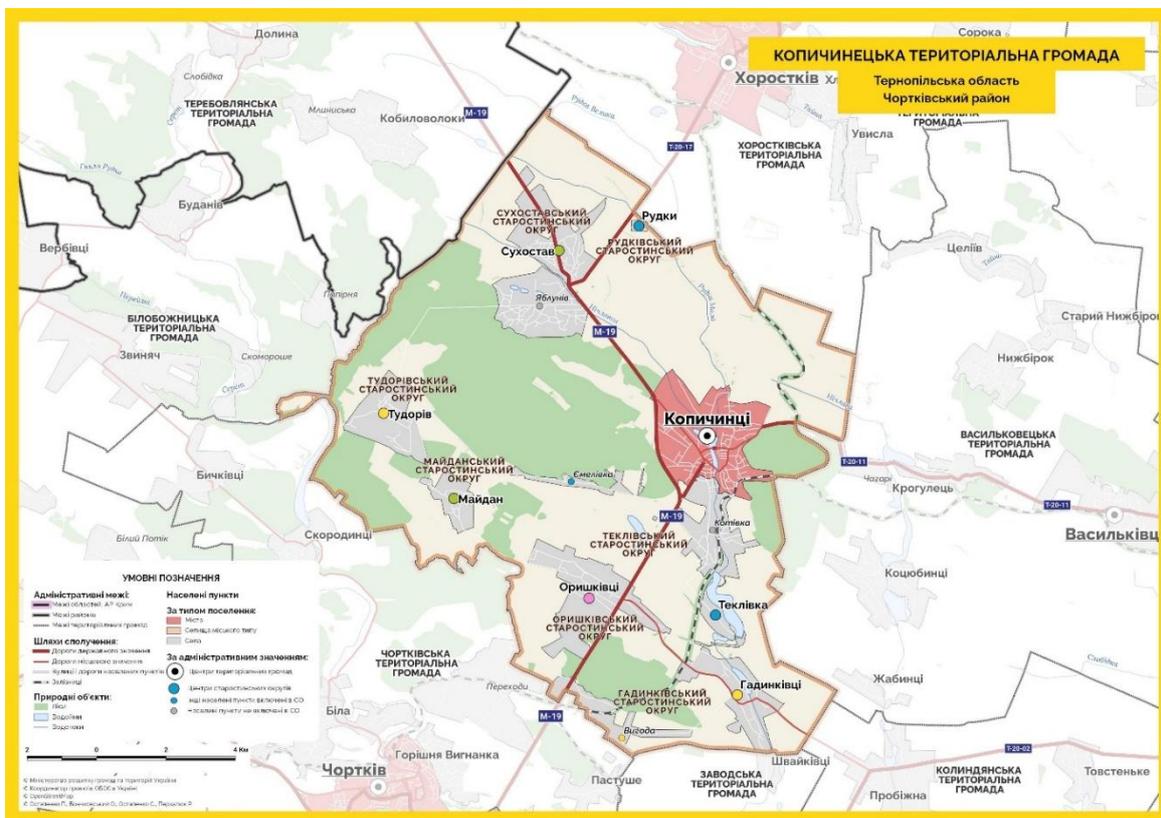

Рис. 1. Копичинецька міська територіальна громада [7]

Фізико-географічно Копичинецька МТГ розташована у південній частині Тернопільської області, у межах природної зони широколистяних лісів [9].

За кліматичним районуванням області, Копичинецька МТГ належить до південного кліматичного району, західного підрайону. Радіаційний баланс на території становить 1700 МДж/м². При цьому сума сонячної радіації вища на височинах порівняно з низовинами, а особливо зростає на схилах південної експозиції. Термічний режим характеризується м'якою зимою (середня температура січня – –5,5 °С) і теплим літом (середня температура липня – +23,3 °С). Середньорічна температура – +8°С, що свідчить про незначну континентальність клімату [8].

Середньорічна кількість опадів коливається від 530 до 640 мм, причому 70-75% з них випадає в теплу пору року. Найбільша частота опадів інтенсивністю понад 1 мм/добу спостерігається в травні та червні. Коефіцієнт зволоження території – 0,96, що вказує на достатнє зволоження [1].

Грунтовий покрив Копичинецької МТГ належить до зони Волино-Подільського лісостепу. Тут найпоширенішими є лісові опідзолені ґрунти, зокрема сірі лісові та опідзолені чорноземи з різним ступенем поверхневого змиву. Ясно-сірі лісові ґрунти, за будовою профілю подібні до дерново-опідзолистих, мають чітко виражений суцільний елювіальний горизонт. Вони переважно формуються на лесових відкладах, хоча локально можуть розвиватися на піщаних, глинистих або крейдових породах, що впливає на їхні фізико-хімічні властивості. Серед первинних мінералів у складі цих ґрунтів домінують кварц (82%) та польові шпати (10 %) [8, с. 202].

Незважаючи на природну родючість, ці ґрунти бідні поживними речовинами. Валовий азот становить 0,12-0,16%, а його загальні запаси у гумусному шарі – лише 4-5 т/га. Через підвищену кислотність та несприятливий водно-повітряний режим, нітрифікаційна здатність ґрунтів низька, що призводить до дефіциту рухомих форм азоту [1].

Фосфору в ґрунтах також недостатньо (0,11-0,13 % валового вмісту). Вміст валового калію – 1,6-1,7%, а за рівнем рухомого калію ґрунти відносяться до середньо забезпечених. Незважаючи на ці обмеження, сірі та ясно-сірі лісові ґрунти придатні для вирощування всіх зональних сільськогосподарських культур, а також плодово-ягідних насаджень. Для підвищення їхньої родючості рекомендовано вапнування, а також застосування підвищених доз органічних і мінеральних добрив [8, с. 205].

У структурі землекористування Копичинецької громади переважають землі сільськогосподарського призначення – 64%, розораність громади становить 54%, лісистість – 29%, частка забудованих земель складає 5%, землі під водою і болотами займають 2% території (рис. 2).

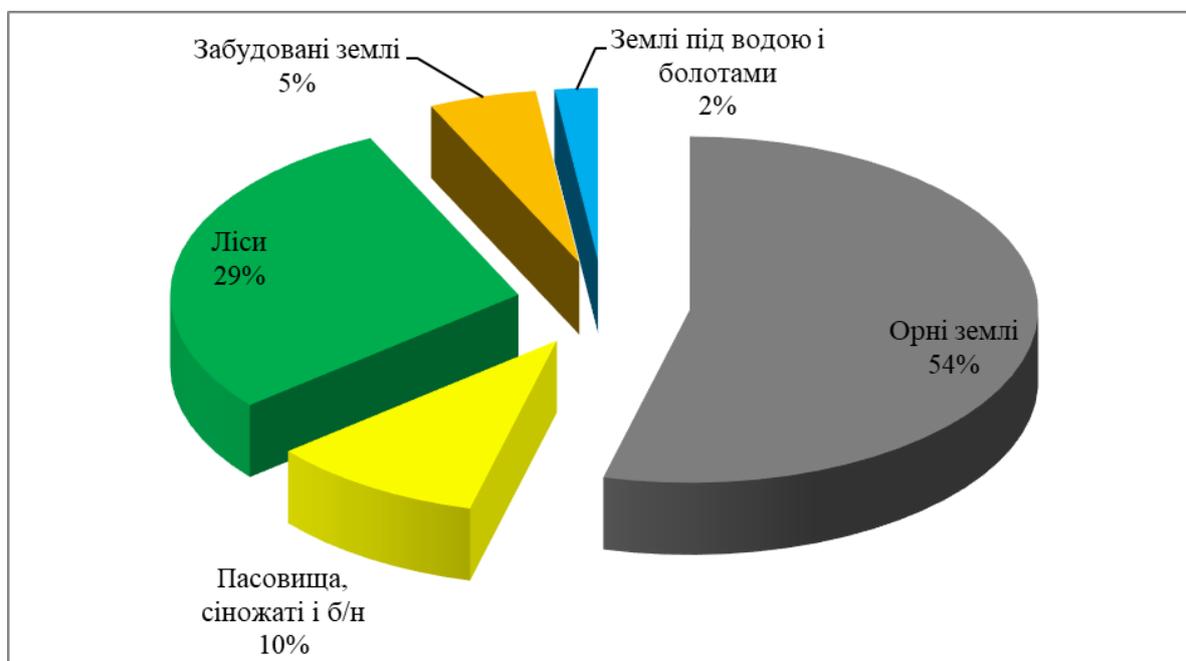

Рис. 2. Структура землекористування Копичинецької МТГ

У структурі сільськогосподарських угідь Копичинецької МТГ найвищу частку складає рілля 84%, близько 9% займають пасовища, 3% – сіножаті, 2% – багаторічні насадження і 2% – зайнято під господарськими будівлями і шляхами (рис. 3). Загалом у Копичинецькій МТГ зосереджено 10 906,5 га

сільськогосподарських земель, з них 9131 га – орних земель, 1007 га – пасовищ, 300 га – сіножатей, 233 га – багаторічних насаджень, 290 га – перелогів, земель під господарськими будівлями і дорогами.

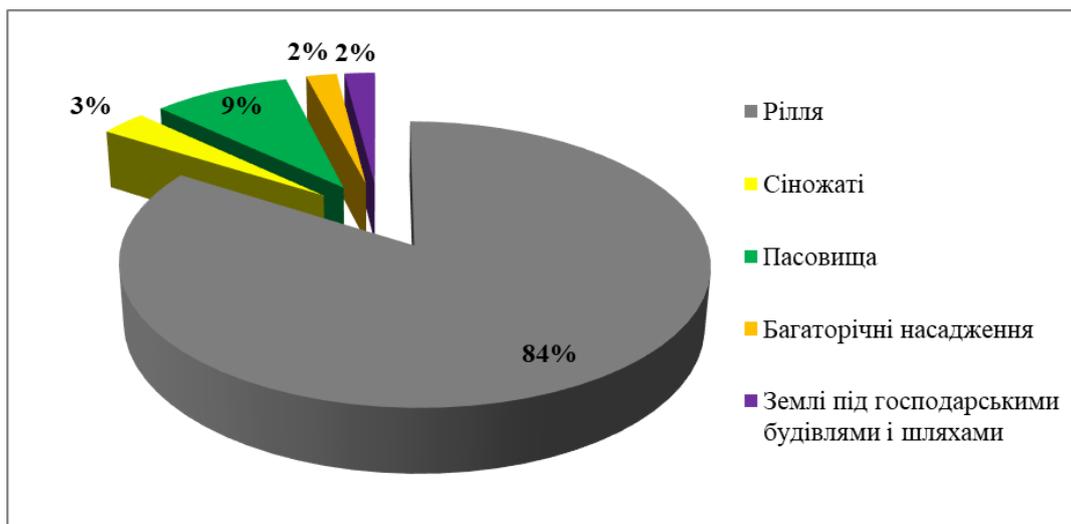

Рис. 3. Структура сільськогосподарських земель Копичинецької МТГ

У структурі землекористування Копичинецької МТГ ліси становлять доволі значну частку – 29%. У громаді зосереджено 4937,5 га лісів, з яких ліси I групи – 2924 га, ліси II групи – 1976 га і чагарники – 37 га (рис. 4). У Копичинецькій громаді відсутні експлуатаційні ліси, а площа природоохоронних складає 4897 га. У громаді створено 200 га полезахисних лісосмуг і понад 4600 га інших захисних насаджень.

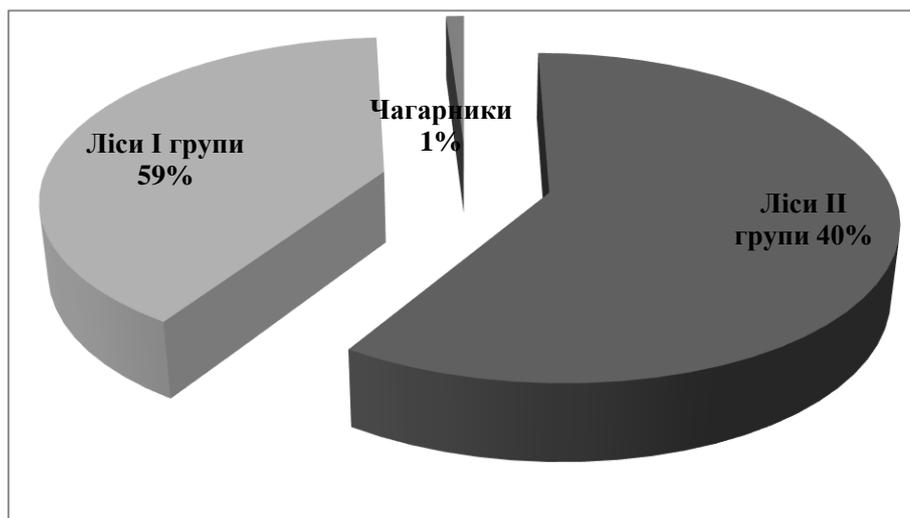

Рис. 4. Розподіл лісів Копичинецької МТГ за групами

Більшість лісів Копичинецької МТГ (84%) перебувають у віданні Філії державного підприємства «Ліси України», «Чортківське лісове господарство», що входить до Південно-західного міжрегіонального управління лісового та мисливського господарства. Згідно з лісорослинним районуванням, територія громади розташована в підрайоні свіжих і вологих грабових та букових дібров, а також грабово-букових судібров Тернопільсько-Придністровського лісорослинного району [4]. Основними лісоутворюючими породами на території Копичинецької громади серед хвойних є сосна і ялина; серед твердолистяних – граб, ясен і бук; серед м'яколистяних – береза та вільха.

У структурі землекористування Копичинецької МТГ землі під водою і болотами становлять 2%. Загалом внутрішні води в громаді займають 250 га, болота – 42 га. Найбільшу частку у структурі водного фонду громади становлять ставки і водосховища (74%), 16% займають природні водотоки

(річки і струмки), під штучними водотоками зайнято 10% (рис. 5). Гідрологічні ресурси Копичинецької МТГ представлені річками Нічлава, Нічлавка і Мала Рудка, ставками у селах Гадинківці (23,5 га), Тудорів (41,7 га) і водосховищем у с. Котівка (102,7 га).

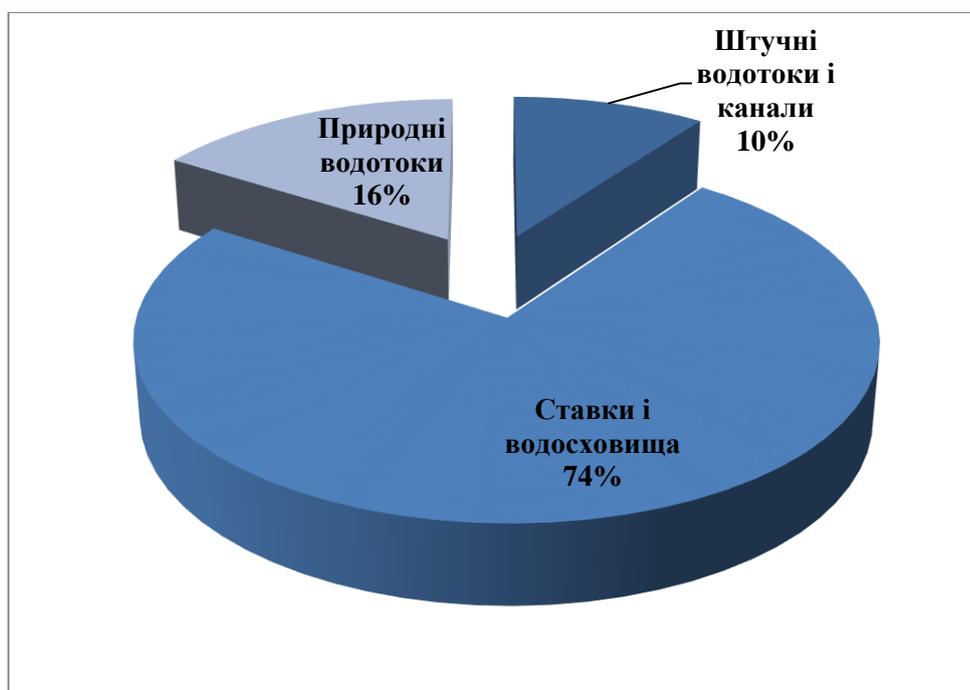

Рис. 5. Структура земель водного фонду Копичинецької МТГ

Як уже зазначалося вище, площа боліт у Копичинецькій МТГ становить близько 42 га, з яких найбільша частина зосереджена у місті Копичинці (15 га) і селі Котівка (13 га). Основною причиною незначної частки водно-болотних угідь у загальній структурі землекористування громади є інтенсивна меліорація, проведена в регіоні впродовж минулого століття. За архівними даними, у результаті меліоративних заходів площа боліт скоротилася в середньому на 30-40%, що призвело до значного погіршення геоecологічної ситуації [10].

У структурі землекористування Копичинецької МТГ забудовані землі становлять 5% (888 га). Найбільше забудованих земель у місті Копичинці (333 га), у Гадинківському (123,3 га) і Котівському (123,7 га) старостинських округах. Житлова забудова Копичинецької громади переважно одно- та двоповерхова (97%). Загалом під житловою забудовою у Копичинецькій громаді зайнято 25% забудованих земель, 33% займають землі, які використовуються для відпочинку та інші відкриті землі, 24% становлять земельні угіддя транспорту та зв'язку, 6% – землі промисловості, 1% – землі під відкритими розробками та кар'єрами, 6% – землі громадського призначення і 2% займають землі комерційного використання (рис. б).

Рис. 6. Структура забудованих земель Копичинецької МТГ

Найбільше у Копичинецькій громаді земель, які використовуються для відпочинку та інші відкриті землі (300 га). При цьому значну частку (82%) у структурі такого типу забудованих земель займають вулиці, набережні і площі (247 га). Близько 25 га земель у структурі землекористування громади займають кладовища. Під гідротехнічними спорудами в громаді зайнято 14 га земель, зелені насадження загального користування становлять 13 га. Для видалення та складування побутових відходів у Копичинецькій громаді відведено 4,1 га земель, для виробництва електроенергії – 1,4 га.

Близько 24% у структурі забудованих земель Копичинецької МТГ займають землі, які використовуються для транспорту і зв'язку. У громаді відсутні аеропорти, проте під автомобільними дорогами зайнято 127,1 га земель, під залізницями 81,2 га. Під відкритими розробками та кар'єрами у громаді зайнято 9,2 га земель. Землі промисловості у Копичинецькій громаді займають 50 га. Близько 56 га забудованих земель у досліджуваній громаді займають землі громадського призначення і 13 га – землі комерційного використання.

Забудовані землі відіграють важливу роль у структурі землекористування Копичинецької МТГ, оскільки є основою для розміщення житлової, соціальної, виробничої та інфраструктурної складових суспільного розвитку. Вони охоплюють території міст, сіл, селищ, промислових об'єктів, транспортних мереж, комунальних і господарських споруд, забезпечуючи належні умови для проживання населення та функціонування місцевої економіки [6].

Хоча площа забудованих земель у загальній структурі земельного фонду громади є відносно невеликою порівняно із сільськогосподарськими чи лісовими угіддями, їх вплив на екологічний стан території є значним, адже саме ці ділянки часто стають джерелами антропогенного навантаження, забруднення ґрунтів і атмосфери, а також чинниками фрагментації природних ландшафтів [2].

Список використаних джерел:

1. Географія Тернопільської області. Т.1. Природні умови та ресурси. За ред. проф. Сивого М.Я. Тернопіль: Крок, 2017. 504 с.
2. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту місце і простір [Монографія у 2-х т.]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». Т.1. 2005. 431 с., Т.2. 2005. 503 с.

-
3. Децентралізація. Офіційний сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua>
 4. Дідух Я.П. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Український ботанічний журнал*. 2003. №1. С. 6-17.
 5. Заблоцький Б., Гавришок Б., Дем'янчук П. Облік площ земель сільськогосподарського призначення територіальних громад Тернопільської області: джерела, повнота та репрезентативність інформації. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. 2022. №2. С. 76-83.
 6. Кузик З., Кузик І. Оцінка природно-рекреаційного потенціалу Копичинецької міської територіальної громади. *Вісник Тернопільського відділу УГТ*. 2022. №6 (випуск 6). С. 47-51.
 7. Міністерство розвитку громад та територій. Адміністративно-територіальний устрій України. URL: <https://atu.decentralization.gov.ua/#karta> (дата зверення 12.11.2026).
 8. Природні умови та ресурси Тернопільщини. За ред. М.Я. Сивого, Л.П. Царика. Тернопіль: ТзОВ: «Терно-граф», 2011. 512 с.
 9. Свинко Й.М. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 192 с.
 10. Царик Л., Кузик І. Геоекологічні засади землекористування, емісії парникових газів та охорони природи (на матеріалах територіальних громад): Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2024. 238 с.

Summary:

Zoryana KUZYK, Dmytro USCKYI. FEATURES OF LAND USE IN THE KOPYCHINETS URBAN TERRITORIAL COMMUNITY

The purpose of the study is to analyze the land use structure of the Kopychyntsi urban territorial community. The community covers an area of 171 km² and has a population of 13 800. It has been established that 54% of the community is arable land, 29% is forested, 5% is built-up land, and 10% is other agricultural land. Natural land accounts for 41% of the community.

Key words: *land use, territorial community, built-up land, arable land.*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ Й ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА СИВОРОГИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Василь ФАЙФУРА

Західноукраїнський національний університет

У публікації здійснено історико-економічний аналіз розвитку села Сивороги Хмельницької області впродовж XVI – початку XXI ст., показано багатофазну динаміку господарства під впливом природно-географічних умов Поділля, змін державної належності, воєнно-політичних потрясінь, трансформацій аграрних відносин і демографічних процесів. Висвітлено еволюцію від аграрно-феодальної моделі з натуральним виробництвом і значним фіскальним тиском (за даними податкових реєстрів XVI ст.) до воєнної дестабілізації та депресії середини XVII–XVIII ст., подальшого відновлення в імперській період наприкінці XVIII–XIX ст., структурних зламів першої половини XX ст. (війна, революція, кооперація, колективізація, репресії), специфіки окупаційної економіки 1941–1944 рр. і складної повоєнної відбудови. Окремо охарактеризовано часткову інтенсифікацію 1960–1980-х років та пострадянський перехід 1990-х – 2010-х рр. із руйнуванням колгоспної системи, деіндустріалізацією, зміною моделі землекористування й згоранням соціальної інфраструктури; доведено, що демографічний спад і міграція стали ключовими чинниками сучасного депресивного стану села.

Ключові слова: *Сивороги, аграрна економіка, податкова система, колективізація, орендна модель землекористування, демографічний спад.*

Економічний розвиток села Сивороги Хмельницької області відзначається складною, багатофазною динамікою, що формувалася під впливом природно-географічних умов Поділля, змін державної належності території, воєнно-політичних катаклізмів, трансформацій аграрних відносин та демографічних процесів. Упродовж усього досліджуваного періоду провідною галуззю місцевої економіки залишалося сільське господарство, однак його організаційні форми, рівень товарності, соціальна структура виробництва та ефективність істотно змінювалися.

1. Формування аграрно-феодальної економіки (XVI – перша половина XVII ст.) проходило в доволі складних суспільно-політичних умовах. Економічний розвиток цього періоду був нестабільним, із чергуванням відновлення та занепаду через військову загрозу. Часті кримськотатарські набіги (≈ 25 за 100 років) призвели до повного спустошення окремих сусідніх сіл (Миньківці, Кужелева, Глібів), і зникнення господарської активності на цих територіях. Села, які зберігали економічне життя, сплачували податок з 1–8 плугів (плуг – одиниця оподаткування родини, її обчислювали за кількістю волів у господарстві, а вісім волів становили «плуг» як одиницю оподаткування).

Перші достовірні фіксації Сиворіг як господарської одиниці припадають на період 1563–1566 рр. – село офіційно зафіксоване у поборових реєстрах [8]. Будучи у приватному володінні у складі Барського староства воно стало функціонувати в межах аграрно-феодальної системи Подільського воеводства. Чому Барського наразі не встановлено, хоча за даними [5] село знаходиться в межах Кам'янецького повіту. Можливо, що власник був із Бару і при реєстрації вкралася помилка. Економіка мала виразно натуральний характер і ґрунтувалася на орному землеробстві. Основу виробництва становили зернові культури, призначені як для самозабезпечення селянських дворів, так і для виконання рентних і податкових зобов'язань.

Податкові реєстри середини XVI ст. засвідчують відносно високий рівень господарської активності Сиворіг. Зокрема, наявність п'яти плугів орної землі у 1565 році свідчить про значні обсяги землекористування та достатній людський потенціал [2; 3]. У цей період Сивороги виступали стабільнішим економічним осередком порівняно з Ластенією (згодом частина села), яка хоча й існувала як окреме поселення, мала слабку демографічну й виробничу базу.

Земля перебувала у власності шляхетських родів і церковних інституцій, тоді як селяни користувалися нею на умовах панщини, чиншу та натуральних повинностей. Податкова система включала обов'язкові поставки зерна, продуктів тваринництва, а також виконання дорожніх і військових повинностей. Такий фіскальний тиск істотно обмежував можливості селянського накопичення і стримував розвиток товарного виробництва.

2. Воснна дестабілізація та господарський занепад (середина XVII – XVIII ст.). Середина XVII ст. стала переломним етапом в економічній історії Сиворіг. Военні події періоду Національно-визвольної війни, а також подальші збройні конфлікти на Поділлі призвели до масштабних руйнувань, демографічних втрат і розриву господарських циклів. Податкові матеріали 1661 року фіксують відсутність «димів», що свідчить про фактичне припинення господарської діяльності та зникнення податкової бази – так із 22 населених пунктів регіону 12 були повністю знищені [12]. Не згадує села й османський податковий опис 1681-1682 рр. [9].

Відтак у другій половині XVII – XVIII ст. Сивороги практично зникають з адміністративно-фіскальних описів як економічно активне поселення. Господарство перебувало в стані тривалої депресії, а значна частина орних земель не оброблялася. Ластенія, як менше й економічно слабше поселення, зазнала ще глибшого занепаду, що врешті призвело до втрати нею самостійного статусу. Її землі та залишки населення поступово інтегрувалися в господарську територію Сиворіг, що стало прикладом економічної консолідації поселень у відповідь на кризу.

3. Відновлення аграрного господарства в умовах імперської системи (кінець XVIII-XIX ст.). Унаслідок стабілізації політичної ситуації наприкінці XVIII – XIX ст. відбувається поступове відновлення господарського життя Сиворіг. Село формується як типове подільське аграрне поселення з переважанням дрібних одноосібних селянських господарств. Основними галузями залишаються землеробство і тваринництво, доповнені ремеслами та сезонними заробітками. На Ластенії працювала вапнярка та винокурня, на Горанах видобували будівельний камінь (вапняк) [13].

Господарство цього періоду характеризувалося низьким рівнем механізації, високою трудомісткістю та залежністю від природно-кліматичних умов. Податкова система імперського зразка зберігала значний фіскальний тиск, що стримувало капіталізацію сільського виробництва. Водночас саме в цей період закладається відносна демографічна стабільність, яка дозволила селу зберегти людський потенціал до початку XX ст.

4. Трансформації початку XX ст. і період колективізації (1920-1930-ті роки). Початок XX століття став для села Сивороги періодом глибоких потрясінь, які визначили подальшу траєкторію його економічного розвитку. Під час Першої світової війни (1914-1918 рр.) село було втягнуте у воєнну економіку без будь-яких компенсаційних механізмів. Масова мобілізація чоловічого населення призвела до різкого скорочення робочої сили в сільському господарстві, що безпосередньо позначилося на обсягах обробітки землі та продуктивності одноосібних господарств. Демографічні втрати цього періоду мали довготривалий характер і суттєво зменшили потенціал повоєнного відновлення економіки села.

Подальше загострення економічної ситуації відбулося в роки революції та громадянської війни (1918-1920 рр.). Часті переходи через регіон різних військових формувань супроводжувалися реквізиціями, примусовими постоями та розграбуванням селянських господарств, що фактично зруйнувало нормальний річний цикл сільськогосподарських робіт. Соціально-економічний безлад сприяв поширенню епідемій, зокрема висипного тифу, а також підривав трудову дисципліну й традиційні форми місцевого самоврядування. Симптоматичним є те, що в документах революційних органів влади з'являються прямі заклики до «мирної праці», які відображають кризовий стан місцевої економіки та фактичну дезорганізацію виробництва і торгівлі.

На початку 1920-х років економічна ситуація ускладнилася ще одним процесом – поверненням до села частини населення, яке до війни працювало в містах, зокрема в промислових центрах імперії. Втрата міських джерел доходів і вимушене повернення до сільського способу життя призвели до зростання навантаження на місцеву економіку. Відбулася так звана «зворотна соціальна мобільність», коли реаграризація населення не супроводжувалася ні інвестиціями, ні оновленням технічної бази. У результаті збільшилася кількість дрібних селянських господарств, однак за відсутності ресурсів для їх розвитку це не призвело до зростання продуктивності, а лише поглибило структурну вразливість сільської економіки.

У 1920-х роках у Сиворогах здійснювалися спроби відновлення економічного життя шляхом кооперації, що було типовим явищем для сільських територій після революційних потрясінь. Після розпаду сільської комуни в селі було створено молочарське товариство, а згодом організовано товариство спільного обробітку землі (СОЗ), яке в 1929 році стало основною формою колективної господарської діяльності. СОЗ розглядався як перехідна модель між одноосібним селянським господарством і повноцінним колгоспом та мав на меті підвищення ефективності землекористування шляхом об'єднання земельних наділів і трудових ресурсів. Водночас відсутність стабільної матеріально-технічної бази, обмежені фінансові можливості та загальна економічна нестабільність не дозволили цим кооперативним формам забезпечити тривалі позитивні результати.

Радикальний злам у розвитку аграрної економіки Сиворіг відбувся у 1930 році, коли товариство спільного обробітку землі було автоматично перетворене на колгосп «Шлях до соціалізму». Запровадження принципу спільного обробітку землі та спільного харчування означало остаточну ліквідацію приватного аграрного укладу й докорінну зміну соціально-економічних відносин у селі. Колективізація супроводжувалася різким падінням рівня життя селян, зростанням бідності та матеріальної незабезпеченості, що відбилося навіть у місцевому фольклорі як формі соціальної реакції на нові економічні умови. У господарському вимірі це призвело до втрати індивідуальної економічної мотивації, що негативно позначилося на продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Додатковим чинником економічної деградації стали масові репресії 1930–1938 років, які торкнулися не лише заможних селян-одноосібників, а й керівних і організаційних кадрів колгоспу та сільської споживчої кооперації [10]. Арешти, вислання і розстріли призвели до втрати управлінського потенціалу, руйнування кооперативної торгівлі та дезорганізації виробничих процесів. Атмосфера страху й невизначеності суттєво обмежувала господарську ініціативу та знижувала загальну продуктивність колективного господарства.

У 1930-1931 роках ситуація ускладнилася депортаціями та «чистками» прикордонної смуги, пов'язаними з провалом суцільної колективізації та селянським опором. Масові виселення куркулів і представників національних меншин призвели до втрати значної частини економічно активного населення Сиворіг. Це мало довготривалий негативний ефект, оскільки скорочення трудових ресурсів і руйнування традиційних господарських структур зумовили спад виробництва та істотне зниження аграрного потенціалу села на наступні десятиліття.

5. Війна, окупація та повоснна відбудова (1941-1950-ті роки). Після встановлення німецької окупаційної адміністрації влітку–восени 1941 року господарська система Сиворіг зазнала суттєвої трансформації. Радянська колгоспна модель формально не була повністю ліквідована, однак її функціонування набуло принципово іншого характеру. Колгосп фактично перетворився на інструмент примусового вилучення сільськогосподарської продукції на користь окупаційної влади. Управління господарством здійснювалося через систему старост і призначених відповідальних осіб, які діяли в межах жорсткої адміністративної вертикалі та були підпорядковані німецьким органам управління. У такий спосіб відбувся перехід від радянської колективної моделі до окупаційної експлуатаційної аграрної системи, орієнтованої не на відтворення, а на максимальне вилучення ресурсів.

Упродовж 1941–1944 років сільське населення Сиворіг було зобов'язане виконувати продовольчі контингенти у вигляді обов'язкових поставок зерна, м'яса, молока, яєць та іншої сільськогосподарської продукції. Обсяги цих поставок встановлювалися без урахування реальних виробничих можливостей селянських господарств і не корелювали з фактичними врожайами або наявністю худоби. Це призводило до систематичного виснаження продовольчих запасів, формування прихованого голоду та подальшого падіння продуктивності сільського господарства. Економіка села функціонувала в режимі надексплуатації, за якого відтворення ресурсів ставало практично неможливим.

Ситуація ускладнювалася гострим дефіцитом робочої сили, що став особливо відчутним у 1942-1943 роках. Значну частину працездатного населення було залучено до примусових робіт у межах регіону або вивезено на роботи до Німеччини як остарбайтерів [4]. Відтік трудових ресурсів спричинив скорочення площ оброблюваних земель і призвів до різкого зростання навантаження на жінок, підлітків і людей похилого віку. У структурному вимірі це означало подальше зниження ефективності аграрного виробництва та деградацію традиційної організації праці.

Паралельно відбувалася деградація грошово-ринкових відносин. У 1941-1944 роках грошовий обіг у Сиворогах був фактично зруйнований, а основною формою економічних взаємодій стало натуральне господарство. Виробництво було зорієнтоване на самозабезпечення, обмін продуктами та

виживання в умовах дефіциту. Торгівля існувала лише в обмеженому, напівлегальному вигляді, що ще більше звужувало можливості економічної адаптації селянських господарств. Додатковий тиск на економіку села створювала система податків, штрафів і конфіскацій, запроваджена окупаційною владою у 1942–1944 роках. Натуральні податки, покарання за «невиконання норм» та вилучення майна поєднувалися з репресивними методами контролю. У результаті господарська діяльність перебувала під постійним адміністративно-репресивним наглядом, що повністю нівелювало економічну ініціативу населення.

Напередодні визволення, у 1943-1944 роках, економічний стан Сиворіг досяг критичної межі. Село вступило у фазу глибокого виснаження: орні землі були занедбані, поголів'я худоби значно скоротилося, матеріально-технічна база господарства перебувала в стані руйнації. За відсутності внутрішніх ресурсів для самостійного відновлення економіки Сиворіг цього періоду доцільно характеризувати як кризову, з майже повним вичерпанням відтворювального потенціалу.

У другій половині 1940-х років економіка села Сивороги формувалася в умовах глибоких післявоєнних втрат і структурних обмежень, що визначали характер і темпи відновлення господарства [1]. Одним із ключових чинників, які стримували розвиток, був хронічний дефіцит працездатних людських ресурсів. У 1946–1947 роках значна частина чоловічого населення або не повернулася з фронту, або продовжувала перебувати на військовій службі, що істотно зменшувало трудовий потенціал села. За наявними даними, у 1946 році близько 80 % працюючих у колгоспі становили жінки, а поряд із ними широко застосовувалася праця підлітків і дітей. Відбудова сільського господарства здійснювалася за рахунок надмірного фізичного навантаження на домогосподарства, що свідчить про екстенсивний характер відновлення виробництва та відсутність альтернативних ресурсів.

Матеріально-технічна база господарства в цей період залишалася вкрай обмеженою. У 1946–1948 роках основною тяговою силою в Сиворогах залишалися коні, воли та навіть корови, використання яких було закріплене в офіційних планових документах. Технічне оснащення колгоспу перебувало на мінімальному рівні: у наявності було лише п'ять плугів, чотири жатки, одна молотарка, три ручні віялки та близько двохсот серпів. Механізована техніка практично була відсутня, а поодинокі зразки, зокрема вантажний автомобіль, не мали системного значення і були втрачені ще впродовж 1940-х років. За своїм технічним рівнем економіка села фактично залишалася на довоєнному, допромисловому етапі обробітку землі.

Зазначені обмеження безпосередньо впливали на стан землекористування та врожайність. У 1945–1948 роках значна частина колгоспних земель не оброблялася через нестачу тягової сили, насіння та нечітко визначені межі, що унеможливило повноцінну сівозміну. Показники врожайності (пшениця) залишалися низькими: у 1945 році вони становили 6,9 ц/га, у 1947 році – 5,6 ц/га. Лише окремі ланки в 1948 році досягали врожайності на рівні 13,3 ц/га, однак ці результати мали локальний характер і не змінювали загальної ситуації. Хоча ці показники перевищували середні по Україні в умовах посухи 1946–1947 років, вони залишалися критично низькими для забезпечення сталого відтворення сільськогосподарського виробництва. Таким чином, землеробство функціонувало в умовах низької продуктивності та високих виробничих ризиків.

Особливо кризовим залишався стан тваринництва, яке впродовж 1946-1949 років було найслабшою ланкою економіки колгоспу. Падіж худоби, нестача кормів, відсутність належних приміщень і гострий дефіцит ветеринарного обслуговування (ставка ветеринарного фельдшера з'явилася лише наприкінці десятиліття) призводили до систематичного невиконання планових показників. Поголів'я великої рогатої худоби становило лише близько 64 % від запланованого, свиней і овець приблизно 60 %. Надої молока залишалися вкрай низькими і в середньому не перевищували близько 101 літра на корову, що свідчило про глибоку деградацію галузі [7].

На тлі низької продуктивності господарство зазнавало постійного податкового й фінансового тиску з боку держави. У 1946–1949 роках колгосп і селянські домогосподарства були зобов'язані виконувати плани хлібоздачі, здійснювати обов'язкові поставки м'яса, молока й яєць, брати участь у підписах на державні позики та кампаніях самообкладання. Фінансові зобов'язання дедалі частіше виявлялися непосильними. Згідно архівних даних у 1949 році з запланованих 35 тис. карбованців підписки було зібрано лише 9575 карбованців, а реальна сума готівкових надходжень становила 1680 карбованців. За невиконання встановлених планів застосовувалися адміністративні санкції та судове переслідування як щодо окремих селян, так і керівників господарства. У результаті економіка села

функціонувала в режимі жорсткого вилучення ресурсів без урахування реальних виробничих можливостей.

Водночас наприкінці 1940-х років у Сиворогах поступово формувалися адаптаційні стратегії селянського населення. Частина домогосподарств намагалася покращити своє матеріальне становище за рахунок городництва, садівництва та реалізації фруктів і сухофруктів за межами регіону. Важливим стимулом стала запроваджена з 1947 року практика видачі зернових авансів за трудодні. У Сиворогах цей показник досягав 800 грамів зерна на трудодень, що перевищувало середні значення по району і сприяло поступовому переходу від суто виживальних стратегій до обережної стабілізації добробуту частини селян.

У підсумку, наприкінці 1940-х років колгосп «Шлях до соціалізму» вже мав відносно впорядковану внутрішню структуру, що включала шість бригад – рільничі, тютюнову та садовгородню, – і зберіг чітку аграрну спеціалізацію. Господарство почало отримувати перші одиниці техніки, що свідчило про підготовку до механізації у 1950-х роках. Хоча економіка села залишалася вразливою, саме цей період став етапом виходу з повоєнної кризи та формування передумов для наступного етапу розвитку.

Упродовж 1950-х років економіка села Сивороги перебувала в стані затяжної стагнації й стабільно належала до відсталих господарств району. Протягом усього десятиліття колгосп не зміг подолати структурні проблеми, що сформувалися ще в повоєнний період. Основними ознаками відставання залишалися хронічно низька врожайність, слабка матеріально-технічна база, низька продуктивність праці та системна криза тваринництва. Господарство функціонувало під постійним адміністративним контролем і тиском планових показників, однак при цьому не отримувало довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації виробництва. У результаті 1950-ті роки стали періодом економічної стагнації без реального структурного прориву.

Стан рослинництва у 1950–1956 роках характеризувався низькою та нестабільною врожайністю, яка не забезпечувала ані продовольчої, ані кормової стабільності. Архівні дані за 1954 рік свідчать про вкрай низьку ефективність землеробства: урожайність жита становила 7,89 ц/га, пшениці – 9,2 ц/га, ячменю – 12,7 ц/га, вівса – 7,1 ц/га, картоплі – 71,5 ц/га. Такий рівень виробництва був наслідком хронічного недовнесення органічних і мінеральних добрив, порушення строків сівби, використання неякісного або некондиційного насіння, а також загалом слабого рівня агротехніки. В окремих випадках фіксувалися факти прикрашання звітності щодо заготівлі й вивезення добрив, що ще більше ускладнювало об'єктивну оцінку реального стану господарства.

Технічні культури, зокрема тютюн, залишалися однією з ключових спеціалізацій колгоспу у 1952–1956 роках, однак їх економічна віддача була обмеженою. Площі під тютюн часто не готувалися вчасно, строки посадки порушувалися, а зібрана продукція не завжди доводилася до належного стану для здачі державі. У 1954 році план контракції тютюну було виконано лише на 87 %, а в окремі роки планові показники не досягалися повністю. За відсутності належного управління та технологічної дисципліни тютюнництво перетворювалося на високоризикову галузь, що не лише не приносила очікуваних доходів, а й сприяла їх втраті.

Найглибша криза в 1950–1958 роках спостерігалася у тваринництві, яке й надалі залишалося найслабшою ланкою. Систематичне невиконання планів розвитку було зумовлене нестачею великої рогатої худоби, кількість якої в окремі роки зменшувалася до 34 голів, дефіцитом тваринницьких приміщень, антисанітарним станом ферм і регулярним падежем худоби. Продуктивність галузі залишалася надзвичайно низькою: у 1955 році [6; 11] надої становили лише 283 літри молока на фуражну корову, тоді як середній показник по району досягав 521 літра; у 1956 році – від 132 до 222 літрів за період; у 1958 році – близько 891 кг молока на корову за рік, що було одним із найнижчих показників. М'ясна галузь також не виконувала планових завдань: у різні роки виконання плану коливалося в межах 7-30 % [14]. За таких умов тваринництво не виконувало ані виробничої, ані відтворювальної функції.

Певні надії на вихід зі стагнації пов'язувалися з розширенням матеріально-технічної бази в другій половині десятиліття. У 1954–1959 роках колгосп отримав трактори типів «НАТИ», «ХТЗ», «Універсал», а згодом Т-75, зернозбиральний комбайн «Сталинець-6» і кілька вантажних автомобілів (ГАЗ-51, ЗИС-5, ЗИС-150). Проте оновлення технічного парку не супроводжувалося відповідним зростанням ефективності виробництва. Техніка часто простоювала через організаційні збої, нестачу

пального, запасних частин і кваліфікованих кадрів, що свідчить про нездатність господарства інтегрувати механізацію в цілісну виробничу систему.

Низька ефективність механізації безпосередньо позначалася на продуктивності праці. В середині 1950-х років витрати праці на виробництво зерна становили близько 6,75 трудодня на 1 центнер, що значно перевищувало нормативні показники. Основними причинами цього були слабкий облік праці, низький рівень її організації та відсутність зацікавленості працівників у кінцевому результаті. У підсумку господарство функціонувало в режимі високих витрат за мінімального виходу продукції.

На тлі загальної стагнації в 1955–1956 роках спостерігалися окремі позитивні зрушення, які, однак, мали локальний і нестійкий характер. Окремі бригади досягали врожайності кукурудзи до 35 ц/га, забезпечували своєчасне проведення озимої сівби на 82–100 % площ і активніше займалися заготівлею органічних добрив. Проте ці успіхи не набули системного характеру й не змогли змінити загальну тенденцію економічного відставання.

У підсумку наприкінці 1950-х років колгосп Сиворіг стабільно займав останні або передостанні місця в районі та мав репутацію «вкрай занедбаного господарства». Увійшовши до складу Дунаєвського району, він так і не продемонстрував економічного прориву. Завершення десятиліття характеризувалося станом глибокої структурної відсталості, що зумовило необхідність подальших адміністративних реорганізацій і стало передумовою укрупнення господарств у наступний період.

6. Часткова інтенсифікація і стабілізація (1960-1980-ті роки). У 1960-1980-х роках у Сиворогах відбувається відносна стабілізація економіки. Зростає продуктивність у тваринництві, розширюється вирощування технічних культур, формується прошарок кваліфікованих механізаторів. Це сприяє підвищенню добробуту частини населення, однак розвиток залишається залежним від державної підтримки й не набуває сталого характеру. Але цьому передували низка подій і процесів.

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років економічний розвиток села Сивороги визначався наслідками загальносоюзної політики укрупнення колгоспів, яка стала відповіддю на хронічну неефективність дрібних і середніх господарств. У 1959–1961 роках колгосп Сиворіг було приєднано до більшого міжсільського колгоспного об'єднання, що означало радикальну зміну інституційних засад місцевої аграрної економіки. Управління виробництвом було винесене за межі села, внаслідок чого Сивороги втратили локальну господарську автономію. Планування виробництва, розподіл ресурсів і ухвалення ключових рішень набули централізованого характеру, а місцеві потреби дедалі більше підпорядковувалися загальногосподарським цілям. Таким чином, відбувся перехід від відносно самостійного колгоспу до адміністративно керованої надгосподарської структури.

Інституційні зміни безпосередньо позначилися на землекористуванні та спеціалізації виробництва. На початку 1960-х років земельні угіддя Сиворіг були інтегровані в єдиний земельний масив укрупненого господарства. Це супроводжувалося переглядом усталених сівозмін і концентрацією окремих культур у так званих «перспективних» зонах, визначених центральним управлінням. У результаті зменшилася частка другорядних культур на сиворізьких землях, а локальні особливості землеробства поступилися вимогам загальногосподарської спеціалізації. Така уніфікація виробництва знижувала адаптивність місцевого господарства до природних і соціально-економічних умов конкретної території.

Укрупнення також створило передумови для концентрації матеріально-технічних ресурсів. У 1960–1962 роках з'явилася можливість акумулювати сільськогосподарську техніку в межах одного великого господарства та сформувати централізовані ремонтні й машинні бази. Однак для Сиворіг ці зміни мали суперечливий характер. Доступ до техніки залишався епізодичним і залежав від затверджених графіків та рішень центрального керівництва. У результаті потенційне зростання технічної оснащеності не трансформувалося у стабільне підвищення продуктивності на місцевому рівні, а механізація не стала вирішальним чинником модернізації виробництва.

Зміни в організації господарства торкнулися й трудових ресурсів. На початку 1960-х років після укрупнення зросла мобільність робочої сили, а працівників Сиворіг дедалі частіше залучали до виконання робіт за межами села. Така практика послаблювала зв'язок між населенням і власним господарством, поглиблюючи процеси соціально-економічного відчуження. Облік праці й надалі здійснювався за системою трудоднів, однак залежність між результатами праці та винагородою ще більше послабилася. Це негативно впливало на мотивацію селян і не сприяло підвищенню ефективності виробництва.

Фінансові результати укрупнення виявилися значно скромнішими, ніж очікувалося. У 1960–1963 роках господарство не досягло помітного економічного зростання в короткостроковій перспективі. Зберігалися проблеми низької врожайності, слабкої трудової мотивації та перевитрат робочого часу. Фінансовий стан залишався напруженим, а розрахунки з колгоспниками нерідко здійснювалися із затримками, що підірвало довіру до нової організаційної моделі. У підсумку укрупнення господарств у Сиворогах не стало каталізатором швидкого економічного розвитку, а радше закріпило наявні структурні проблеми, сформовані в попередні десятиліття.

У період від кінця 1960-х до 1980-х років у господарстві Сиворіг простежуються суттєві зрушення, які відрізняють цей етап від попередніх десятиліть стагнації. Хоча загальна модель розвитку залишалася в межах радянської колгоспної системи, саме в цей час сформувалися окремі ознаки переходу від екстенсивного до відносно інтенсивного типу виробництва, насамперед у тваринництві та окремих галузях рослинництва.

Найвиразніші позитивні зміни зафіксовано в молочному тваринництві. Наприкінці 1960-х – упродовж 1970-х років, за архівними даними, спостерігається стійке зростання продуктивності дійного стада. Надої досягали 3000–3600 кг молока на корову за рік, а окремі працівниці ферм демонстрували ще вищі результати – на рівні 4000–5000 кг, що відповідало статусу так званих «чотири-» і «п'ятитисячниць». Зростання продуктивності було зумовлене не лише покращенням кормової бази, а й організаційними чинниками: внутрішнім соціалістичним змаганням, системою матеріального стимулювання у вигляді премій і доплат, а також стабілізацією кадрового складу ферм. У сукупності це свідчить про поступовий перехід від екстенсивного використання тваринницьких ресурсів до відносно інтенсивної моделі розвитку молочної галузі.

Паралельно з цим у рослинництві з'являються елементи агротехнічних експериментів і спеціалізації, що було нетиповим для попередніх десятиліть. У 1970 році в господарстві вперше було випробувано озимий ячмінь елітного сорту, закуплений за межами регіону. Початковий посів на площі 1 гектара дав урожай 32 центнери насіння, що стало підставою для подальшого розширення посівів. Уже в 1974 році площі під озимим ячменем було збільшено до 10 гектарів, а врожайність досягла 51 ц/га, значно перевищивши середні показники попередніх десятиліть. Такі результати свідчать про запровадження елементів інноваційної агротехніки, сортозаміни та цілеспрямованого підвищення ефективності землеробства.

Важливою високотоварною галуззю господарства в 1970–1973 роках стало буряківництво. Ланки з вирощування цукрових буряків демонстрували надзвичайно високі результати: у 1970 році врожайність досягала 465 ц/га, а в 1972 році – 600 ц/га, що було винятковим показником не лише для Сиворіг, а й для району загалом. Водночас середні показники по колгоспу коливалися в межах 302–335 ц/га, що свідчить про значну диференціацію результатів (дані Державного архіву Хмельницької області). Такі коливання врожайності відображали як залежність від погодних умов, так і нерівномірний рівень агротехнічного забезпечення різних ланок. Незважаючи на це, саме буряківництво забезпечувало істотну частину грошових надходжень і стало однією з провідних спеціалізацій господарства. Стабілізаційні тенденції простежуються й у картоплярстві та городництві. У 1971–1973 роках урожайність картоплі становила 148–165 ц/га, а в 1974 році на сорті «Вогник» було зафіксовано показник до 200 ц/га. Картопля відігравала подвійну роль: з одного боку, як важлива продовольча культура для забезпечення населення, з іншого – як складова кормової бази тваринництва. Це сприяло певній стабілізації як продовольчої, так і допоміжної кормової функції рослинництва.

Вагомим чинником підвищення ефективності виробництва стала поступова механізація та формування кадрової спеціалізації. Упродовж 1960–1980-х років у Сиворогах сформувався стійкий прошарок механізаторів, для яких робота на комбайнах і тракторах стала довготривалою професійною діяльністю. Комбайнери працювали десятиліттями, передаючи досвід молодшим працівникам, що забезпечувало відносну стабільність кадрів. Господарство використовувало зернозбиральні комбайни типів СК-3 і СК-4, а машинно-тракторний парк поступово модернізувався. Це зміцнювало техніко-кадрову основу зернового виробництва, хоча повністю не усувало системні проблеми колгоспної організації праці.

Матеріальні результати цих змін проявилися у відносному зростанні рівня добробуту частини селян у кінці 1960-х – 1980-х роках. Фіксуються факти будівництва нових житлових будинків, господарських споруд (сарайів, льохів, криниць), а також наявність стабільних грошових доходів, насамперед від тваринництва. Це свідчить про реальну матеріальну віддачу окремих галузей і

формування в межах колгоспної системи своєрідних економічних «острівців успіху». У цілому цей період можна охарактеризувати як етап часткової соціально-економічної стабілізації села, що, однак, не означав повного подолання структурних обмежень радянської аграрної моделі. Разом з тим, у середині 1980-х роках у селі був сформований доволі диверсифікований соціально-економічний комплекс, що показано на рисунку 1.

7. Розпад колгоспної системи та депресивний розвиток (1990-ті – перша чверть XXI ст.).

Економічний розвиток села Сивороги в період незалежності України характеризується глибоким структурним зломом, що охопив усі сфери господарського життя та зумовив тривалу соціально-економічну кризу. Початок 1990-х років став етапом суперечливих трансформацій, коли окремі інфраструктурні ініціативи реалізовувалися на тлі швидкого руйнування традиційної економічної бази села.

Виятком стала реалізація у 1992-1995 роках інфраструктурного проекту соціального характеру – будівництво дитячого садка «Малютко» на 50 місць. Фінансування здійснювалося поетапно: у 1992-1994 роках за рахунок коштів місцевого господарства, з 1994 року за участі державного бюджету, а в 1995 році було залучено додаткові ресурси з районного бюджету для укомплектування закладу. Об'єкт було введено в експлуатацію у 1995 році, однак фактична демографічна потреба становила лише 23 дитини. Це свідчить про відсутність узгодженості між інфраструктурними інвестиціями, демографічною динамікою та економічною стійкістю села, що зумовило непропорційне фінансове навантаження на місцеву економіку.

Вирішальним чинником економічного занепаду стало руйнування колгоспної системи. У 1993 році було ліквідовано колгосп імені Комінтерну, який був базовим економічним суб'єктом Сиворіг.

Рис. 1. Соціально-економічний розвиток с. Сивороги у 1970-1980-их роках

Його ліквідація спричинила масову втрату робочих місць, зникнення стабільних джерел доходів і різке прискорення міграції, насамперед серед молоді працездатного віку. На базі колгоспу було створено селянську спілку, однак вона не змогла виконати компенсаторну функцію. Уже з середини 1990-х років фіксується стійкий спад виробництва, що свідчить про руйнування виробничої основи села без формування альтернативної моделі зайнятості.

Ліквідація колгоспу супроводжувалася масштабною деградацією матеріально-технічної бази. Упродовж 1990-х років було знищено або розібрано виробничі приміщення – тваринницькі ферми, тракторний стан, млин, сушарки та складські об'єкти. Відбувалися масові розкрадання техніки, обладнання й інженерних мереж, що остаточно підірвало можливості відновлення виробництва. Додатково негативним чинником стала втрата архівів і господарської документації, яка ускладнила підтвердження трудового стажу населення та негативно позначилася на пенсійному забезпеченні.

Наприкінці 1990-х – у 2000-х роках економічний занепад набув системного характеру й проявився в закритті ключових соціальних інституцій. У 2009 році було закрито школу, у 2011 році – бібліотеку, а будинок культури опинився в аварійному стані. Скорочення сфери послуг і бюджетної зайнятості посилило демографічний спад, сприяло соціальній депресії території та зменшенню внутрішнього споживчого попиту. Економічний розвиток Сиворіг у цей період набув ознак депресивної моделі з обмеженими можливостями самовідтворення. На рисунку 2 показано наявні на сьогодні господарські та соціальні об'єкти.

В умовах краху колективної економіки відбулася трансформація аграрного сектору. Після банкрутства селянської спілки у 2002 році земельні паї були передані в оренду зовнішнім аграрним структурам, фермерським господарствам із сусідніх населених пунктів, а частково – великому агрохолдингу. Це забезпечило відновлення обробітку земель, однак не призвело до суттєвого зростання зайнятості місцевого населення.

Рис. 2. Сучасний стан розвитку с. Сивороги

Соціальний ефект діяльності орендарів обмежувався частковим виконанням соціальних угод, зокрема ремонтом доріг і підтримкою окремих вразливих груп. Таким чином, відбувся перехід від колективної до орендно-корпоративної моделі аграрної економіки, у якій село втратило контроль над основними виробничими ресурсами. Поряд із цим у Сиворогах функціонують окремі малі фермерські господарства з площею землекористування до 50 гектарів. Їхня діяльність не має визначального впливу на економіку села, однак відіграє соціально значущу роль у підтримці мінімального рівня економічної активності, часткової зайнятості населення та взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Окремим інфраструктурним чинником розвитку стала газифікація села, реалізована у 2011–2013 роках. Проект було здійснено за участі громади, із залученням інвесторів і місцевого бізнесу, а також із частковим фінансовим навантаженням на домогосподарства. Газифікація суттєво підвищила якість життя населення, однак не створила нових виробничих потужностей і не стала поштовхом до економічного відродження. Її вплив обмежився побутовою сферою, не змінюючи загальної структури місцевої економіки.

Таким чином економічний розвиток села Сивороги упродовж XVI – початку XXI ст. має виразно хвилеподібний і асиметричний характер, зумовлений поєднанням зовнішніх (воєнно-політичних, інституційних, державних) та внутрішніх (демографічних, ресурсних, господарських) чинників. У різні історичні періоди село демонструвало здатність до відновлення й адаптації, однак ці процеси майже завжди мали екстенсивний або примусово-адміністративний характер і не забезпечували сталого економічного зростання. У пострадянський період вирішальним обмеженням розвитку стала демографічна деградація, яка звузила трудовий, споживчий та інституційний потенціал території. У підсумку Сивороги трансформувалися з повноцінної аграрної господарської системи у депресивний простір проживання, що потребує принципово нових підходів до територіального розвитку, орієнтованих на людський капітал, диверсифікацію зайнятості та відновлення локальної економічної суб'єктності.

Список використаних джерел:

1. Акти збитків, завданих німецькими загарбниками. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-3817. Оп. 1. Спр. 2. 36 арк.
2. Білий П.А., Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К. Гавінчук Григорій Данилович. Миньківці на Ушиці: Краєзнавчий збірник до 600-річчя села. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. С. 21-22.
3. Будяй В.Г. Дунаєвеччина: події та особи (XIV – 20-ті рр. ХХ ст.). Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць. Вип. 5. Дунаївці-Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2013. С. 90-101.
4. Гальчак С. Д. «Остарбайтери» з Поділля. (1942-1947 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Харків, 2003. 20 с.
5. Грушевський М. Барське староство: Історичні нариси (XV-XVIII ст.): Репринтне видання. Львів, 1996. 624 с.
6. Дамо більше продукції на 100 га угідь. *Колгоспне село*. 1955. №34.
7. Дружинін Г. В колгоспі «Шлях до соціалізму» не дбають про зимівлю тварин. *Колгоспне село*. 1949. №75.
8. Михайловський В. М. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. *Український історичний журнал*. 2012. №6. С. 130-144.
9. Михайловський В. М. Турецьке джерело до виявлення топоніміки Дунаєвеччини/ Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наукової краєзнавчої конференції. Голова редколегії В.С. Прокопчук. Київ: Рідний край, 1997. С. 200-201.
10. Ніколаєвська А. А. Репресоване селянство. Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля: Тези доповідей республіканської наукової конференції. Дунаївці, 1993. С. 84-85.
11. Річні підсумки змагання колгоспів та підвищення продуктивності громадського тваринництва (за станом на 1 жовтня 1955 року). *Колгоспне село*. 1955. № 1..
12. Степанков В. Дунаєвеччина в роки української національної революції (1648-1676). Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля: Тези доповідей республіканської наукової конференції. Дунаївці, 1993. С. 41-44.
13. Файфура В. Ластенія. *Вісник Тернопільського відділу УГТ*. 2024. № 8 (вип. 8). С. 38-43.
14. Хитряк П. Більше уваги заготівлям продуктів тваринництва. *Колгоспне село*. 1958. №35.

Summary:

Vasyl FAIFURA. STAGES AND SPATIAL ASPECTS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE VILLAGE OF SYVORO HY, KHMELNYTSKYI OBLAST

The publication presents a historical and economic analysis of the development of the village of SyvoroHy (Khmelnyskyi Oblast) from the 16th to the early 21st century, revealing a multi-phase trajectory of the local economy shaped by the natural and geographical conditions of Podillia, changes in state affiliation, military and political upheavals, transformations of agrarian relations, and demographic processes. The study traces the evolution from an agrarian-feudal model with subsistence production and significant fiscal pressure (as evidenced by 16th-century tax registers) through military destabilization and economic depression in the mid-17th to 18th centuries, subsequent recovery during the imperial period of the late 18th–19th centuries, and the structural ruptures of the first half of the 20th century (war, revolution, cooperation, collectivization, and repression), as well as the specific features of the occupation economy of 1941–1944 and the complex post-war reconstruction. Particular attention is paid to the partial intensification of the 1960s–1980s and the post-Soviet transition of the 1990s–2010s, marked by the collapse of the collective farm system, deindustrialization, a shift to a lease-based land-use model, and the contraction of social infrastructure. It is demonstrated that demographic decline and migration have become the key factors underlying the contemporary depressive condition of the village.

Key words: SyvoroHy; agrarian economy; tax system; collectivization; lease-based land-use model; demographic decline.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Андрій КУЗИШИН, Андрій ПАЛЮХ, Інна ПОПЛАВСЬКА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано особливості правового регулювання туристичної діяльності в Тернопільській області в умовах децентралізації публічної влади. Розкрито роль органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації регіональної туристичної політики, охарактеризовано основні нормативно-правові механізми управління туристичною сферою. Визначено проблеми та перспективи розвитку правового забезпечення туризму на рівні територіальних громад. Обґрунтовано необхідність удосконалення інституційних і договірних інструментів у сфері туристичної діяльності.

Ключові слова: туризм, правове регулювання, децентралізація, територіальні громади, регіональна політика, Тернопільська область.

Вступ. Розвиток туристичної сфери є важливим чинником соціально-економічного зростання регіонів, формування їхнього інвестиційного потенціалу та підвищення якості життя населення. В умовах адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади в Україні значно зросла роль органів місцевого самоврядування у регулюванні туристичної діяльності.

Для Тернопільської області, яка характеризується значним природно-рекреаційним і культурно-історичним потенціалом, питання ефективного правового забезпечення туризму набуває особливої актуальності. Передача повноважень територіальним громадам зумовила необхідність формування власних механізмів управління туристичним розвитком у межах чинного законодавства.

Метою статті є аналіз механізмів правового регулювання туристичної діяльності в Тернопільській області в умовах децентралізації та визначення напрямів їх удосконалення.

Правове регулювання туристичної сфери в Україні здійснюється на основі комплексу нормативно-правових актів (Закон України «Про туризм», Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про засади державної регіональної політики», а також регіональні та місцеві програми розвитку туризму. Таким чином, правове поле туристичної діяльності має багаторівневий характер, поєднуючи державне, регіональне та місцеве регулювання.

Правове регулювання туристичної діяльності в Тернопільській області здійснюється в межах багаторівневої системи нормативно-правових актів, що поєднують державні, регіональні та місцеві документи. Такий підхід забезпечує реалізацію засад державної політики у сфері туризму, а також сприяє регіональному та місцевому розвитку туристичної інфраструктури. Основними нормативними документами, що визначають регіональні пріоритети і правові умови реалізації туристичної діяльності на території області, є стратегічні документи розвитку, галузеві обласні програми, а також місцеві програми громад.

Одним з ключових документів, що визначає загальні напрямки соціально-економічного розвитку Тернопільської області, включно з розвитком туристичної галузі, є *Стратегія розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки*. Цей документ встановлює пріоритети регіонального розвитку та основні напрями дій щодо підвищення конкурентоспроможності регіону, сприяння інвестиціям, розвитку інфраструктури та людського капіталу, що є важливими для розвитку туризму як економічної сфери. Проект документу включає заходи з розвитку туристичного потенціалу області, а також механізми моніторингу й оцінювання реалізації стратегічних цілей.

Також Тернопільська обласна військова адміністрація працює над актуалізацією цього стратегічного документа, яка спрямована на приведення його положень у відповідність до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, з урахуванням сучасних викликів та умов воєнного стану.

На рівні окремих територіальних громад стратегічне планування також здійснюється відповідними стратегіями розвитку громад, наприклад, *Стратегічним планом розвитку Тернопільської міської територіальної громади до 2027 року з перспективою до 2034 року*. Ці документи містять

розділи, що стосуються розвитку туристичної сфери, інфраструктури, промоції та залучення інвестицій.

Конкретними правовими механізмами реалізації стратегічних орієнтирів розвитку туристичної галузі є обласні програми, що затверджуються розпорядженнями Тернопільської обласної військової адміністрації. Серед них:

- *Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2021–2025 роки*, яка визначає ключові напрямки діяльності у сфері туристичної діяльності, заходи щодо підвищення привабливості регіону, збереження туристичних ресурсів, підтримки місцевих ініціатив та промоції регіону.

- *Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2026–2027 роки*, затверджена відповідним розпорядженням начальника обласної військової адміністрації № 676/01.02-01 від 07 жовтня 2025 р. Цей документ містить заходи, спрямовані на подальшу підтримку туристичного сектору, адаптацію до сучасних умов, розвиток рекреаційної та курортної діяльності, участь у міжнародних проектах та підвищення професійного потенціалу працівників туристичної сфери.

Обласні програми забезпечують правове підґрунтя для фінансування заходів у сфері розвитку туризму зі складанням відповідних бюджетних розрахунків. Це сприяє системній реалізації прописаних заходів, посиленню регіональних можливостей, а також підсилює координацію між виконавчими органами влади та місцевим самоврядуванням.

На рівні територіальних громад реалізація правових механізмів у туристичній сфері здійснюється через програми соціально-економічного розвитку громад та галузеві локальні програми. Ці документи передбачають конкретні заходи щодо створення інфраструктури для туризму (наприклад, облаштування туристичних маршрутів, зон відпочинку, інформаційних пунктів), підтримки підприємців у сфері туризму, стимулювання зеленого й сільського туризму тощо.

Так, на рівні Тернопільської міської ради ухвалюються рішення, що стосуються не лише розвитку міжнародного співробітництва, але й розвитку туризму та промоції громади в цілому. Наприклад, рішенням міської ради від 18 грудня 2024 р. № 8/45/21 затверджено Програму розвитку міжнародного співробітництва, туризму та промоції на 2025–2027 роки, якою передбачено комплекс заходів щодо популяризації міста, підтримки туристичних подій та покращення іміджу громади.

Локальні програми розвитку туризму доповнюють регіональні документи та забезпечують адаптацію загальних стратегічних положень до потреб конкретної громади.

Забезпечення реалізації правових механізмів у сфері туристичної діяльності здійснюється структурними підрозділами Тернопільської обласної військової адміністрації та органів місцевого самоврядування, відповідальних за сферу туризму, культури та економічного розвитку. Виконавчі органи відповідних рад координують виконання обласних програм, здійснюють моніторинг їх реалізації, а також готують пропозиції щодо внесення змін чи доповнень до програм з урахуванням динаміки розвитку туристичного ринку та потреб громад.

Органи місцевого самоврядування на рівні громад уже активно застосовують правові інструменти для реалізації ініціатив у сфері туризму. До таких ініціатив належать:

- **створення та підтримка туристично-інформаційних центрів;**
- розвиток зеленого та сільського туризму як частини економічної стратегії громад;
- формування та маркування туристичних маршрутів з урахуванням природних і культурно-історичних ресурсів;
- збереження та популяризація об'єктів культурної спадщини;
- підтримка локальних туристичних ініціатив через гранти, конкурси проектів і партнерські програми.

Законодавча база у вигляді стратегічних та програмних документів створює правові підстави для цих дій, але базове впровадження здійснюється саме на рівні місцевих рад та громад.

Особливу увагу в рамках правового регулювання туристичної діяльності в Тернопільській області приділено правовому забезпеченню використання природоохоронних територій, об'єктів культурної спадщини та рекреаційних зон. Це важливо як для збереження туристичного потенціалу регіону, так і для забезпечення сталого розвитку галузі.

На рівні області природно-заповідний фонд охороняється відповідно до законодавства України про природно-заповідний фонд, культурна спадщина — відповідно до закону про охорону культурної спадщини. Комплексні програми збереження культурної спадщини також затверджуються

розпорядженнями обласної адміністрації, що встановлюють конкретні заходи з охорони та популяризації пам'яток для туристичних потреб.

Прикладом є Програму збереження культурної спадщини Тернопільської області на 2026–2027 роки (розп. начальника ТОВА № 675/01.02-01 від 07.10.2025 р.), яка включає заходи щодо реставрації пам'яток, популяризації культурно-історичних об'єктів та забезпечення умов для їхнього використання в туристичній діяльності.

Правове регулювання в туристичній сфері обумовлює не лише стратегічне планування і затвердження програм, а й реальні практичні заходи, що впроваджуються органами влади та місцевого самоврядування. До таких практичних аспектів належать:

- пайові внески і фінансування програм розвитку туристичної інфраструктури;
- створення умов для державно-приватного партнерства у сфері туристичних послуг;
- моніторинг реалізації обласних і місцевих програм через робочі групи;
- включення заходів з розвитку туризму до бюджету громад;
- організація навчальних і просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення компетентності суб'єктів туристичної діяльності та населення.

Такі практичні кроки реалізуються на основі відповідних рішень місцевих рад, постанов виконавчих органів і програмних документів, що створюють правове підґрунтя для діяльності підприємців і громад у туристичній сфері.

В умовах децентралізації публічної влади інституційні та договірні механізми набувають ключового значення для ефективного регулювання туристичної діяльності на регіональному та місцевому рівнях. Передача значної частини повноважень органам місцевого самоврядування, закріплена Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Законом України «Про співробітництво територіальних громад», зумовила формування власних управлінських структур, здатних забезпечувати комплексний розвиток туристичної сфери, координацію діяльності суб'єктів туристичного ринку та ефективне використання місцевих ресурсів. Водночас правові засади функціонування туристичної галузі визначаються Законом України «Про туризм», який регламентує статус суб'єктів туристичної діяльності, механізми державного регулювання та повноваження органів влади у цій сфері.

Важливою складовою інституційного механізму управління туризмом є створення спеціалізованих комунальних установ і підприємств, що забезпечують реалізацію місцевої туристичної політики. Такі структури здійснюють організацію туристичних заходів, розроблення маршрутів, координацію взаємодії з підприємницьким сектором, підготовку промоційних матеріалів, супровід інвестиційних проектів і надання консультаційних послуг. Наявність профільних комунальних установ сприяє інституційній стабільності туристичної сфери та забезпечує безперервність реалізації програмних документів незалежно від змін у політичному чи адміністративному середовищі.

Особливе місце в системі інституційного регулювання посідають туристично-інформаційні центри, які функціонують у багатьох громадах Тернопільської області як основні інформаційно-комунікаційні платформи для туристів і партнерів. Їх діяльність спрямована на інформування відвідувачів, поширення рекламно-промоційної продукції, організацію екскурсійних програм, підтримку місцевих ініціатив та формування позитивного туристичного іміджу територій. Важливим прикладом є Туристично-інформаційний центр м. Тернополя, який діє як комунальне підприємство Тернопільської міської ради та реалізує свою діяльність у межах місцевих програм розвитку туризму та промоції.

За даними офіційної звітної інформації Тернопільської міської ради, у 2024 році ТІЦ м. Тернополя відвідало близько 12 тисяч осіб, що майже вдвічі перевищує показники 2022 року. Протягом року центром було організовано 326 екскурсій, з яких 157 — безкоштовні для соціально вразливих груп населення, військовослужбовців, осіб з інвалідністю та людей поважного віку. У межах своєї діяльності ТІЦ розробив 11 нових туристичних маршрутів, систематично оновлював базу даних закладів розміщення, харчування та туристичних операторів, а також реалізовував культурно-просвітницькі проекти й костюмовані екскурсії до державних і міських свят. Такі показники свідчать про зростання інституційної спроможності туристичних структур і їхній внесок у розвиток локального туристичного продукту.

Подібні інституційні моделі впроваджуються й у громадах області. Зокрема, у м. Чорткові функціонує комунальний туристично-інформаційний центр, який координує розроблення локальних

маршрутів, організацію екскурсій та промоційних заходів. За інформацією з відкритих джерел, у 2025 році послугами цього центру скористалося понад дві тисячі осіб. Хоча такі дані здебільшого оприлюднюються у формі публічних звітів або інформаційних повідомлень, вони підтверджують поступове поширення практики інституціоналізації туристичної діяльності на рівні громад.

Вагомою складовою інституційного механізму є також діяльність громадських організацій, туристичних клубів і культурно-просвітницьких об'єднань, які беруть участь у реалізації фестивалів, історико-культурних проєктів, екологічних ініціатив та освітніх програм. У багатьох громадах Тернопільщини такі організації співпрацюють з ТІЦ і органами місцевого самоврядування, формуючи партнерські мережі, що сприяють залученню додаткових ресурсів і розширенню спектра туристичних послуг.

У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває міжмуніципальне співробітництво як форма інституційної взаємодії. На підставі Закону України «Про співробітництво територіальних громад» громади області укладають угоди про спільну реалізацію туристичних проєктів, формування маршрутів і розвиток кластерних ініціатив. Прикладом такої співпраці є спільні проєкти, спрямовані на популяризацію замкових комплексів, сакральної спадщини та природних ландшафтів Поділля, що дозволяє створювати комплексні туристичні продукти міжгромадського значення.

Поряд з інституційними механізмами важливу роль відіграють договірні форми взаємодії між суб'єктами публічного та приватного секторів. В умовах оновлення законодавства основним правовим інструментом у цій сфері є Закон України «Про публічно-приватне партнерство», який регламентує порядок реалізації спільних проєктів у сфері інфраструктури та послуг, зокрема й туристичних. На практиці це дозволяє залучати приватний капітал до реконструкції об'єктів культурної спадщини, облаштування рекреаційних зон, створення сервісних центрів і туристичних комплексів.

Широко застосовуються також меморандуми про співпрацю між органами місцевого самоврядування, підприємницькими структурами, освітніми установами та громадськими організаціями. Такі документи визначають напрями партнерства, механізми обміну інформацією та координації дій у сфері розвитку туризму. Вони створюють правові передумови для довгострокової взаємодії та спільної реалізації проєктів.

Важливим інструментом договірного регулювання є грантові контракти, що укладаються в межах реалізації міжнародних і національних програм підтримки регіонального розвитку. Територіальні громади Тернопільської області залучають грантові кошти для створення туристичних маршрутів, видання путівників, проведення фестивалів, цифровізації туристичних сервісів та підвищення кваліфікації кадрів. Така форма співпраці сприяє впровадженню інноваційних управлінських підходів і інтеграції регіону до ширших туристичних мереж.

Поєднання інституційних і договірних механізмів формує комплексну систему регулювання туристичної діяльності в Тернопільській області в умовах децентралізації. Функціонування комунальних установ, туристично-інформаційних центрів, розвиток міжмуніципального співробітництва, використання інструментів публічно-приватного партнерства та грантового фінансування забезпечують мобілізацію фінансових, організаційних і людських ресурсів. Ефективне застосування цих механізмів створює передумови для підвищення конкурентоспроможності територій, зміцнення економічного потенціалу громад і реалізації принципів сталого розвитку у туристичній сфері.

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері формування інституційних та договірних механізмів розвитку туризму, система правового регулювання туристичної діяльності в Тернопільській області продовжує характеризуватися наявністю низки системних проблем. Вони мають комплексний характер і пов'язані як із недосконалістю нормативної бази, так і з обмеженою інституційною та фінансовою спроможністю територіальних громад. Сукупна дія цих чинників стримує реалізацію регіональної туристичної політики та знижує ефективність використання наявного туристичного потенціалу.

Однією з ключових проблем є фрагментарність нормативно-правового забезпечення на рівні територіальних громад. У багатьох громадах регіону відсутні комплексні програми розвитку туризму або ж відповідні документи мають формальний характер і не супроводжуються механізмами практичної реалізації. Нерідко місцеві програми обмежуються декларативними положеннями без чіткого визначення відповідальних виконавців, джерел фінансування та індикаторів ефективності. У результаті правове регулювання туристичної діяльності носить епізодичний характер і значною мірою

залежить від ініціативності окремих посадових осіб або громадських активістів. Відсутність уніфікованого підходу до розроблення програмних документів ускладнює координацію дій між громадами та знижує узгодженість регіональної туристичної політики.

Суттєвим обмежувальним чинником залишається недостатній рівень фінансового забезпечення туристичної сфери. У структурі місцевих бюджетів видатки на розвиток туризму, як правило, мають другорядний характер і поступаються фінансуванню соціальної інфраструктури, житлово-комунального господарства та освіти. Обмеженість фінансових ресурсів унеможливує реалізацію масштабних інфраструктурних проєктів, модернізацію туристичних об'єктів, розвиток цифрових сервісів і системну промоційну діяльність. Крім того, нестабільність бюджетного фінансування знижує інвестиційну привабливість туристичних проєктів та стримує розвиток публічно-приватного партнерства.

Ще однією важливою проблемою є недостатній рівень правової та управлінської компетентності кадрів, відповідальних за розвиток туризму на місцевому рівні. У багатьох громадах функції з управління туристичною сферою покладаються на працівників, які поєднують їх із завданнями у сфері культури, освіти або економіки, не маючи спеціальної підготовки з туристичного менеджменту та правового регулювання. Це зумовлює обмежене використання сучасних інструментів стратегічного планування, грантового фінансування, договірних механізмів та цифрових технологій. Недостатня компетентність управлінських кадрів негативно впливає на якість підготовки програмних документів, реалізацію інвестиційних проєктів і взаємодію з бізнесом.

Важливою проблемою є відсутність єдиної регіональної туристичної платформи, яка б забезпечувала інтеграцію інформаційних ресурсів, сервісів і баз даних усіх громад області. Нині інформація про туристичні об'єкти, маршрути, заходи та послуги розміщена на різних вебресурсах органів влади, туристично-інформаційних центрів і приватних операторів, що ускладнює доступ до неї для потенційних туристів. Відсутність централізованої цифрової платформи обмежує можливості формування єдиного туристичного бренду регіону та знижує ефективність промоційної діяльності.

Слабка координація між суб'єктами туристичної діяльності також залишається суттєвим бар'єром для розвитку галузі. Взаємодія між органами місцевого самоврядування, обласними структурами, туристичними операторами, закладами культури, громадськими організаціями та освітніми установами нерідко має фрагментарний і ситуативний характер. Відсутність сталих механізмів комунікації та партнерства призводить до дублювання функцій, неузгодженості заходів і неефективного використання ресурсів. Особливо гостро ця проблема проявляється під час реалізації міжгромадських проєктів та регіональних туристичних маршрутів.

Зазначені проблеми мають взаємопов'язаний характер і формують комплекс системних обмежень для розвитку туристичної сфери в Тернопільській області. Фрагментарність нормативної бази, фінансова обмеженість, кадровий дефіцит, цифрова роз'єднаність та слабка координація знижують ефективність реалізації туристичної політики й стримують використання потенціалу регіону. Подолання цих проблем потребує комплексного підходу, що поєднуватиме удосконалення правового регулювання, посилення інституційної спроможності громад, розвиток цифрових сервісів і формування сталих партнерських мереж у туристичній сфері.

Подальше вдосконалення правового забезпечення туристичної діяльності в Тернопільській області потребує системного підходу, що поєднує узгодження нормативної бази, посилення інституційної спроможності громад, розвиток партнерських механізмів і впровадження сучасних управлінських інструментів. З огляду на регіональну специфіку та результати аналізу проблем, доцільно виокремити кілька пріоритетних напрямів удосконалення правового регулювання туристичної сфери.

Насамперед важливим завданням є гармонізація місцевих програм розвитку туризму з державними та регіональними стратегічними документами. У Тернопільській області окремі громади вже мають власні програми розвитку туризму або відповідні розділи у програмах соціально-економічного розвитку, проте їх зміст і структура істотно відрізняються. Для підвищення узгодженості туристичної політики доцільно розробити на рівні обласної військової адміністрації типову модель місцевої програми розвитку туризму з уніфікованими показниками ефективності, джерелами фінансування та механізмами моніторингу. Це дозволить громадам адаптувати загальнодержавні та обласні пріоритети до власних потреб і водночас забезпечити інтегрованість регіонального туристичного простору.

Важливим напрямом є розвиток міжгромадського співробітництва у сфері туризму. Для Тернопільської області, яка має компактне розміщення культурно-історичних і природних об'єктів, перспективним є формування міжмуніципальних туристичних кластерів, зокрема на основі замкових комплексів, сакральної спадщини, природних парків та річкових долин. З правової точки зору це потребує активнішого використання механізмів, передбачених законодавством про співробітництво територіальних громад, а також укладання довгострокових угод про спільну реалізацію маршрутів, промоційних програм і інфраструктурних проєктів.

Удосконалення механізмів публічно-приватного партнерства також має стати важливим інструментом розвитку туристичної сфери регіону. У Тернопільській області значна частина об'єктів культурної спадщини та рекреаційної інфраструктури потребує реставрації та модернізації, що перевищує можливості місцевих бюджетів. Використання моделей публічно-приватного партнерства дозволило б залучати інвесторів до відновлення історичних будівель, облаштування туристичних комплексів, розвитку готельної та рекреаційної інфраструктури. Для цього доцільно розробити на обласному рівні методичні рекомендації для громад щодо підготовки та супроводу проєктів у сфері партнерства.

Окремої уваги потребує посилення кадрового потенціалу у сфері управління туризмом. У багатьох громадах Тернопільщини функції з розвитку туризму виконують працівники без спеціальної підготовки. У зв'язку з цим доцільно розширити практику проведення регіональних навчальних програм, тренінгів і стажувань для посадових осіб, відповідальних за туристичну політику. Важливу роль у цьому процесі можуть відігравати заклади вищої освіти області, які здійснюють підготовку фахівців у сфері географії, туризму та менеджменту.

Перспективним напрямом є впровадження єдиної цифрової платформи управління туризмом у Тернопільській області. Така платформа могла б об'єднати інформацію про туристичні об'єкти, маршрути, події, заклади розміщення, сервіси бронювання та діяльність туристично-інформаційних центрів. Її створення сприятиме підвищенню доступності інформації, формуванню єдиного туристичного бренду регіону та розвитку електронних сервісів для туристів і підприємців.

Важливим резервом розвитку туристичної сфери є розширення грантової діяльності та участь громад у національних і міжнародних програмах підтримки. Тернопільські громади мають значний потенціал для участі у програмах транскордонного співробітництва, культурних фондах і проєктах регіонального розвитку. Для цього необхідно створити на рівні області консультативно-методичну підтримку з підготовки грантових заявок і супроводу проєктів.

Реалізація зазначених напрямів удосконалення правового забезпечення туризму з урахуванням регіональних особливостей Тернопільської області сприятиме формуванню конкурентоспроможного туристичного простору, підвищенню інвестиційної привабливості громад та забезпеченню сталого розвитку туристичної сфери в довгостроковій перспективі.

Висновки. Умови децентралізації створили нові можливості для розвитку туристичної діяльності в Тернопільській області. Органи місцевого самоврядування отримали широкі повноваження у сфері правового регулювання туризму, що сприяє активізації локальних ініціатив і розвитку туристичної інфраструктури.

Водночас ефективність реалізації цих повноважень залежить від якості нормативної бази, інституційної спроможності громад та рівня міжсекторальної взаємодії. Подальше вдосконалення правових механізмів має ґрунтуватися на принципах сталого розвитку, партнерства та інтеграції до європейського туристичного простору.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
4. Департамент культури та туризму Тернопільської ОВА. URL: <https://oda.te.gov.ua>

-
5. Комунальне підприємство «Туристично-інформаційний центр м. Тернополя». Офіційна сторінка: URL: <https://ternopilcity.gov.ua/komunalni-pidpriemstva/kptmr/komunalne-pidpriemstvo-turistichno-informatsiyniy-tsentr-mista-ternopolya>
6. Поплавська І. Туристично-інформаційний центр як інструмент комунікативного менеджменту. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції приуроченої 35-літтю утворення географічного факультету у ТНПУ ім. В. Гнатюка За ред. проф. А. Кузишина. Тернопіль: Вектор, 2025. С. 178-182.
7. Поплавська І. Особливості організації комунікації за посередництва туристично-інформаційних центрів: кейс обласних центрів західної України. Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів: III-й Міжнародний науково-практичний форум, Львів: зб. матер. Електрон. дан. – Львів: «Камула», 2025. С. 19-24.
8. Поплавська І.В., Кузишин А.В., Задворний С.І., Царик П.Л., Пушкар Б.Т., Флінта Н.І. Регіональний туризм Тернопільської області в умовах воєнної невизначеності. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. 2025. № 3 (60). С. 84-93.
9. Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2026–2027 роки. Розпорядження начальника ТОВА. URL: <https://oda.te.gov.ua/npas>
10. Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2021–2025 роки. Тернопільська ОДА. URL: <https://oda.te.gov.ua/diyalnist/regionalni-cilovi-programi>
11. Програма розвитку міжнародного співробітництва, туризму та промоції м. Тернополя на 2025–2027 роки. Тернопільська міська рада. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/rishennya-sesii/84460.html>
12. Стратегія розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки. Тернопільська обласна державна адміністрація. URL: <https://oda.te.gov.ua/storage/app/sites/26/uploaded-files/strategiya-ternopil-2021-2027.pdf>
13. Стратегічний план розвитку Тернопільської міської територіальної громади до 2027 року. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/strategichni-ta-programni-dokumenty>
14. Чортківський туристично-інформаційний центр. Офіційна сторінка: URL: <https://www.chortkivmr.gov.ua/golovna-storinka/miska-rada/komunalni-pidpryemstva>

Summary:

Andriy KUZYSHYN, Andriy PALIUKH, Inna POPLAVSKA. MECHANISMS OF LEGAL REGULATION OF TOURISM ACTIVITIES IN TERNOPIL REGION UNDER DECENTRALIZATION CONDITIONS.

The article analyzes the specific features of legal regulation of tourism activities in Ternopil Region under the conditions of public power decentralization. It reveals the role of local self-government bodies in the formation and implementation of regional tourism policy and characterizes the main regulatory and legal mechanisms for managing the tourism sector. The problems and prospects of developing legal support for tourism at the level of territorial communities are identified. The necessity of improving institutional and contractual instruments in the field of tourism activities is substantiated.

Key words: *tourism, legal regulation, decentralization, territorial communities, regional policy, Ternopil*

ЕКОТУРИЗМ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Петро ЦАРИК¹, Леся ЦАРИК²

¹Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

²ТНВК ШЕЛ №9 ім. І. Блажкевич, м.Тернопіль

Екотуризм виник у 1980-х роках, на світланку концепції сталого розвитку, як підхід, спрямований на поєднання туристичної діяльності зі збереженням природи та підтримкою місцевого розвитку. Попри ідею «виграшу для всіх», значення та реальні переваги екотуризму й досі залишаються предметом наукових дискусій.

У межах даного дослідження здійснено огляд тридцятирічного масиву наукових праць з проблематики екотуризму з метою виявлення емпіричних доказів його успіхів і невдач. Аналіз літератури засвідчив низку стійких тенденцій. По-перше, екотуризм часто ототожнюють із відпочинком на природі або іншими формами традиційного туризму. По-друге, більшість досліджень зосереджується або на екологічних, або на соціальних наслідках, рідко розглядаючи їх у комплексі. По-третє, у наукових роботах бракує даних часових рядів, що ускладнює оцінку впливу екотуризму в динаміці – як на процеси збереження, так і на рівень біорізноманіття, цілісність екосистем, місцеве управління та інші ключові показники.

В умовах зростаючого антропогенного тиску на природні території та дику природу постає нагальна потреба у підвищенні аналітичної строгості досліджень екотуризму. У статті запропоновано низку рекомендацій для подальших наукових розвідок, а також концептуальну основу для проектування досліджень, оцінювання показників впливу та аналізу процесів масштабування екотуристичних практик.

Ключові слова: туризм, збереження та сталий розвиток, біорізноманіття, дика природа, парки та природоохоронні території, засоби до існування

Охорона природи та туризм працюють разом з початку ХХ століття [1]. Дійсно, перші національні парки США були створені з урахуванням обох факторів. Архітектори таких парків, як Йосеміті, Еллоустоун, Гранд-Каньйон та Секвойя, передбачали виділення державних земель для «збереження пейзажів та природних та історичних об'єктів у них», а також для забезпечення того, щоб люди могли насолоджуватися природними дивами своєї (щойно об'єднаної) нації, зберігаючи при цьому такі місця «неушкодженими» для «теперішнього та майбутніх поколінь» [2]. Туризм та відпочинок у парках мали служити двигунами для розбудови нації та економічного розвитку [3]. Інновації включали розширення залізничних ліній, центри для відвідувачів, пішохідні стежки, кемпінги та мальовничі оглядові майданчики [4]. Завдяки національним паркам охорона природи та туризм завжди були пов'язані [5].

Екотуризм є одночасно розширенням та вдосконаленням зв'язку між туризмом та охороною природи. Він базується на ідеї використання туризму для посилення охорони природи та навпаки, одночасно поглиблюючи критерії сталого розвитку. Він виник наприкінці 1980-х років, на світланку сталого розвитку. Ранні планувальники розглядали його як форму туризму, яка може і повинна бути розроблена та управлятися проактивно, з урахуванням спрямування доходів на збереження природи та розвиток громад. Він мав відбуватися в парках, відповідно до старих уявлень про туризм від перших національних парків, але також мав виходити за межі парків, покращувати засоби до існування людей у місцевих громадах та захищати не лише можливості для відпочинку чи краєвиди, але й відповідати сучаснішим пріоритетам захисту біорізноманіття та підтримки цілісності екосистеми [6].

Екотуризм покликаний забезпечити позитивний зворотний зв'язок між туризмом та збереженням природи. У всіх визначеннях екотуризму чітко простежена гіпотеза про те, що туризм, коли він розроблений та практикується як екотуризм, може приносити користь дикій природі та біорізноманіттю, створювати стимули для захисту ландшафтів та підтримувати місцеві громади [7]. Таким чином, екотуризм є специфічним видом туризму, який відрізняється від природного туризму та відпочинку на природі своїми цілями збереження та розвитку цієї природи. Хоча існує багато визначень екотуризму, всі вони дотримуються принципу, згідно з яким туризм підтримує низку

соціальних та екологічних цілей. Міжнародне товариство екотуризму пропонує таке широко цитоване визначення: «відповідальні подорожі до природних територій, які зберігають навколишнє середовище, підтримують добробут місцевого населення та включають інтерпретацію та освіту» [8]. Поглиблений акцент на сталому розвитку включає поняття «відповідальності», «добробуту місцевого населення» та «освіти».

З кінця 1980-х років вчені та природоохоронці ставлять під сумнів доцільність, значення та справжню цінність екотуризму. Інші оскаржують фундаментальну неоліберальну філософію маркетингу спільнот та екосистем, культурних традицій та ендемічних видів, а також їх «споживання» для їх «збереження».

Нещодавно вчені з екології та охорони природи почали приділяти більше уваги екотуризму [9], стверджуючи, що він не тільки не корисний для охорони природи, але й може бути шкідливим для дикої природи. Значна частина роботи проводиться біологами, які базують свої погляди на теоріях, пов'язаних з ризиками хижацтва або фізіологічними заходами, пов'язаними зі стресом. Автори, які вносять свій вклад у новітню літературу, стверджують, що екотуризм привчає тварин до присутності людини, збільшує ймовірність того, що вони стануть здобиччю як з боку інших тварин, так і людей, і знижує загальну придатність популяції до виживання. Контраргумент ставить під сумнів правдоподібність перенесення звикання на низку видів диких хижаків і натомість пропонує, що «екотуристичний щит» може служити для захисту цілих популяцій дикої природи на величезних територіях, де взаємодія людини та дикої природи відбувається в кількох невеликих місцях.

Як зазначали Вівер і Лоутон [10]: «Незважаючи на важливий характер цього дослідження для управління досвідом екотуризму, майже жодне з емпіричних досліджень не було проведено фахівцями з туризму або знайдено в спеціалізованих туристичних журналах. Швидше, лише один науковий журнал, *Biological Conservation*, здається, враховує більшість з них». Хоча є докази перебільшення висновків біологів, нещодавня критика, як правило, змішує екотуризм з іншими видами туризму (тобто з більш традиційними уявленнями про те, що люди роблять у парках та туристичних центрах, на пішохідних стежках та кемпінгах), не розуміючи або невірно пояснюючи, як і чому екотуризм проголошується або коли-небудь утверджувався в наступні десятиліття як інструмент охорони природи (табл 1).

Таблиця 1

Види туризму, пов'язані зі збереженням природи, класифіковані за їх прогнозованим впливом на збереження біорізноманіття [10]

Вид туризму		Вплив на збереження			
Назва	Характеристика	PA	IL	ED	SI
Відпочинок на свіжому повітрі	«Досвід, що є результатом рекреаційної діяльності, що відбувається в природному середовищі»	+/-	-	-	-
Туризм в дикій природі	Спостереження за дикими тваринами та несупутні зустрічі з ними виключно в природних зонах	+/-	-	-	-
Природний туризм	«Будь-яка форма туризму, яка використовує природні ресурси в дикій або неосвоєній формі»	+/-	-	-	-
Туризм на користь бідних	«Туризм, який генерує чисті вигоди для бідних. Вигоди можуть бути економічними, але вони також можуть бути соціальними, екологічними чи культурними»	-	+	-	-
Відповідальний туризм	Широко вважається передвісником екотуризму: «мінімальний вплив на навколишнє середовище; та максимальна повага до культур приймаючої країни; максимальна економічна вигода для «низового» населення приймаючої країни; та	-	-	-	-

Вид туризму		Вплив на збереження			
Назва	Характеристика	PA	IL	ED	SI
	максимальне «рекреаційне» задоволення для туристів-учасників».				
Сталий туризм	«Туризм, який повною мірою враховує свій поточний та майбутній економічний, соціальний та екологічний вплив, задовольняючи потреби відвідувачів, галузі, навколишнього середовища та приймаючих громад»	+/-	+	+	-
Геотуризм	«Форма туризму, яка спеціально зосереджена на геології та ландшафті. Вона сприяє туризму до географічних об'єктів, збереженню георізноманіття та розумінню наук про Землю через оцінку та навчання»	+	-	-	-
Екотуризм (Міжнародне товариство екотуризму)	«Відповідальні подорожі природними зонами, які зберігають довкілля, підтримують добробут місцевого населення та включають інтерпретацію та освіту» [8]	+	+	+	+
Екотуризм (академічний)	«Сталий, неінвазивний вид природного туризму, що зосереджений насамперед на пізнанні природи з перших вуст, та етично управляється, щоб мати низький вплив, не споживацький характер та бути орієнтованим на місцеві умови (контроль, переваги та масштаб). Зазвичай він відбувається в природних територіях і має сприяти їх збереженню».	+	+	+	+
Природоохоронний туризм	«Комерційний туризм, який робить екологічно значущий чистий позитивний внесок у ефективне збереження біологічного різноманіття»	+	+	+	+

Скорочення: ED (екологічна інтерпретація та етика); IL (диверсифіковані засоби до існування); PA (патронажна служба) – підтримка дикої природи та охоронюваних територій; SI (зміцнений інститут управління ресурсами).

У середині ХХ століття, зі зростанням міжнародного розвитку, уряди та новостворені агентства просували туризм як інструмент розвитку традиційних або слаборозвинених суспільств. Інтеграція ринку через туризм мала на меті каталізувати перехід до нових суспільств. Економіки сприймалися як такі, що проходять «етапи модернізації», а туризм був явним показником національного прогресу. Масштабний туризм, зокрема, з висотними готелями та транспортними мережами, з ентузіазмом, проголошувався джерелом розвитку. Концепція порівняльної переваги призвела до того, що цілі острівні держави та прибережні райони світу рекламували себе як райські куточки, обіцяючи сонце, пісок, море, заманюючи іноземних та міжнародних інвесторів податковими пільгами, звільненням від зборів та девальвацією місцевих валют.

До кінця 1980-х років фахівці з розвитку почали відкидати ці модернізаційні підходи «зверху вниз». Вони поставили під сумнів цінність та вплив економічного зростання та оскаржили ідею про те, що туризм може забезпечити країни «паспортом до розвитку». Вони виступали за більш демократичні та цілісні питання для людей і природи – нову парадигму «сталого розвитку», найкраще підсумовану у Звіті WCED 1987 року «Наше спільне майбутнє», який привернув значну увагу до соціальних та екологічних аспектів розвитку.

У сфері охорони природи нове мислення щодо сталого розвитку призвело до громадсько-орієнтованих стратегій охорони природи, спрямованих на покращення добробуту людини та одночасний захист навколишнього середовища. Сталій розвиток кинув виклик зростанню як кінцевій меті розвитку, а нові форми альтернативного туризму почали розглядати як «зелений паспорт» розвитку. Нове поняття екотуризму спонукало фахівців з розвитку та природоохоронців у державному, приватному та неурядових секторах просувати екотуризм як «безпрограшний» варіант як для громад, так і для екосистем. Очікування щодо екотуризму були високими. Він мав забезпечити сталий економічний розвиток, ефективні механізми збереження біорізноманіття, стратегії розширення прав і можливостей маргіналізованих груп населення, етичні практики для подолання колоніальної спадщини соціальної та екологічної несправедливості, а також краще міжкультурне взаєморозуміння.

Оскільки цілі та стандарти туризму змістилися в бік екотуризму, зацікавлені сторони в галузі взяли на себе нові можливості та ролі. Місцеві громади співпрацювали з туристичними компаніями та неурядовими організаціями, сподіваючись спрямувати зовнішню увагу на свої землі, традиції та ресурси для позитивних змін у своїх громадах. Регіональні та національні уряди почали використовувати екотуризм для захисту біорізноманіття та подолання бідності. Туристів заохочували дивитися з більшою повагою, уважніше слухати, запитувати, куди йдуть їхні гроші, та змінювати свій світогляд. Неурядові організації все частіше виступали посередниками між зацікавленими сторонами, які співпрацювали в нових партнерствах, лобіювали політику, сприятливу для туризму, та просували ідею екологічної відповідальності в туризмі.

На початку 2000-х років кілька вчених почали публікувати критику екотуризму, емпірично демонструючи, що ця практика не завжди відповідає ідеалам. Наприклад, Вівер та Контогеоргопулос описали екотуризм як авангардну діяльність, яка, ймовірно, створить точку опори в культурно та біологічно чутливих районах, які згодом будуть використані завдяки розвитку масового туризму. Кісс поставив під сумнів, чи не було б краще витратити ресурси, що використовуються для розвитку екотуризму на рівні громад, на пряме збереження природи у стилі фортець на великих територіях, тоді як інші характеризували екотуризм як західну конструкцію, яка надає перевагу задоволенню туристів за рахунок місцевих громад та навколишнього середовища.

Кілька екологічних антропологів та географів привнесли критичну соціальну теорію в екотуризм, аналізуючи його значення та наслідки як західного явища у відносно бідних країнах. У своїй роботі екотуризм досліджував як вираження та прояв західних цінностей щодо природи та її мешканців, включаючи людей. Вони стверджують, що екотуризм невіддільний від політико-економічного контексту неолібералізму.

Як приклади, у своїй етнографії «Романтика дикої природи» Флетчер показав, що екотуризм — це організований набір ідей, практик та цінностей, який не просто представляє, а радше формує місця та людей, щоб вони відповідали західним цінностям та ринковим силам. У своєму аналізі екотуризму на Мадагаскарі Даффі стверджувала, що екотуризм популярний серед низки впливових груп інтересів, включаючи Світовий банк та глобальних донорів, «саме тому, що зобов'язання національних урядів, неурядових організацій та місцевих громад щодо екотуризму не ставить під сумнів ширші політичні рамки лібералізації та диверсифікації економіки, а фактично спирається на їх відкриття для світового ринку через неолібералізацію природи». Неолібералізація природи – це процес, у якому нелюдські явища підпорядковуються ринковим системам управління та розвитку. Дійсно, стверджує Даффі, екотуризм, здається, вирішує численні питання: капіталістичний розвиток, розвиток громад, подолання бідності, збереження дикої природи та захист навколишнього середовища.

Ентузіазм та широке просування екотуризму частково є причиною того, що так багато видів туризму були перейменовані на екотуризм, хоча й не враховували основні принципи цієї ідеї. Хані назвала це грінвошингом. Туристичні підприємства, помилково позначені як екотуризм, варіюються від тих, що обіцяють мінімальний вплив на довкілля без відчутної підтримки збереження, до тих, що включають не більше ніж відвідування природної зони без жодного зв'язку з природоохоронними діями чи політикою (наприклад, туризм на основі природи, туризм дикої природи, пригодницький туризм та відпочинок на природі). Себальос-Ласкурейн зазначив, що «постійною проблемою в будь-якій дискусії щодо екотуризму є те, що концепція екотуризму недостатньо зрозуміла, і тому її часто плутають з іншими видами розвитку туризму». З огляду на таку велику кількість грінвошингу, деякі стверджують, що екотуризм настільки надмірно застосовується, що він втрачає сенс. Нещодавня література з екології та охорони природи має негативний погляд на туризм і стверджує, що

«екотуризм» шкодить дикій природі та екосистемам. Така критика може бути зворотним боком грінвошингу — замість того, щоб називати все екотуризмом і вихвалити позитивні результати, вони називають все екотуризмом і засуджують негативне.

Грінвошинг та його протилежність є проблематичними як у маркетингу, так і в дослідженнях. Не вимірюючи або не розрізняючи туризм та екотуризм ретельно, вчені ризикують ігнорувати або взагалі пропустити конкретно визначені цілі збереження екотуризму. Крім того, змішування екотуризму з усіма формами природного туризму створює проблему у дослідженнях, що ускладнює ретельне розуміння. Проблему змішаних термінів ускладнює відсутність даних часових рядів у багатьох дослідженнях. Це може перешкодити розумінню того, як або за яких умов екотуризм впливає на місцеві практики охорони природи, рівень біорізноманіття, цілісність екосистеми, управління ресурсами або будь-який інший соціальний чи екологічний показник з часом.

Екотуризм спрямований як на досягнення соціальних, так і на досягнення екологічних цілей, і може сприяти збереженню біорізноманіття чотирма прямими та непрямими способами. Як узагальнено в Таблиці 1, це (а) підтримка дикої природи та охоронюваних територій, (б) диверсифікація засобів до існування, (в) інтерпретація та етика навколишнього середовища, та (г) зміцнення інституцій управління ресурсами.

Підтримка дикої природи та заповідних територій. Однією з документально підтверджених переваг екотуризму для збереження природи є захист видів, що знаходяться під загрозою зникнення. Ранні праці про екотуризм наголошували на впливі на окремі види, часто ті, що слугують головною визначною пам'яткою в певних напрямках та проектах. Наприклад, вчені оцінювали екотуризм на основі численних флагманських видів, таких як морські черепахи, мавпи-ревуни, китоподібні, ара, білі ведмеді, лемури, африканські дикі собаки, комодські варани та коралові рифи. Хоча природоохоронна цінність екотуризму не завжди може компенсувати небезпеки видобувної промисловості або менш відповідальних форм туризму для дикої природи, ці дослідження свідчать про збільшення можливостей для збереження природи в межах заповідних територій та посилення підтримки збереження природи серед місцевого населення.

В інших недавніх дослідженнях Ральф Баклі та його колеги використовували підхід обліку популяцій для вимірювання внеску екотуризму у збереження видів ссавців, птахів та амфібій, занесених до Червоного списку МСОП. Їхні результати показали, що в більшості випадків екотуризм забезпечував переваги для збереження, які переважували його вплив, збільшуючи виживання видів, що знаходяться під загрозою зникнення, включаючи левів, тигрів, слонів, вовків, носорогів та інших великих видів. Хоча на місцях потрібно докласти значних зусиль для захисту окремих тварин, що знаходяться під загрозою зникнення, перед обличчям більших комерційних та промислових загроз дані свідчать про позитивний вплив екотуризму на збереження видів, що знаходяться під загрозою зникнення.

Праці про переваги екотуризму для збереження включають вплив не лише на види, а й на більші регіони. Досліджуючи збереження на ландшафтному рівні в охоронюваних територіях, дослідники задокументували переважно позитивний вплив екотуризму в природоохоронній зоні кратера Нгоронгоро в Танзанії, Національному заповіднику Тамбопата в Перу та Національному парку Галапагоських островів в Екваторі. Хоча ці дослідження підкреслюють інституційні проблеми впровадження охорони природи в масштабах ландшафту, вони підкреслюють цінність екотуризму для збереження природи порівняно з іншими конкуруючими способами використання природних ресурсів, а також внесок у місцеві громади. Оцінюючи зміни у землекористуванні, пов'язані з екотуризмом, за допомогою більш складних обчислювальних аналізів, дослідники продемонстрували, як екотуризм у Коста-Риці сприяє не лише зменшенню деградації земель, але й чистому відновленню лісів у кількох незалежних випадках; паралельні етнографічні дослідження в тих самих регіонах підтвердили підвищений потенціал економічного доходу та підтримку охоронюваних територій серед місцевого населення.

Нещодавня глобальна оцінка в гарячих точках біорізноманіття виявила, що екотуризм підтримує збереження природи, коли виконуються такі чотири критерії: (а) діє спеціальний механізм збереження лісів, такий як заповідна територія, програма оплати за екосистемні послуги або інше зобов'язання щодо збереження; (б) існує просторова межа, що окреслює територію, що регулюється механізмом збереження; (в) місцеві сім'ї отримують прямі економічні вигоди; та (г) орієнтований на громаду моніторинг та правозастосування є сильними. Ці критерії узгоджуються з принципами екотуризму.

Інші форми туризму на природі, які не дотримуються цих критеріїв, не призвели до подібних результатів. Дослідження надає докази того, що туризм найкраще працює для збереження природи, коли він проявляється як екотуризм, тобто коли він збільшує можливості для збереження природи в заповідних територіях та в місцевих громадах.

Різноманітні засоби до існування. Документально підтвердженим внеском екотуризму є диверсифікація засобів до існування людей, які проживають у заповідних територіях та поблизу них. Поєднуючи збереження та розвиток, екотуризм є класичним підходом до сталого розвитку, як і до інших парадигм сталого використання, комплексного розвитку охорони природи або управління природними ресурсами на рівні громади. Захисники та критики екотуризму схильні описувати екотуризм як «перспективний шлях для отримання вигод для тих, хто живе поблизу тропічного біорізноманіття, не підриваючи його існування».

Дехто описує зв'язок між екотуризмом, засобами до існування та збереженням природи через «гіпотезу альтернативного доходу». Це уявлення про те, що місцеві жителі, які залежать від дикої природи та екосистемних послуг для своїх засобів до існування, зменшать свою залежність від природних ресурсів, коли перейдуть на роботу в екотуризмі. Ланггольц, наприклад, оцінив, як дохід від екотуризму змусив людей зменшити свою залежність від комерційного сільського господарства, полювання, лісозаготівлі, скотарства та видобутку золота. Вундер визначив дохід та зайнятість від екотуризму в заповіднику дикої природи Куябено в Екваторі як впливові на залучення місцевих жителів до охорони природи. У Коста-Риці Троенг і Дрюс виявили, що економічні вигоди від екотуризму навколо Національного парку Тортугера стали стимулами для мешканців захищати морських черепах. Таким чином, люди в приймаючих громадах можуть стати першою лінією захисту в «екотуристичному щиті».

Гіпотеза альтернативного доходу пов'язана з розумінням того, що робота в екотуризмі є більш сталою, ніж робота в гірничодобувній промисловості, лісозаготівлі, неконтрольованому полюванні чи сільському господарстві. Логіка також стверджує, що більша зайнятість і дохід від екотуризму можуть стимулювати більшу збереження природи, і навпаки, втрата вигод може сигналізувати про деградацію. Ця гіпотеза не завжди підтверджувалася. У Непалі Букбіндер та ін. виявили, що вигоди від екотуризму були недостатніми для стимулювання місцевих жителів до збереження дикої природи. У Мексиці Баркін виявив, що можливостей працевлаштування в екотуризмі в Заповіднику метеликів-монархів було недостатньо для стримування вирубки лісу. Ліндберг та ін. повідомили про аналогічні результати в Белізі, де туристична діяльність не змогла забезпечити фінансову підтримку для управління заповідними територіями. Бельський [9] пояснив, що зниження місцевої безпеки засобів до існування, пов'язане з екотуризмом у Белізі, фактично спровокувало «жорстоку реакцію проти охорони природи» [9]. У Мексиці Янг виявила, що економічні доходи від спостереження за сірими китами не зменшують зовнішнього тиску на прибережне рибальство. У перуанській Амазонії Стронза виміряла вплив переваг екотуризму серед тих самих домогосподарств до та після відкриття громадського будиночка, а також між домогосподарствами з різним рівнем участі. Вона виявила, що економічні вигоди від екотуризму були неоднозначними для охорони природи — зайнятість у сфері екотуризму призвела до загального занепаду сільського господарства та полювання, тоді як нові доходи дозволили збільшити ринкове споживання та розширити сільське господарство. У сукупності ці дослідження вказують на перспективність екотуризму та потенційні обмеження масштабування екотуристичних підприємств. Існує явна потреба в подальшому аналізі умов, за яких економічні вигоди можуть ефективно працювати на охорону природи.

Хоча конкретні результати охорони природи, такі як використання ресурсів та захист середовища існування, часто є предметом досліджень впливу екотуризму, результати, пов'язані з розвитком громад, також мають вплив на охорону природи. У масштабі цілих громад екотуризм асоціюється з тим, що громади виділяють ділянки землі та життєво важливі середовища існування, з правилами, встановленими для захисту ресурсів та видів. Це свідчить про те, що саме в соціальній, культурній та політичній сферах екотуризм продовжує бути перспективним для покращення місцевих умов життя таким чином, щоб зменшити тиск на природні ресурси та біорізноманіття. У таких контекстах було показано, що екотуризм безпосередньо сприяє почуттю культурної гордості, а також надає можливість демонструвати та підтримувати місцеве мистецтво, а в деяких випадках відроджувати етнічні традиції, звичаї, спільну ідентичність і навіть мови, багато з яких пов'язані з незайнятими екосистемами та культовими, ендемічними видами дикої природи.

Інтерпретація та етика довкілля. Непрямі переваги екотуризму для охорони природи виходять за межі громад та регіонів, де він відбувається, впливаючи на поведінку екотуристів. Незважаючи на ранні сумніви щодо потенціалу перетворення туристів на «зелених», новіші дослідження пролили світло на те, як інтерпретація, супровід та повідомлення під час екотуризму можуть бути використані для природоохоронної поведінки в місцях призначення та в місцях походження туристів. Наприклад, Хем оцінив досвід екотуристів під час поїздок з експедиціями National Geographic/Lindblad на Галапагоських островах. Окрім підтримки, яку Національний парк Галапагос отримував від вхідних квитків відвідувачів, інформаційна стратегія Хема призвела до благодійної кампанії, яка забезпечила до 400 000 доларів США на рік додаткових пожертвувань до Фонду Чарльза Дарвіна. Це надихнуло інших туроператорів досліджувати подібні можливості благодійної діяльності у сфері охорони природи зі своїми клієнтами.

Досвід екотуризму також може призвести до нових поглядів, знань та поведінки після повернення відвідувачів додому. Вчені досліджували, як вільне вивчення природничих наук під час керованого, інтерпретаційного досвіду в умовах екотуризму може бути розроблено відповідно до теорії неформальної наукової освіти. З'являються нові докази того, що такий досвід призводить до просування парків та природоохоронних меседжів через соціальні мережі, а також до посилення підтримки місцевих парків у місцях походження туристів. Одним зі шляхів просування природоохоронної, або «проєкологічної», поведінки серед туристів після повернення додому є використання ресурсів для дій після візиту, які пов'язують нові знання та досвід, отримані в умовах екотуризму, з можливостями для природоохоронних дій вдома, особливо зі скороченням споживання.

Ще однією непрямою перевагою екотуризму є нові або поглиблені почуття відповідальності та екологічної етики серед громад приймаючих місць призначення. Хейман і Стронза виявили, що культурна взаємодія між місцевими жителями та сторонніми жителями в екотуристичних місцях сприяла підвищенню обізнаності про дефіцит місцевих ресурсів, концепція, яка набула нового значення для людей, коли вони обговорювали або спостерігали за деградацією середовища існування або скороченням видів за межами своїх власних громад. Інші дослідники висвітлювали позитивні зміни в екологічній етиці як місцевих жителів-господарів, так і їхніх гостей. У Нікарагуа Хант і Стронза описали, як працівники екотуризму набули нової екологічної стурбованості та етики відповідальності, настільки, що вони стали критично ставитися до екологічної політики свого власного роботодавця.

Зміцнення інституцій управління ресурсами. Непрямим, але потужним способом, яким екотуризм може працювати на збереження природи, є зміцнення місцевих інституцій. Види, ландшафти, спільноти, середовища існування та місця, що знаходяться в центрі екотуризму (і туризму), часто є ресурсами спільного фонду. Коли ресурси спільного фонду, такі як дика природа та ліси, перетворюються на «пам'ятки» та «місця призначення», способи їх використання та сприйняття, а також ким вони є, змінюються, що вимагає сильних інституцій для забезпечення сталого управління та управління ними. Двома основними викликами управління ресурсами спільного фонду є виключення та віднімання. Проблема виключення полягає в контролі доступу до потенційних користувачів (наприклад, занадто багато туристів «руйнують» середовище існування); проблема віднімання полягає в тому, щоб не допустити зменшення або деградації ресурсу для всіх інших окремими користувачами (тобто полювання або переслідування дикої природи робить її рідкісною та полохливою). Розвиток туризму, або екотуризму, може посилити проблему виключення, відкриваючи середовища існування для комерційних операторів, туристів та інших сторонніх осіб, а також розширюючи кількість користувачів, доходів та технологій, які можуть прискорити віднімання. Сильні місцеві інституції є важливими для подолання цих викликів. Екотуризм, з його акцентом на взаємодії з місцевими громадами та партисипативних підходах до розвитку, може забезпечити стимули та соціальний капітал для зміцнення інституцій. Якість та стабільність місцевих інституцій впливають на те, як люди в місцевих громадах здатні контролювати дику природу та інші ресурси, встановлювати правила використання та збереження, а також карати порушників правил. Громадські екотуристичні операції, які допомагають зміцнити місцеві інституції, мали помітніший успіх у збереженні природи. І навпаки, екотуристичні операції, які мало уваги приділяють місцевому врядуванню, мали менший успіх у збереженні природи.

Основи для оцінювання. Чи може екотуризм бути корисним для охорони природи? У цьому розділі ми вказуємо на дослідження, які пропонують шлях для проведення ретельних емпіричних досліджень з метою оцінки впливу екотуризму на охорону природи. До них належать порівняльні

підходи, розроблені для перевірки фундаментальних прогнозів екотуризму, узагальнених у Таблиці 2. Ферраро та Паттанаяк стверджують, що дослідники політики охорони природи повинні застосовувати «найсучасніші» методи оцінки, щоб визначити, що працює і коли. Це включає оцінку впливу екотуризму як на екологічні, так і на соціальні результати, акцент на якості розробки досліджень та ретельність вимірювань та аналізу.

Таблиця 2

Основи для ретельного аналізу екотуризму

Принцип дослідження	Як?	Чому?
Визначення екотуризму	Дотримуйтесь прийнятих визначень	Уникайте хибної еквівалентності та помилок визначення
Збирайте поздовжні дані	Панельні дані; довгострокова оцінка біорізноманіття	Розумійте зміни з часом за тими ж критеріями, використовуючи базові дані
Масштаб адреси	Тестові питання в різних масштабах, використовуючи ту саму методологію; чітко визначте масштаб та одиниці аналізу	Уникайте невідповідностей масштабування та визначайте межі масштабування, фундаментальні наслідки для інтерпретацій та висновків, зроблених на основі аналізу
Вимірювання неекономічних вигод	Змістіть акцент з біології та туристичних досліджень на соціальні науки в місцевих громадах	Неекономічні фактори мають величезний вплив на природоохоронні установи, цінності та поведінку
Проводити оцінювання за участю людей, що займаються екотуризмом	Етнографічні дослідження з акцентом на емічних даних, розширення можливостей партисипативних дослідницьких підходів	Поглиблює та розширює спектр можливих змінних, які впливатимуть на збереження; дозволяє здійснювати місцевий моніторинг, залучаючи місцевих жителів заздалегідь, а не після факту
Використовуйте ширший контекст	Включити ширший аналіз соціально-екологічного та політично-екологічного системного рівня у дослідження екотуризму	Уникайте «виплюскування дитини разом з водою з ванни»

Визначте екотуризм. Першим кроком до більш ретельного аналізу є визнання того, що вчені вимірювали та оцінювали широкий спектр речей і називали все це «екотуризмом». Плутані визначення екотуризму ускладнюють оцінку або порівняння впливу на збереження різних територій. У дослідженнях це є прислів'яною проблемою «яблук і апельсинів» або хибної еквівалентності, що описує ситуацію, коли існує логічна та очевидна еквівалентність, наприклад, між відпочинком на природі та екотуризмом або між традиційним туризмом та екотуризмом, коли насправді її немає. Ці явища можуть мати деякі спільні характеристики, але вони мають важливі відмінності, які часто не враховуються для цілей аргументації. Проблематично, що цей підхід дозволяє вибірково підбирати випадки, щоб довести певну точку зору, тобто «екотуризм шкідливий для дикої природи», замість проведення ретельного аналізу. Ферраро та Ханауер зазначили, що оцінювачі часто ігнорують наслідки похибки вимірювання у своїй змінній обробки, у своїй змінній результату та у своїх контрольних змінних. Однак нещодавні дослідження показали, що ці помилки часто не є випадковими, і їх ігнорування може призвести до серйозної упередженості. Незважаючи на численні визначення екотуризму, можливо проводити ретельні та продумані порівняння впливу екотуризму на різних територіях. Ключовим є забезпечення ясності у вимірюванні. Жодні дві спільноти, екосистеми чи місця екотуризму не є однаковими, і встановлення контролю, як це було б у лабораторних умовах,

неможливе. Тим не менш, можна визначити середній вплив лікування на різні місця та популяції. Це вимагає ретельного вимірювання або операціоналізації досліджуваного явища — екотуризму — як причинно-наслідкової змінної. Без забезпечення ясності щодо того, як екотуризм визначається, операціоналізується або вимірюється, дослідники ризикують ще більше заплутати та збити з пантелику різні види діяльності та впливи.

Чесність у вимірюванні забезпечить більш ретельну оцінку екотуризму, що є необхідним зусиллям, враховуючи, що екотуризм залишається основною стратегією охорони природи, яку екологи активно просувають та впроваджують у всьому світі. Хоча один контент-аналіз 2001 року окреслив аж 85 різних визначень екотуризму, кількість яких майже напевно зросла за минулі роки, це дослідження чітко показало, що, незважаючи на значне поширення визначень, кілька ключових змінних є спільними для переважної більшості визначень екотуризму: (а) посилання на місце, де відбувається екотуризм, наприклад, у природних зонах; (b) чисті переваги екотуризму для збереження природи; (c) повага екотуризму до місцевої культури; (d) прямі переваги екотуризму для місцевих громад; та (e) освітня цінність екотуризму як для мандрівників, так і для місцевих жителів. Мабуть, найґрунтовніше визначення дає Феннелл: «стала, неінвазивна форма природного туризму, яка зосереджена переважно на пізнанні природи з перших рук і яка етично управляється, щоб мати низький вплив, не споживацьку цінність та бути орієнтованою на місцеві потреби (контроль, переваги та масштаб). Зазвичай вона відбувається в природних зонах і повинна сприяти збереженню таких територій».

У таблиці 1 ми розглянули, як визначення дев'яти різних форм туризму, які мають певний зв'язок з природою, сталим розвитком або збереженням природи та які часто змішуються в літературі з екотуризмом, порівнюються з цими двома визначеннями екотуризму. Серед них екотуризм – це єдина діяльність, спеціально розроблена з проактивним підходом та наміром спрямувати доходи від відвідувачів на природоохоронну діяльність та підвищення добробуту місцевого населення.

Збір поздовжніх даних. Другим принципом проведення ретельних досліджень впливу екотуризму є оцінка змін з часом. Це передбачає збір даних про показники до та після програми. Довгострокове збереження є неявною метою екотуризму, і необхідні поздовжні дослідження для виявлення закономірностей та процесів, пов'язаних з наявністю екотуризму, таких як відновлення популяцій диких тварин, стійкість екотуристичних підприємств та те, як негативні та позитивні зміни накопичуються з часом. Показники прямого та непрямого впливу екотуризму, як хорошого, так і поганого для збереження, можна виміряти лише з розумінням тих самих показників на різних ділянках, а також за допомогою панельних даних з часом, як-от у поздовжніх тематичних дослідженнях. Такий контроль дозволяє дослідникам оцінювати вплив на види, популяції чи спільноти в екотуристичних напрямках, а також на те, що відбувається з поведінкою відвідувачів під час та після подорожі.

Приклади в літературі включають довгострокові дослідження в Тамбопаті, Перу, проведені соціологами та біологами, антропологами та іншими соціологами на Роатані, Гондурас, в дельті Окаванго в Ботсвані, на Мадагаскарі, а також у регіонах Гуанакасте та Оса в Коста-Риці. Ці дослідження забезпечують ширший контекст для розуміння того, як екотуризм взаємодіє з іншими видами економічної діяльності та як екотуризм відображається в місцевих громадах, змінюючи те, як люди думають про дику природу та інші природні ресурси, використовують їх, збирають, захищають або взаємодіють з ними. Такі зміни часто не помітні за один «польовий сезон» або за допомогою одного набору спостережень чи одного застосування інструменту опитування. Наприклад, у поздовжньому дослідженні в перуанській Амазонії Стронза показав, як економічні вигоди від екотуризму, розподілені по всій громаді з надійним землеволодінням, сприяли участі в управлінні та прийнятті рішень, генеруючи місцеву підтримку збереження дикої природи та лісів.

Масштаб звернення. Третій принцип ретельних досліджень екотуризму – це увага до масштабу. Екотуризм має наслідки для збереження природи в різних масштабах, починаючи від зустрічей окремих туристів з окремими тваринами до ширшого зменшення тиску полювання та можливостей для нових навичок, переваг та розвитку для окремих осіб, домогосподарств, громад та національних урядів. Так само, як екологи десятиліттями визнавали, що їхні дослідження залежать від масштабу спостереження, масштаб, у якому розглядається екотуризм, впливатиме на висновки щодо його цінності. Екологічні дослідження впливу екотуризму на біорізноманіття виграють від чіткого визначення масштабу, в якому проводяться дослідження флори та фауни, та ретельного врахування екстраполяції результатів, позитивних чи негативних, на більші масштаби. Хоча важливо документувати вплив дій людей на біорізноманіття в будь-якому масштабі, також важливо

сформулювати дослідницькі питання та відповіді на них у відповідному масштабі, якщо оцінювати екотуризм як природоохоронну діяльність. Якщо метою екотуризму є збереження біорізноманіття та покращення добробуту людей, тоді головним питанням є: «Який вплив має екотуризм у масштабах, що мають значення для збереження біорізноманіття та для місцевих громад?».

Як масштабується екотуризм з точки зору загальних переваг? Таким чином, переваги екотуризму для збереження поширюються від масштабу окремого місцевого гіда до всієї громади, і вони мають сильний вплив на національну політику, спрямовану на охорону природи. Екотуризм, який залежить не лише від збереження земель, але й від підтримки стимулів для людей до збереження біорізноманіття, може принести чисту вигоду для збереження біорізноманіття на ландшафтному та регіональному рівнях, забезпечити дохід для підтримки збереження середовища існування на великих територіях протягом десятиліть та вплинути на основні політики охорони природи та розвитку. Наприклад, громади виділяють лісові масиви навколо екологічних, і позитивний кумулятивний вплив окремих лож у регіоні може бути більш ніж адитивним з точки зору охоронюваних земель та позитивних результатів розвитку. Таким чином, численні проекти екотуризму на базі громад можуть підтримувати збереження на великих територіях. Багатомасштабні дослідження можуть визначити пороги, де екотуризм є більш-менш впливовим, а також режими управління, необхідні для їх підтримки. Тестування та опис функцій масштабування кількох екотуристичних підприємств та їхньої взаємодії було б кроком вперед у розумінні його ширшої ролі в охороні природи. Крім того, розуміння того, наскільки далеко можуть досягати стимули для збереження від екотуризму залежно від ринків, місця розташування та екосистем, є багатою сферою для інтегративних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Sellars RW. 1997. *Preserving Nature in the National Parks: A History* New Haven, CT: Yale University Press
2. National Park Service (NPS) 1916. *National Park Service Organic Act (16 U.S.C. 123, and 4)*. NPS Washington, DC: https://www.nps.gov/parkhistory/online_books/fhpl/nps_organic_act.pdf
3. Machlis G, Field D. 2000. *National Parks and Rural Development: Practice and Policy in the United States* Washington, DC: Island Press
4. Runte A. 1979. *National Parks: The American Experience* Lincoln: Univ. Nebraska Press
5. Budowski G. 1976. Tourism and environmental conservation: conflict, coexistence, or symbiosis?. *Environ. Conserv.* 3:0127
6. Gössling S. 1999. Ecotourism: a means to safeguard biodiversity and ecosystem functions?. *Ecol. Econ.* 29:2303–20
7. Krüger O. 2005. The role of ecotourism in conservation: panacea or Pandora's box?. *Biodivers Conserv* 14:3579–600A meta-analysis of ecotourism and its impacts on endangered species, with attention to social variables, such as the importance for community involvement and control.
8. The International Ecotourism Society (TIES) 2018. *What is Ecotourism?* Washington, DC: TIES <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>
9. Belsky JM. 1999. Misrepresenting communities: the politics of community-based rural ecotourism in Gales Point Manatee, Belize. *Rural Sociol* 64:4641–66
10. West P, Carrier JG. 2004. Ecotourism and authenticity. *Curr. Anthropol.* 45:4483–98

Summary:

Petro TSARYK, Lesya TSARYK. ECOTOURISM IN THE GLOBAL DIMENSION: HISTORY AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Ecotourism emerged in the 1980s, at the dawn of the concept of sustainable development, as an approach aimed at combining tourism with nature conservation and supporting local development. Despite the idea of a «win-win», the meaning and real benefits of ecotourism still remain the subject of scholarly debate.

This study reviews a thirty-year body of scholarly work on ecotourism to identify empirical evidence of its successes and failures. The literature review reveals a number of consistent trends. First, ecotourism is often equated with nature recreation or other forms of traditional tourism. Second, most research focuses on either environmental or social impacts, rarely considering them in combination. Third, the literature lacks

time series data, making it difficult to assess the dynamic impact of ecotourism—both on conservation processes and on biodiversity, ecosystem integrity, local governance, and other key indicators.

With increasing anthropogenic pressure on natural areas and wildlife, there is an urgent need to improve the analytical rigor of ecotourism research. The article offers a number of recommendations for further scientific exploration, as well as a conceptual framework for designing research, assessing impact indicators, and analyzing the scaling processes of ecotourism practices.

Key words: *tourism, conservation and sustainable development, biodiversity, wildlife, parks and protected areas, livelihoods*

УДК 338.486

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ДНІСТРОВСЬКИЙ КАНЬЙОН»

Світлана НОВИЦЬКА, Любов ЯНКОВСЬКА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті виконано аналіз теоретичних основ розвитку екологічного туризму у межах природно-заповідного фонду в цілому і зокрема національного природного парку (НПП) «Дністровський каньйон», розглянуто напрямки ведення рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також напрямки здійснення екотуристичних заходів в межах НПП Дністровський каньйон.

Ключові слова: *екологічний туризм, рекреаційна діяльність, екологічні стежки, національний природний парк.*

Екологічний туризм - це вид туризму, який ґрунтується на порівняно недоторканому природному середовищі, не є руйнівним, сприяє тривалому захисту і управлінню охоронними територіями, зберігає навколишнє середовище і підтримує добробут місцевих мешканців. Екотуризм відрізняється відносно слабким впливом на природне середовище, тому його ще називають "м'яким туризмом". Саме з цієї причини він став важливим видом використання природних ресурсів, що здійснюється переважно на рекреаційних природно-заповідних територіях національних природних та регіональних ландшафтних парків. Екотуристична діяльність запобігає негативному впливу на природу і культуру і спонукає туроператорів і туристів сприяти охороні природи і соціально-економічному розвитку територій. Екологічний туризм з його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств.

Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 26 липня 2022 року затверджено «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». Відповідно до цього Положення, до основних напрямів ведення рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ належать такі [4]:

- створення умов для здійснення рекреаційної діяльності з додержанням режиму території і об'єктів ПЗФ;
- встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території і об'єкти ПЗФ;
- організація та облаштування інформаційно-туристичних центрів, еколого-освітніх стежок, туристичних маршрутів, оглядових майданчиків, рекреаційних ділянок, кемпінгів, таборів для відпочинку;
- поширення інформації рекламного та інформаційного змісту (оприлюднення у засобах масової інформації та на вебсайтах інформації про рекреаційні ресурси і послуги, а також про суб'єктів рекреаційної діяльності в межах ПЗФ та/або поруч з ними);
- вивчення, узагальнення та впровадження кращого національного і закордонного досвіду і практики з організації рекреаційної діяльності;

• формування в рекреантів і місцевих жителів культури оздоровлення, відпочинку та туризму на природі, бережливого та гуманного ставлення до природної і культурної спадщини.

Основними видами рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ є організація оздоровлення, відпочинку, любительського та спортивного рибальства, різних видів туризму: дитячого, молодіжного, сімейного, для осіб похилого віку, для осіб з інвалідністю, культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, спортивного, релігійного, екологічного (зеленого), сільського, підводного, гірського, пригодницького, автомобільного, самодіяльного.

Відпочинок у межах території або об'єкту ПЗФ за тривалістю може бути короткостроковим та тривалим. У відведених місцях території або об'єкта ПЗФ можуть встановлюватися табори для відпочинку і кемпінги, облаштовуватися рекреаційні ділянки і оглядові майданчики, розміщатися трейлери.

Відпочинок за активністю може бути активним, пасивним, творчим або змішаним [4].

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється установами ПЗФ, підприємствами, установами та організаціями, яким ці території та об'єкти підпорядковані, із забезпеченням таких умов:

• створення і функціонування рекреаційної інфраструктури на визначених згідно із законодавством територіях та об'єктах ПЗФ України;

• організація та інфраструктурне облаштування туристичних та екскурсійних маршрутів, еколого-освітніх стежок;

• координація діяльності установами ПЗФ суб'єктів рекреаційної діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування з огляду на використання природних та історико-культурних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ України;

• створення і ведення інформаційного банку даних щодо рекреаційних закладів, які розташовані в межах територій та об'єктів ПЗФ України;

• участь у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку рекреації;

• вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації рекреаційної діяльності на природно-заповідних територіях та об'єктах.

Рекреаційна діяльність організовується відповідно до функціонального зонування та проектів організації території національних природних парків, охорони, відтворення та рекреаційного використання їхніх природних комплексів і об'єктів, а також проектів утримання та реконструкції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, проектів організації території зоопарків, дендропарків тощо.

До послуг, які можуть надаватися бюджетними установами ПЗФ згідно з їхніми функціональними повноваженнями, належать: послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ ПЗФ (екскурсії маркованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер); організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів; послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів. [5]

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів ПЗФ України може здійснюватися за такими основними видами:

• відпочинок (загальнооздоровчий відпочинок; культурно-пізнавальний відпочинок; короткостроковий відпочинок (від 510 годин до 1-2 днів); розбиття наметів і розкладання вогнищ (у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях);

• екскурсійна діяльність (екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності);

• туристична діяльність (науково-пізнавальний пішохідний туризм; орнітологічний туризм (спостереження за птахами); етнографічний туризм (кантрі-туризм) - ознайомлення з народними традиціями, фольклором, побутом, архітектурою та іншими ментальними цінностями місцевого населення; лижний, зокрема гірськолижний туризм (лижні подорожі та прогулянки); велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах); кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях); водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі

на яхті, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах); спелеотуризм (відвідування печер); підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів (дайвінг)

- оздоровлення (використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил людини).

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів ПЗФ України організовується спеціальними адміністраціями установ ПЗФ, а також підприємствами, установами, організаціями, яким підпорядковані ці території та об'єкти [3].

Основними завданнями розвитку екотуризму на рекреаційних природно-заповідних територіях є: законодавче і нормативно-правове оформлення здійснюваної в межах територій та об'єктів ПЗФ України екотуристичної діяльності; розробка економічного механізму надання платних рекреаційних (туристичних) послуг, встановлення нормативів плати і розмірів платежів за надання таких послуг, створення на засадах самозабезпечення, самофінансування та самоокупності госпрозрахункових рекреаційних структурних підрозділів установ ПЗФ України; фінансове та організаційне забезпечення відповідно до світових зразків соціальною та рекреаційно-господарською інфраструктурою природно-заповідних територій та об'єктів, використовуваних для цілей туризму; розробка та облаштування науково-пізнавальних туристських маршрутів та екологічних освітньо-пізнавальних екскурсійних стежок відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів; обґрунтування і механізм визначення допустимих величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних в цілях відпочинку, туризму і лікування; інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних (бальнеологічні, кліматичні, лісові, пейзажні) та історико-культурних (музеї, пам'ятки архітектури, фортифікаційні споруди) ресурсів; формування в туристів, відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини своєї країни [1].

Суб'єкти рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів ПЗФ зобов'язані:

- забезпечувати під час здійснення рекреаційної діяльності дотримання законодавства, санітарно-гігієнічних норм, правил пожежної безпеки;

- надавати рекреантам достовірну, доступну та своєчасну інформацію про рекреаційні ресурси, послуги, програму відвідування, обслуговування та відпочинку на територіях та об'єктах ПЗФ, що відвідуються;

- надавати роз'яснення рекреантам щодо їхніх прав та обов'язків, з додержання режиму територій та об'єктів ПЗФ, поведінки на/в воді, луках/степах, заболоченій місцевості, лісі, горах; інших правил особистої та колективної безпеки;

- не допускати під час здійснення рекреаційних заходів псування елементів рекреаційної інфраструктури, заподіяння шкоди природним комплексам та об'єктам, забруднення і засмічення територій та водних об'єктів, здійснення самовільних рубок дерев та чагарників, пошкодження рослинного покриву, розведення вогнищ у необлаштованих місцях, інше заборонену законодавством про охорону навколишнього природного середовища діяльність;

- дотримуватись умов договорів та надавати повну і своєчасну інформацію щодо рекреаційної діяльності та кількості рекреантів установам ПЗФ [3].

В НПП «Дністровський каньйон» активно розвивається екологічний туризм з обладнаною мережею екотуристичних стежок. Особливо цікавими для екотуристів є екостежки: «Заліщицький парк», «Парк Молодіжний», «Траяновим валом до Дністра». Зокрема, екостежка «Траяновим валом до Дністра» протяжністю 4 кілометри достатньо повно розкриває краєзнавчі, історичні та природні цінності національного природного парку. Екологічна стежка «Парк Молодіжний» (протяжністю 800 м.) розташована у місті Заліщики на території однойменного парку відпочинку, володіє значними естетичними, пізнавальними та виховними можливостями і сприяє підвищенню туристичної привабливості краю. Екологічна стежка «Заліщицький парк» протяжністю 600 м. розташована у місті Заліщики безпосередньо на березі Дністра і дає можливість насолодитися давнім парком з архітектурною пам'яткою-палацом Бруніцьких. Екологічна стежка в урочищі Червоне — це мальовничий пішохідний маршрут, що поєднує огляд Червоногородського водоспаду, руїн замку та унікальних ландшафтів каньйону річки Джурин (рис. 1).

Рис. 1. На екологічній стежці в урочищі Червоне.

Основне призначення екологічних стежок - виховання екологічно-грамотної поведінки людини на природі, насамперед дітей та молоді, дбайливого ставлення до природи, її різноманітності та багатств, поширення знань про природу та людину, як невід'ємну частину навколишнього природного середовища. Усі маршрути екостежок докладно описані та відображені на картах, деякі облаштовані, а частина малих архітектурних форм ще заплановано.

Розвитку екологічного туризму в межах НПП Дністровський каньйон сприяє також облаштований еколого-освітній простір НПП Дністровський каньйон, в межах якого парк організовує проведення семінарів, «круглих столів», вікторин, екологічних ігор, екологічних акцій тощо, виставок, кутків природи, систематично поповнює його новими експозиціями та облаштовує агітаційними матеріалами (рис. 2).

Екотуризм, який орієнтований на порівняно незаймане природне середовище, не є руйнівним, здійснюється в режимі адекватного менеджменту, сприяє тривалому захисту та управлінню ПЗТ. Розвиток екологічного туризму в межах природно-заповідних територій зможе виступити компромісом в узгодженні інтересів туристів у відновленні їх духовних і фізичних сил, інтересів місцевого населення в отриманні прибутку – з однієї сторони, та природного ландшафту в збереженні його цілісності, зменшенні антропогенного тиску на нього – з іншої.

Рис. 2. Еколого-освітній простір національного природного парку «Дністровський каньйон».

Розвиток екологічного туризму в межах НПП Дністровський каньйон сприятиме сталому розвитку природно-заповідної території, збалансованому використанню наявних природних ресурсів і зниженню загрози для біорізноманіття (через підвищення екологічної культури і освіти громадян і регулювання туристичних потоків), отримання економічної вигоди як для НПП (через співпрацю з турагентами і туроператорами) так і для місцевого населення (через надання послуг екотуристам на місцях).

Список використаних джерел:

1. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. *Екологічні науки*. Прикладна екологія. Київ: 2012. С. 119-129.
2. Гетьман В.І. Збереження ландшафтного різноманіття і розвиток екотуризму на природно-заповідних територіях. *Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: КІТЕП, 1999. - С. 191-193.
3. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник. Київ: Знання, 2013. 334 с.
4. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 256 від 26.07. 2022 р. «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22#Text>
5. Шуміло О.М. Екологічне право України. Особлива частина: навчальний посібник. Київ: ЦУЛ. 2013 р. 432 с.

Summary:

Svitlana NOVYTSKA, Liubov YANKOVSKA. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM WITHIN THE DNIESTER CANYON NATIONAL NATURE PARK

The article analyzes the legislative framework for the development of ecological tourism within the nature reserve fund in general and the Dniester Canyon National Nature Park (NNP) in particular, considers the directions of recreational activities within the territories and objects of the nature reserve fund, as well as the directions of ecotourism activities within the NNP «Dniester Canyon».

Key words: *ecological tourism, recreational activities, ecological trails, National Nature Park.*

МУНІЦИПАЛЬНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМОМ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ)

Сергій ЗАДВОРНИЙ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У пропонованій статті розглянуто актуальні питання муніципальної системи управління туризмом. Дане питання розкрито на прикладі успішного кейсу міста Тернопіль. Охарактеризовано структуру муніципальної системи управління туризмом та її функції. Окреслено перспективні напрямки її розбудови та нарощення показників функціонування.

Ключові слова: туризм, рекреація, місто, система, управління, гостинність, розвиток.

Сучасні тенденції розвитку туристичної галузі демонструють зростання акценту на міському туризмі як одному із популярних і пріоритетних напрямках. У цьому контексті муніципальна система управління стає головним інструментом реалізації туристичного потенціалу громади. У свою чергу, це забезпечує формування якісного міського простору гостинності, що надає послуги як гостям міста так і місцевим мешканцям.

Сьогодні значна кількість публікацій та наукових досліджень присвячена ефективним моделям управління розвитком туризму в локальних спільнотах, зокрема міських. Це зумовлено необхідністю переосмислення ролі органів місцевого самоврядування у створенні конкурентоспроможних туристичних дестинацій в умовах децентралізації і мілітарних викликів. У даному контексті наше дослідження є своєчасним та актуальним.

Міський туризм є специфічним видом туристичної діяльності, що реалізується в урбопросторі, який володіє відповідною інфраструктурою та ресурсним потенціалом. Наразі існує ціла низка дефініцій міського туризму та підходів до його вивчення. Так, зокрема, вчені М. Мальська та О. Гаталяк дають наступне комплексне визначення туризму у містах (міського туризму, урботуризму), а саме: це вид спеціалізованого туризму з культурно-пізнавальною, розважальною, діловою, лікувально-оздоровчою метою, що ґрунтується на комплексному використанні ресурсів міста [2, с. 12]. Таким чином, міський туризм спрямований на інтеграцію усіх ресурсів для формування комплексного туристичного продукту з метою задоволення потреб сучасного туриста.

У цьому контексті Всесвітня туристична організація акцентує увагу на тому, що реалізація потенціалу туризму як інструменту сталого та інклюзивного зростання міст вимагає багаторівневого підходу за участю багатьох зацікавлених сторін, що базується на тісній співпраці між туристичними та нетуристичними адміністраціями на різних рівнях, приватним сектором, місцевими громадами та самими туристами. Так само сталий розвиток та управління туризмом у містах необхідно інтегрувати в ширший порядок денний розвитку міст [9]. Даний підхід неможливий без функціонування дієвої системи управління туризмом і рекреацією у міських територіальних спільнотах.

У свою чергу, план стійкого розвитку міста передбачає розподіл отриманих від туризму прибутків на інноваційні проєкти покращення міського середовища, а також збереження культурної спадщини та навколишнього середовища [7, с. 731]. Такий підхід, за умови якісного управління, забезпечить збереження ідентичності міста та сприятиме покращенню якості життя його мешканців.

Водночас виникає багато питань щодо комплексного розвитку міського туризму та організації простору. Так, проблемою багатьох міст є те, що їхній рекреаційний простір, який історично склався, не завжди дозволяє реалізувати стратегію адаптивної рекреації, тобто зробити його зручним для задоволення рекреаційних потреб різної циклічності і характеру [8, с. 83]. Це актуалізує роль муніципального управління щодо питань адаптації міського простору до умов поліфункціональності та відповідності до запитів сучасного туриста.

Загалом, у нашому розумінні муніципальна система управління туризмом являє собою сукупність виконавчих органів міської ради територіальної громади (локальної спільноти), функціональна діяльність яких спрямована на планування, регулювання, розвиток та промоцію туристичної галузі з метою ефективного використання ресурсів, покращення якості життя місцевих мешканців, а також формування позитивного іміджу та залучення інвестицій.

Успішна муніципальна система управління розвитком туризму сприятиме реалізації сталого розвитку, зокрема цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад». У її рамках у контексті туризму важливим є Завдання 11.6: Забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції [1]. Тому, синергія муніципального менеджменту та принципів сталого розвитку дозволяє забезпечити гармонійний розвиток міст через розбудову рекреаційно-туристичного та культурного секторів

В Україні найбільш сформованими та успішно функціонують муніципальні системи управління туризмом в обласних центрах, а також у інших великих та курортних містах. Сьогодні позитивна динаміка розвитку туристичного сектору притаманна міським поселенням Західного регіону України. Розглянемо таку систему на прикладі кейсу міста Тернопіль.

Муніципальна система управління туризмом в Тернопільській міській територіальній громаді представлена виконавчими органами міської ради, ключовим серед яких є Управлінням стратегічного розвитку міста. У його структурі налічується два відділи: відділ міжнародного співробітництва і туризму; відділ стратегічного планування та маркетингу міста. Наявність таких відділів у структурі управління та їх поєднання є вдалим, адже такий підхід забезпечує активне стратегічне планування, де створення туристичного продукту супроводжується професійним маркетинговим просуванням.

У підпорядкуванні управління знаходяться два комунальні підприємства – «Туристично-інформаційний центр міста Тернополя» та «Парк Загребелля». Така модель управління, що поєднує адміністративно-стратегічний апарат Управління із операційною діяльністю його спеціалізованих комунальних підприємств, дозволяє не лише формувати змістовну частину туристичного продукту, а й безпосередньо керувати ключовими рекреаційними локаціями та туристичним супроводом. Також слід додати, що у міській раді є профільна постійна комісія з питань економіки, промисловості, транспорту і зв'язку, контролю за використанням комунального майна, зовнішніх зв'язків, підприємницької діяльності, захисту прав споживачів та туризму. Вона є важливою ланкою у процесі фахового розгляду питань перед їх затвердженням на сесії міської ради.

Відповідно до Положення про Управління стратегічного розвитку міста, воно є виконавчим органом Тернопільської міської ради, утворюється міською радою, їй підзвітне та підконтрольне, а також підпорядковане виконавчому комітету і міському голові. Основними завданнями управління є такі, а саме: 1) координація роботи по розробці та реалізації Плану стратегічного розвитку Тернопільської міської територіальної громади; 2) популяризація громади, поширення позитивних знань про громаду в Україні та за кордоном; 3) здійснення аналітичної оцінки інвестиційного та інноваційного розвитку громади; 4) сприяння програмам залучення в економіку громади іноземних та внутрішніх інвестицій та створення сприятливих умов для реалізації інвестиційних проєктів; 5) управління майном, що є комунальною власністю громади, закріплене за комунальними підприємствами, діяльність яких координує управління; 6) сприяння співробітництву громади із зарубіжними містами-партнерами, міжнародними організаціями, іноземними суб'єктами господарювання та гуманітарного співробітництва; 7) сприяння у створенні на території громади підприємств з іноземним капіталом, виходу підприємств громади на зовнішній ринок, активізації зовнішньоекономічних зв'язків, налагодженню іноземного інвестиційного та торговельного співробітництва [5]. Такий широкий спектр завдань управління свідчить про те, що туризм у місті є пріоритетною галуззю та розглядається як стратегічний інструмент його позиціонування у національному та міжнародному контексті, а також економічного зростання всієї громади.

Функції Управління стратегічного розвитку міста у сфері туризму стосуються значного переліку комплексної діяльності в рамках соціально-економічного розвитку міста та громади (рис. 1).

Рис. 1. Функції Управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради
Складено автором на основі [5]

Аналіз наведених вище завдань дозволяє зробити висновок, що муніципальна система управління туризмом поєднує в собі функції стратегічного планування, маркетингового просування та інституційної координації, створюючи цілісну систему для перетворення ресурсного потенціалу міста і громади на впізнаваний та інвестиційно привабливий туристичний бренд.

Розглянута нами муніципальна модель управління туризмом є досить успішною та апробована у контексті розвитку міського туризму як стратегічного напрямку у громаді. Це підтверджується постійним збільшенням кількості туристів, які відвідують місто, надходженням від туристичного збору та впровадженням нових інноваційних форм туристичної діяльності. Водночас слід додати, що дана система управління має бути у постійній взаємодії (співпраці) із бізнесом, освітою, громадськістю та з іншими державної органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Перспективними напрямками розбудови системи управління, можуть стати ті, що передбачають глибинну інтеграцію підрозділів міської ради через створення міжвідомчих комісій для оперативного вирішення ключових векторів розвитку туризму. Пріоритетна увага має бути приділена пошуку нових джерел фінансування, узгодженню стратегічних планів та адаптації туристичної сфери до умов воєнного стану та постковідних обмежень. Таке згуртування зусиль дозволить диверсифікувати напрями туризму та забезпечити стабільне нарощення показників функціонування муніципальної системи управління навіть у кризових умовах.

Висновки. Муніципальна система управління туризмом, продемонстрована на прикладі Тернопільської міської територіальної громади, підтверджує свою ефективність як стратегічний інструмент перетворення локальних ресурсів на конкурентоспроможний продукт та інвестиційно привабливий бренд. Ключовим чинником успіху такої моделі є поєднання функцій стратегічного планування, маркетингу та операційного управління рекреаційними локаціями, що забезпечує сталий розвиток громади навіть у складних умовах мілітарних викликів. Подальше вдосконалення системи вбачається у забезпеченні оперативного реагування на проблеми фінансування та адаптації туристичного простору міста до сучасних запитів туристичного ринку.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk>
2. Мальська М. П., Гаталяк О. М. Туризм у містах: підручник. К.: «Центр учбової літератури», 2021. 224 с.
3. Поручинська І. В., Поручинський В. І., Слащук А. М. Сучасні особливості розвитку урботуризму в світі. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки*. Випуск 1 (68), 2023. С. 10-15.
4. Рябев А. А., Салій В. С. Рекреація та міський туризм: спільна проблема та перспектива її вирішення. *Бізнес Інформ*. 2021. №11. С. 205–210.
5. Тернопільська міська рада. Офіційний сайт. URL: <https://ternopilcity.gov.ua>
6. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: монографія. За ред. І. М. Писаревського; Харківська національна академія міського господарства. Харків: ХНАМГ, 2011. 284 с.
7. Худавердієва В. А., Шахов К. Е., Яковлев К. Д. Міський туризм: суть, взаємозв'язки, мультиплікативний регіональний ефект. Управління розвитком соціально-економічних систем: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21-22 березня 2024 року). Харків: ДБТУ. Ч. 2. 2024. С. 729-732.
8. Ящук В. І. Рекреаційний простір як об'єкт управління інноваційним розвитком територій міста. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2019. Вип. 57. С. 80-85.
9. The World Tourism Organization (UN Tourism). URL: <https://www.unwto.org/>

Summary:

Sergii ZADVORNYI. MUNICIPAL TOURISM MANAGEMENT SYSTEM (USING THE EXAMPLE OF THE CITY OF TERNOPIL). *The proposed article considers the current issues of the municipal tourism management system. This issue is revealed using the example of a successful case of the city of Ternopil. The structure of the municipal tourism management system and its functions are characterized. Promising directions for its development and increasing performance indicators are outlined.*

Key words: *tourism, recreation, city, system, management, hospitality, development.*

УДК: 338.48(477):330.31

РОЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ОСНОВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Петро ЦАРИК*, Ігор ВІТЕНКО**

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

**Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Ця стаття досліджує невід'ємну роль рекреаційної діяльності у формуванні структури сталого туризму. У сучасному туристичному дискурсі сталий розвиток вийшов за рамки свого початкового зв'язку з екологічними проблемами та охопив ширші цілі, такі як збереження культурної спадщини, соціальна згуртованість та справедливий економічний розвиток. У цих розширених рамках рекреаційна діяльність є не просто вираженням дозвілля, а позиціонується як критично важливий інструмент, що сприяє екологічній чутливості, зміцнює місцеву ідентичність та сприяє інклюзивній участі. Природні та культурно-інтегровані форми відпочинку, такі як піші прогулянки, спостереження за птахами, традиційні ремесла та агротуризм, встановлюють динамічні взаємодії між відвідувачами та приймаючими громадами. Цей досвід дозволяє глибше взаємодіяти як з природними ландшафтами, так і з культурним контекстом. Вони також сприяють збереженню біорізноманіття, захисту нематеріальної культурної спадщини та поширенню соціально відповідальних туристичних практик.

Ключові слова: *сталий туризм, рекреація, екологічна відповідальність, екотуризм.*

Сьогодні туризм стає провідною силою, що рухає економічний розвиток та сприяє соціальному прогресу. Однак швидке та часто неконтрольоване зростання цього сектору призвело до низки негативних наслідків, включаючи деградацію природних екосистем, нераціональне використання місцевих ресурсів, культурну гомогенізацію та зростаюче виключення корінних та місцевих громад із процесів прийняття рішень (Bramwell & Lane, 2011; Gössling et al., 2015). Ці нагальні проблеми змістили фокус як академічних досліджень, так і розробки політики на принципи сталого туризму. Сталий туризм, як його сформулювала Всесвітня туристична організація ООН (2013), є парадигмою розвитку, яка має на меті узгодити економічний прогрес зі збереженням навколишнього середовища та соціальною справедливістю. У цій багатовимірній системі рекреаційна діяльність посіла більш центральне та стратегічне місце. Такі види діяльності, як піші прогулянки, їзда на велосипеді, спостереження за птахами, традиційні ремісничі майстер-класи та громадські фестивалі, не лише урізноманітнюють туристичний досвід, але й зміцнюють зв'язки між відвідувачами, навколишнім середовищем та приймаючими громадами (Page & Connell, 2010; Eagles & McCool, 2002). Історично розглядаючись як периферійний компонент туризму, рекреація набула нового академічного та практичного значення в останні роки завдяки своїй здатності одночасно генерувати культурні, екологічні та соціальні вигоди (Holden, 2016). Виходячи далеко за рамки простого вираження дозвілля чи розваги, рекреація тепер функціонує як засіб, за допомогою якого люди взаємодіють з природою, беруть участь у колективних культурних практиках та розвивають глибше усвідомлення цінностей, пов'язаних зі сталим розвитком (Driver, Brown, & Peterson, 1991). Вбудовані в цілі сталого туризму, рекреаційні практики пропонують шляхи до відповідальних подорожей, екологічного управління та відродження місцевої ідентичності.

Рекреаційну діяльність у контексті сталого туризму можна розглянути за трьома важливими та взаємопов'язаними вимірами: екологічна стійкість, соціальна інтеграція та економічна диверсифікація. З екологічної точки зору, екологічно відповідальні форми рекреації, такі як екотуризм, піші прогулянки по заповідних територіях та спостереження за птахами, сприяють збереженню природних екосистем. Водночас вони сприяють екологічній обізнаності серед учасників (Newsome, Moore, & Dowling, 2012). Ці види діяльності пропонують альтернативи традиційному масовому туризму з низьким впливом. Як результат, вони зменшують екологічну деградацію та мінімізують вуглецевий слід, пов'язаний з великими туристичними потоками (Gössling, 2002). У соціальному плані рекреаційний досвід, що ґрунтується на місцевих традиціях, такий як громадські фестивалі, культурні вистави та ремісничі майстер-класи, створює простір для взаємодії між відвідувачами та приймаючими громадами. Ця взаємодія сприяє взаємній повазі та розумінню, одночасно підтримуючи збереження культурного різноманіття (Richards, 2011; Moscardo, 2008). Крім того, вони допомагають розвивати соціально інклюзивні моделі туризму, в яких місцеві знання та ідентичність визнаються та змістовно інтегруються у досвід відвідувачів. З економічної точки зору, розширення спектру рекреаційних пропозицій дозволяє забезпечити більш збалансований розподіл доходів від туризму. Це створює можливості для дрібних суб'єктів, таких як місцеві гідни, ремісники та екологічні фермери, залучатися до туристичної економіки. Ці особи часто виключені з великомасштабних інвестицій та комерційних туристичних мереж (Scheyvens, 1999; Saarinen, 2006). У багатьох країнах, що розвиваються, партисипативні форми відпочинку використовуються як інструменти місцевого розвитку. Роблячи це, вони допомагають зменшити давню нерівність між міськими та сільськими регіонами (Tosun, 2001; Mowforth & Munt, 2016).

Нещодавні наукові роботи надали емпіричні докази, що підкреслюють складну та багаторівневу роль рекреаційної діяльності у розвитку сталого туризму. Наприклад, Лі та Ян (2022) стверджують, що орієнтований на природу рекреаційний досвід сприяє не лише екологічній чутливості, але й соціальній зв'язності між учасниками. Аналогічно, Ченг та Ву (2019) повідомляють, що культурно вбудовані форми відпочинку підвищують емпатію туристів до приймаючих громад та сприяють поведінці, що відповідає принципам відповідального туризму. Ці висновки свідчать про те, що туризм не слід розуміти виключно як форму споживання дозвілля. Натомість він являє собою трансформаційний процес, здатний змінити сприйняття, цінності та моделі поведінки. Незважаючи на свій потенціал, інтеграція рекреаційної діяльності в планування сталого туризму створює численні проблеми. Однією з нагальних проблем є поверхневе використання таких термінів, як «еко» або «партисипаторний» у маркетингу туризму. У багатьох випадках таке маркування не відображає справжньої сутності досвіду, а натомість повторює експлуататорські риси традиційного масового туризму (Duffy, 2008; Fletcher et

al., 2019). Як результат, сама наявність рекреаційних елементів не гарантує відповідності цілям сталого розвитку. Надзвичайно важливим є те, як ця діяльність концептуалізується, реалізується та керується. Сталий внесок рекреації вимагає етичних основ, змістовної взаємодії з місцевими зацікавленими сторонами та структур планування, які надають пріоритет довгостроковому екологічному та соціальному благополуччю. Рекреація, коли вона ґрунтується на знаннях про місце та участі громади, стає не просто зручністю для туристів, а стратегічним компонентом стійких та інклюзивних туристичних систем.

Метою цього дослідження є вивчення вищезгаданого багатовимірного зв'язку на концептуальному рівні та надання комплексної оцінки ролі рекреаційної діяльності в розвитку сталого туризму. Ґрунтуючись як на теоретичній літературі, так і на міжнародних політичних звітах, ця стаття має на меті обговорити екологічний, соціальний та економічний внесок рекреації з міждисциплінарної точки зору. Роблячи це, дослідження не лише робить внесок у академічні знання, але й прагне забезпечити практичні політичні наслідки для практиків.

Огляд літератури. Концепція сталого туризму являє собою багатовимірну парадигму, яка виходить далеко за рамки традиційної зосередженості на економічному зростанні місця призначення. Вона включає збереження навколишнього середовища, культурну безперервність та зміцнення соціальної згуртованості (UNWTO, 2013). По суті, цей підхід спрямований на покращення якості туристичного досвіду, одночасно захищаючи цілісність місцевих громад та сприяючи сталому управлінню природними ресурсами. Традиційні моделі туризму, які часто надають пріоритет негайній економічній вигоді, часто пов'язуються з негативними наслідками, такими як деградація навколишнього середовища, культурна комерціалізація та маргіналізація місцевого населення (Bramwell & Lane, 2011). У відповідь на ці занепокоєння сталий туризм набув важливого значення в глобальних політичних рамках та академічних дебатах, особливо з початку 1990-х років (Hall, 2011). У цих нових рамках рекреаційна діяльність переосмислюється не просто як дозвілля, а як важливі інструменти для сприяння соціальній відповідальності та екологічній свідомості. Такі заходи, як походи на природу, культурні фестивалі, заходи за участю громадськості, волонтерський туризм та екологічна освіта, все частіше розглядаються як засоби сприяння індивідуальним та колективним процесам навчання. Цей досвід сприяє не лише фізичному та психологічному благополуччю, але й розвитку екологічної чутливості та етичної свідомості (Jirásek et al., 2022). Відпочинок у цьому контексті служить для посилення зв'язку людини з її безпосереднім оточенням та сприяння глибшому відчуттю екологічної відповідальності. Івасакі та Гілберт (2000) стверджують, що дозвілля може підвищити психологічну стійкість, одночасно зміцнюючи соціальні зв'язки та екологічну залученість. Забезпечуючи змістовну взаємодію між людьми, місцями та культурними контекстами, відпочинок стає критичним компонентом в архітектурі сталого туризму.

Інтеграція рекреаційної діяльності в ширші цілі сталого розвитку дозволяє туристичному сектору вийти за рамки своєї традиційної, споживчої орієнтації. Зокрема, рекреаційні практики, що базуються на природі та мають культурне коріння, заохочують активну участь місцевих жителів та сприяють почуттю причетності серед членів громади. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню соціальної згуртованості та підтримує інклюзивний економічний розвиток (Weeden & Holman, 2011). Крім того, ці форми відпочинку сприяють змістовній та взаємній взаємодії між туристами та приймаючими громадами, тим самим сприяючи взаємного культурного розуміння та поваги. Накопичення соціального капіталу через такий обмін має потенціал для підвищення довгострокової стійкості та сталості туристичних напрямків (Moscardo, 2008). Замість того, щоб розглядати рекреаційну діяльність у сталому туризмі як необов'язкову або другорядну, її слід розглядати як важливі інструменти, що впливають на ідентичність місця призначення, формують екологічні стратегії та формують місцеві соціальні структури. Тому планування та управління такою діяльністю має виходити за рамки вузьких економічних міркувань та ґрунтуватися на принципах соціальної справедливості, культурної автентичності та екологічного управління (Butler, 1999). Розроблені за допомогою інклюзивних та партисипативних політичних рамок, рекреаційні програми можуть підвищити якість туристичного досвіду, одночасно покращуючи добробут приймаючих громад. Ці заходи забезпечують не лише індивідуальне задоволення, але й можливості для колективної участі, тим самим зміцнюючи почуття спільної власності та відповідальності. Залучаючи різноманітних зацікавлених сторін до туристичних процесів, рекреаційні ініціативи можуть допомогти пом'якшити негативні зовнішні ефекти, такі як деградація навколишнього середовища, культурне витіснення та нерівномірний економічний розподіл

(Ramkissoon, 2020). Особливо у випадку відпочинку на природі, включаючи піші прогулянки, альпінізм, спостереження за птахами та велоспорт, такі види діяльності втілюють основні принципи сталого туризму, підтримуючи захист довкілля, економічну диверсифікацію та соціальну інклюзивність. Їхній типово низький екологічний слід та захопливі враження зміцнюють зв'язок між відвідувачами та природними чи культурними ландшафтами, з якими вони стикаються (Ballantyne, Packer & Hughes, 2009). Цей посилений зв'язок мотивує туристів до більш свідомої поведінки, водночас заохочуючи місцеві громади охороняти та відзначати відмінні риси свого довкілля (Beaumont, 2001). З точки зору сталого розвитку, відпочинок має бути переосмислений не просто як форма споживання у дозвіллі, а як освітній процес, що впливає на особисті цінності та розвиває екологічну свідомість.

Результати дослідження та їх обговорення. Основні принципи сталого туризму базуються на багатовимірному фундаменті, який одночасно сприяє економічній життєздатності, екологічній цілісності та соціальній справедливості. У цих ширших рамках рекреаційну діяльність не слід тлумачити лише як пасивне дозвілля чи розваги, а як цілеспрямовані та стратегічні інструменти, що просувають цілі сталого розвитку на багатьох фронтах. Перетин рекреації та сталого туризму являє собою динамічний простір, у якому люди змістовно взаємодіють з природою, культурною спадщиною та місцевими громадами. Ця взаємодія не лише підвищує якість туристичного досвіду, але й розвиває екологічну свідомість та зміцнює почуття спільної відповідальності (Ballantyne & Packer, 2011; Moscardo, 2008). Рекреаційна діяльність сприяє сталому туризму через різноманітні та взаємопов'язані шляхи. Природні форми відпочинку, такі як піші прогулянки, їзда на велосипеді, альпінізм, спостереження за птахами та кемпінг, пропонують особливі екологічні переваги завдяки своєму загалом низькому екологічному сліду. Ці практики одночасно розвивають сильні когнітивні та емоційні зв'язки між відвідувачами та природним середовищем (Beaumont, 2001; Cheng & Wu, 2015). Зі зміцненням цих зв'язків люди більш схильні до екологічно відповідальної поведінки та розвитку тривалої відданості зусиллям зі збереження природи. Крім того, коли місцеві громади усвідомлюють цінність природних ресурсів, яку надають туристи, вони більш схильні активно брати участь у захисті та сталому управлінні цим середовищем. У зв'язку з цим Рамкіссун (2020) підкреслює важливість прив'язаності до місця як визначального фактора сталого туризму, виділяючи ключову роль відпочинку у сприянні таким емоційним зв'язкам. Не менш важливими є культурно орієнтовані рекреаційні заходи, які сприяють активній участі громади, одночасно зберігаючи нематеріальну спадщину. Такі заходи, як майстер-класи з місцевої кухні, традиційні музичні виступи, народні танцювальні заходи та ремесла, дозволяють мешканцям безпосередньо брати участь у туризмі, тим самим забезпечуючи ширший розподіл вигод (Weeden & Holman, 2011; Wearing & Neil, 2009). Ці зустрічі виходять за рамки їхньої економічної корисності та натомість сприяють структурі соціальної стійкості, зміцнюючи колективну ідентичність, міжпоколіннєву передачу знань та культурну стійкість. З огляду на цей багатогранний внесок, рекреація у сталому туризмі відіграє роль, яка виходить далеко за рамки надання послуг. Це стає засобом трансформації – соціальної, екологічної та культурної. Зростаюча кількість досліджень у галузі екологічної психології підтверджує думку, що тривалий вплив природного середовища позитивно впливає на розвиток екологічної свідомості та поведінки, орієнтованої на збереження (Chiesura, 2004; Larson et al., 2011). Це особливо актуально, коли такий досвід знайомиться з раннім віком. Дослідження показали, що відпочинок на природі в дитинстві не лише підвищує екологічну обізнаність, але й формує моделі поведінки, які зберігаються в дорослому віці (Ballantyne et al., 2009). Тим не менш, для того, щоб рекреаційні стратегії повністю відповідали цілям сталого туризму, необхідно дослідити ширші соціальні структури, в які вбудовані ці види діяльності. Теорія культурного капіталу П'єра Бурдьє пропонує корисну аналітичну основу в цьому контексті. Бурдьє (1984) припускає, що участь у культурній та рекреаційній діяльності є не лише питанням особистого вибору, а й глибоко формується соціальним класом людини та доступом до культурних ресурсів. Це розуміння підкреслює необхідність забезпечення того, щоб рекреаційні можливості були розроблені для сприяння соціальній інтеграції, а не для посилення існуючої нерівності. Коли рекреаційні простори доступні, недорогі за ціною та культурно різноманітні, вони можуть сприяти більш справедливій участі різних сегментів суспільства (Miller et al., 2021). Тому рекреаційна діяльність має стратегічне значення для розвитку сталого туризму. Вона покращує враження відвідувачів, одночасно слугуючи платформами для збереження природних ресурсів, розширення можливостей місцевого населення та збереження культурних цінностей. На концептуальному рівні інтеграція рекреації в планування туризму стає критично важливим напрямком для сприяння довгостроковій соціальній згуртованості та

екологічній стійкості. Визнання цього багатофункціонального потенціалу є важливим для формулювання туристичної політики, яка прагне не лише залучати відвідувачів, але й залишати тривалий позитивний вплив на приймаючі громади та екосистеми.

Стала інтеграція рекреаційної діяльності в розвиток туризму вимагає цілісного та партисипативного підходу до планування. Таке планування повинно виходити за рамки виключно реагування на вподобання туристів і натомість враховувати екологічні обмеження місць призначення, соціально-культурну динаміку приймаючих громад та довгострокове збереження місцевих ресурсів. Коли рекреаційні зони надмірно використовуються без стратегічного контролю, це може призвести до серйозних екологічних наслідків, включаючи ерозію ґрунту, втрату середовища існування та забруднення води. Більше того, таке надмірне використання може посилити соціальну напруженість між туристами та місцевими жителями, особливо коли сприйняті переваги туризму розподілені нерівномірно (Cessford & Muhar, 2003). Щоб запобігти цим наслідкам, планування сталого розвитку рекреації має ґрунтуватися на ключових аналітичних інструментах, таких як оцінка пропускну здатності, оцінка впливу на навколишнє середовище та системи моніторингу потоку відвідувачів. Ці інструменти допомагають особам, що приймають рішення, передбачати потенційні екологічні стресори та відповідно розробляти системи управління. У цьому контексті поняття «пропускну здатності» є особливо важливим, оскільки воно надає орієнтир щодо порогу, після якого рекреаційна діяльність може почати загрожувати природним та соціальним системам місця призначення. Не менш важливими є стратегії управління відвідувачами, які спрямовані на регулювання інтенсивності, часу та просторового розподілу туристичної діяльності. Такі стратегії не повинні обмежуватися обмежувальними чи заборонними заходами, а радше включати проактивні та освітні втручання. Іглз та ін. (2002) стверджують, що управління рекреаційною діяльністю в охоронних територіях повинно охоплювати не лише контроль інфраструктури, але й підвищення обізнаності відвідувачів. Це передбачає розробку інтерпретаційних матеріалів, орієнтаційних центрів та навчання за участю відвідувачів, що поглиблює розуміння туристами місцевих екосистем та культурних цінностей.

Розвиток інфраструктури, хоча часто підкреслюється в плануванні туризму, слід здійснювати обережно та в балансі з екологічними пріоритетами. Наприклад, будівництво стежок, зон відпочинку або оглядових майданчиків має бути ретельно розташоване, щоб мінімізувати порушення флори та фауни. У цьому сенсі принципи проектування з низьким впливом, такі як використання природних матеріалів, ненав'язлива архітектура та екологічно чутливе розташування, повинні враховуватися в усіх аспектах фізичного планування. Крім того, освітні програми є основоположним елементом сталого управління рекреацією. Підвищення екологічної свідомості серед відвідувачів покращує не лише їхню безпосередню поведінку під час рекреаційної діяльності, але й їхнє довгострокове ставлення до охорони природи. Програми, що сприяють відповідальній поведінці, повазі до місцевих традицій та екологічній грамотності, можуть значно покращити результати сталого розвитку туризму. Такі освітні зусилля можуть включати екскурсії з місцевими експертами, інтерактивні семінари з екологічних питань або використання цифрових платформ для поширення інформації про біорізноманіття, спадщину та сталий розвиток. Участь місцевих зацікавлених сторін у плануванні рекреації є не менш важливою. Забезпечення не лише консультацій з громадами, а й їхньої активної участі у прийнятті рішень підвищує легітимність та ефективність туристичної політики. Місцеві знання, інтегровані в процеси планування, допомагають виявляти культурно чутливі райони, оцінювати сезонну мінливість використання ресурсів та передбачати потенційні конфлікти. Такий інклюзивний підхід також підкріплює принцип розподільчої справедливості, оскільки він дозволяє більш справедливо розподіляти вигоди та обов'язки, пов'язані з розвитком туризму. Зрештою, стале управління рекреаційною діяльністю вимагає зміни перспективи від туризму як товару до туризму як спільних та керованих відносин між людьми, місцем та природою. Рекреаційне планування, яке є екологічно обґрунтованим, соціально інклюзивним та культурно обґрунтованим, є не лише технічним викликом, але й етичним імперативом у контексті сталого туризму.

Ефективне планування та управління рекреаційною діяльністю в контексті сталого туризму вимагає впровадження партисипативних та інклюзивних підходів. Замість того, щоб розроблятися виключно централізованими органами влади чи технічними експертами, рекреаційні стратегії повинні формуватися у співпраці з місцевими громадами, чий життєвий досвід, культурні перспективи та екологічні знання є невід'ємною частиною успіху туристичних ініціатив. Як зазначає Москардо (2008), залучення місцевих жителів до процесів прийняття рішень не лише підвищує соціальну легітимність

туристичних проєктів, але й гарантує, що результати будуть більш контекстуально доречними та сталими з часом. Ця спільна модель планування підкреслює важливість врахування думок різних учасників, включаючи місцевих гідів, лідерів громад, захисників довкілля та хранителів культурної спадщини. Їхній внесок може значно збагатити дизайн рекреаційних просторів, допомагаючи узгодити розвиток туризму з місцевими потребами, культурною чутливістю та екологічними пріоритетами. Крім того, така участь сприяє почуттю спільної власності та відповідальності, що має вирішальне значення для довгострокового успіху ініціатив сталого туризму. Паралельно з цим, використання передових технологічних інструментів розширило сферу застосування та точність управління сталим відпочинком. Географічні інформаційні системи (ГІС), технології дистанційного зондування та аналіз даних відвідувачів у режимі реального часу дозволяють планувальникам оцінювати ключові змінні, такі як інтенсивність використання, просторовий розподіл, екологічний тиск та поведінка відвідувачів (Miller et al., 2021). Ці технології сприяють проактивним втручанням, таким як перенаправлення потоків відвідувачів, виявлення вразливих екосистем та адаптація стратегій збереження, що підвищують стійкість та адаптивність рекреаційних просторів. Однак самих лише технологій недостатньо. Ефективне планування рекреації вимагає інтегративної структури, яка збалансовує екологічні проблеми з економічними та соціальними цілями. Процеси планування повинні уникати короткострокових, орієнтованих на прибуток підходів, а натомість зосереджуватися на довгостроковому добробуті громади та справедливому розподілі вигод. Рекреаційний туризм повинен генерувати стабільні та стійкі потоки доходів для місцевого населення, одночасно зберігаючи природні та культурні активи. У зв'язку з цим Вірінг та Ніл (2009) стверджують, що моделі туризму на основі громад найкраще підходять для досягнення економічної стійкості без шкоди для екологічної чи соціальної стійкості.

Успіх управління сталим відпочинком зрештою залежить від прийняття цілісного та багатовимірного підходу. Це передбачає інтеграцію механізмів партисипативного управління, технологічно підтриманих систем моніторингу та освітніх ініціатив, які спрямовують поведінку туристів. Освітні програми, спрямовані на виховання екологічної відповідальності та культурної поваги серед відвідувачів, є особливо важливими, оскільки вони допомагають розвивати більш свідомі та шанобливі форми туризму. Коли ці елементи об'єднані в узгоджену структуру планування, рекреаційна діяльність може вийти за межі своєї традиційної ролі як орієнтованого на дозвілля досвіду. Натомість вона стає потужним інструментом для сприяння збереженню навколишнього середовища, культурній безперервності та соціальному розвитку. Завдяки інклюзивному управлінню, етичному дизайну та стратегічному менеджменту, відпочинок може слугувати нарізним каменем справді сталого туризму. Рекреаційну діяльність слід розглядати не лише як інструменти дозвілля та розваг у розвитку сталого туризму, а радше як стратегічні інструменти для збереження навколишнього середовища, економічного розвитку та соціальної інтеграції. Їхній вплив на сталий туризм є багатовимірним та міжвимірним. Зокрема, форми відпочинку, що базуються на природі, культурі та волонтерстві, не лише трансформують індивідуальний досвід, але й безпосередньо сприяють сталому розвитку туристичних напрямків (Ballantyne & Packer, 2011). Відпочинок на природі забезпечує процес навчання, який сприяє розвитку екологічно свідомої особистості та розвиває екологічну обізнаність. У літературі часто наголошується на тому, що люди, які беруть участь у заходах на свіжому повітрі, схильні засвоювати екологічні цінності та переймати більш екологічно дружню поведінку завдяки своїй позитивній взаємодії з природою (Cheng & Wu, 2015). Такі види діяльності, як екотуризм, спостереження за птахами, піші прогулянки та кемпінг, коли вони проводяться в межах можливостей навколишнього середовища, сприяють широкій суспільній підтримці збереження біорізноманіття (Ballantyne et al., 2009). Таким чином, екологічної стійкості можна досягти не лише шляхом зменшення фізичного впливу, але й шляхом підвищення обізнаності та екологічної грамотності відвідувачів. Larson et al. (2011) демонструють, що участь дітей та підлітків у заходах на природі підвищує їхню довгострокову екологічну чутливість. Ці заходи також заохочують добровільну участь у зусиллях зі збереження природи в туристичних місцях, пропонуючи значущі можливості для екологічної освіти.

Економічний внесок рекреаційної діяльності у сталий туризм слід розуміти в ширшому контексті місцевого та регіонального розвитку. Зокрема, сільські та напівсільські райони є благодатним ґрунтом для використання рекреації як засобу сприяння економічній децентралізації. На відміну від традиційних моделей туризму, які спрямовують доходи переважно до великих готельних мереж або транснаціональних корпорацій, рекреаційні ініціативи можуть дозволити малим місцевим

підприємствам отримувати безпосередню вигоду від туристичних потоків. Такі заходи, як пішохідні стежки, послуги гіда на базі громад, ремісничі майстер-класи та культурні вистави, не лише стимулюють отримання доходів для місцевих учасників, але й сприяють диверсифікації туристичної економіки, тим самим зменшуючи залежність від одного типу туристичної пропозиції (Weeden & Holman, 2011). Туризм на основі волонтерства є ще одним ключовим механізмом, за допомогою якого рекреація сприяє сталому розвитку. Як зазначають Вірінг та Ніл (2009), волонтерський туризм не лише посилює почуття мети та соціальні зв'язки окремих мандрівників, але й сприяє появі альтернативних економічних моделей, заснованих на участі громади. Туристи, зайняті сільськогосподарською працею, відновленням навколишнього середовища або наданням базових послуг, часто допомагають у розширенні місцевої інфраструктури, одночасно зміцнюючи процеси розвитку на місцях, що відповідають довгостроковим цілям сталого розвитку. Окрім економічної корисності, рекреація відіграє значну роль у зміцненні соціальної солідарності, просуванні міжкультурного діалогу та зміцненні місцевої відповідальності.

Рекреаційна діяльність, що сприяє особливій взаємодії між відвідувачами та мешканцями, створює динамічні соціальні простори, що сприяють взаєморозумінню, емпатії та повазі (Moscardo, 2008). Культурно вбудовані форми рекреації, такі як фестивалі, кулінарні тури чи ремісничі майстер-класи, допомагають висловити та зберегти місцеву ідентичність, позиціонуючи її як цінні компоненти туристичного досвіду. Проте соціальні переваги рекреації не є автоматичними. Як нагадує нам Бурдье (1984), доступ до культурних практик часто опосередковується ширшими структурами нерівності. Якщо рекреаційні програми не розроблені ретельно, вони можуть ненавмисно відтворювати існуючі моделі виключення, надаючи привілеї певним групам та маргіналізуючи інші. Щоб зменшити цей ризик, важливо, щоб рекреаційні ініціативи планувалися та впроваджувалися через інклюзивні, партисипативні процеси, які підвищують голоси та пріоритети місцевих громад.

Інтеграція місцевих зацікавлених сторін в управління туризмом не лише підвищує культурну легітимність туристичних продуктів, але й запобігає виникненню екстрактивних або ексклюзивних практик. Рамкіссун (2020) надає емпіричні докази того, що коли місцеве населення активно залучене до планування та реалізації туристичних послуг, негативні зовнішні ефекти, зазвичай пов'язані з туризмом, такі як витіснення, комерціалізація або соціальна фрагментація, суттєво зменшуються, водночас зміцнюються соціальна згуртованість та стійкість громади. Підсумовуючи, вплив рекреаційної діяльності на сталий туризм виходить далеко за межі безпосередніх сфер економічної віддачі або екологічного управління. Сприяючи культурній життєздатності, пропагуючи громадянську активність та заохочуючи екологічну свідомість, рекреація сприяє формуванню більш інклюзивних, стійких та адаптивних туристичних систем. Відповідно, рекреацію слід визнавати не просто допоміжним інструментом у туристичній політиці, а й центральною метою, невід'ємним компонентом стратегій планування, впровадження та довгострокової оцінки, спрямованих на досягнення сталого розвитку в її найповнішому сенсі.

Висновки. Сталий туризм став центральною парадигмою в сучасній туристичній літературі не лише як основа для економічного розвитку, але й як багатовимірний підхід, що інтегрує збереження екологічного середовища та соціальну інклюзію. Це дослідження концептуально розглядає, як рекреаційна діяльність може відігравати стратегічну роль у розвитку сталого туризму. Результати дослідження показують, що рекреація – це не лише сфера дозвілля, але й має трансформаційний потенціал з точки зору підвищення екологічної обізнаності, сприяння участі громади та підтримки місцевої економіки. Зокрема, природні та культурно вбудовані форми рекреації встановлюють міцні мости між трьома фундаментальними стовпами сталого туризму: екологічною чутливістю, економічною життєздатністю та соціальною інклюзивністю. Наприклад, такі види діяльності з низьким впливом на навколишнє середовище, як піші прогулянки, спостереження за птахами та екотуризм, заохочують туристів до екологічно відповідальної поведінки, тоді як культурно орієнтовані практики, такі як ремісничі майстер-класи, місцеві фестивалі та агротуризм, сприяють збереженню місцевої ідентичності та справедливому розподілу економічних вигод (Ballantyne & Packer, 2011; Moscardo, 2008). Внесок рекреації у сталий туризм виходить за рамки екологічних та економічних вигод; він також служить процесом навчання, здатним трансформувати індивідуальну поведінку та системи цінностей. Івасакі, Гілберт (2000) та К'єсура (2004) показують, що активний відпочинок на природі покращує не лише психологічне благополуччя, але й почуття екологічної відповідальності. Ці форми відпочинку не лише збагачують індивідуальний досвід, але й підтримують соціальну солідарність,

екологічне управління та культурну безперервність. Однак ефективна інтеграція цього потенціалу в політику сталого туризму залежить від певних передумов. Перш за все, планування та впровадження рекреаційної діяльності повинні враховувати потреби та очікування місцевих громад. Процеси партисипативного планування не лише сприяють місцевій відповідальності, але й допомагають запобігти дискримінаційній практиці в туризмі (Ramkissoon, 2020; Eagles et al., 2002). Крім того, політика рекреації, розроблена в рамках принципів сталого розвитку, повинна одночасно враховувати багатовимірні критерії, такі як екологічний баланс, соціальна справедливість та культурна цілісність.

У літературі з соціальних наук дедалі більша увага приділяється класовим, культурним та соціальним вимірам рекреаційних практик. Теорія культурного капіталу Бурдьє (1984) підкреслює зв'язок між рекреаційним вибором людей та їхнім соціальним становищем, тим самим сприяючи розумінню того, як культурна нерівність може відтворюватися в рамках сталого туризму. Відповідно, політика сталого туризму повинна бути структурована не лише для досягнення екологічної стійкості, але й для охоплення культурної та соціальної стійкості.

На завершення, успіх сталого туризму залежить від цілісної інтеграції рекреаційної діяльності в етапи планування, впровадження та оцінки розвитку туризму. Рекреацію не слід розглядати виключно як вид дозвілля, а як ключовий механізм як індивідуальної, так і суспільної трансформації. Такої трансформації можна досягти лише шляхом зміцнення емоційних зв'язків з природою, культурної взаємодії та участі місцевого населення. Тому розміщення рекреації в центрі всіх стратегій сталого туризму слід розглядати як підхід, який захищає не лише добробут нинішніх громад, але й природну та соціальну спадщину майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Ballantyne, R., & Packer, J. (2011). Using tourism free-choice learning experiences to promote environmentally sustainable behaviour: The role of post-visit 'action resources'. *Environmental Education Research, 17*(20), 201-215. <https://doi.org/10.1080/13504622.2010.530645>
2. Ballantyne, R., Packer, J., & Hughes, K. (2009). Tourists' support for conservation messages and sustainable management practices in wildlife tourism experiences. *Tourism Management, 30*(5), 658-664. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.11.003>
3. Beaumont, N. (2001). Ecotourism and the conservation ethic: Recruiting the uninitiated or preaching to the converted? *Journal of Sustainable Tourism, 9*(4), 317-341. <https://doi.org/10.1080/09669580108667405>
4. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
5. Bramwell, B., & Lane, B. (2007). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism, 15*(3), 211-228. <https://doi.org/10.2167/jost625.0>
6. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research, 39*(2), 528-546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
7. Butler, R. W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies, 1*(1), 7-25. <https://doi.org/10.1080/14616689908721291>
8. Cheng, T. M., & Wu, H. C. (2015). How do environmental knowledge, environmental sensitivity, and place attachment affect ecotourists' behavior? *Tourism Management, 51*, 318-328. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.05.029>
9. Chiesura, A. (2004). The role of urban parks for the sustainable city. *Landscape and Urban Planning, 68*(1), 129-138. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2003.08.003>
10. Choi, H. C., & Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management, 27*(6), 1274-1289. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.018>
11. Eagles, P. F. J., McCool, S. F., & Haynes, C. D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management*. IUCN. <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-008.pdf>
12. Iwasaki, Y., & Gilbert, A. (2000). Leisure and quality of life in an international and multicultural context: What are major pathways linking leisure to quality of life? *Social Indicators Research, 82*(2), 233-264. <https://doi.org/10.1023/A:1016094431787>
13. Larson, L. R., Castleberry, S. B., & Green, G. T. (2011). Effects of an environmental education program on the environmental orientations of children from different gender, age, and ethnic groups. *Journal of Park and Recreation Administration, 29*(3), 1-21.

-
14. Liu, Z. (2003). Sustainable tourism development: A critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), 459-475. <https://doi.org/10.1080/09669580308667216>
15. Miller, Z. D., Hallo, J. C., Sharp, R. L., & Moore, R. L. (2021). Integrating social equity into park and protected area recreation planning: A synthesis and future directions. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 33, 100354. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2020.100354>.
16. Moscardo, G. (2008). Sustainable tourism innovation: Challenging basic assumptions. *Tourism and Hospitality Research*, 8(1), 4-13. <https://doi.org/10.1057/thr.2008.1>
17. Ramkissoon, H. (2020). Perceived social impacts of tourism and quality of life: A new conceptual model. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(3), 451-472. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.163600>
18. Stoddard, J. E., Pollard, C. E., & Evans, M. R. (2012). The triple bottom line: A framework for sustainable tourism development. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 13(3), 233-258. <https://doi.org/10.1080/15256480.2012.698173>
19. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2013). *Sustainable tourism for development guidebook*. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284415496>
20. Weeden, C., & Holman, N. (2011). Exploring the role of ethical values in sustainable tourism practice. *Journal of Business Ethics*, 98(3), 607-622. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0641-9>

Summary:

Petro TSARYK, Igor VITENKO. THE ROLE OF RECREATIONAL ACTIVITIES IN FORMING THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

This article explores the integral role of recreational activities in shaping the structure of sustainable tourism. In the modern tourism discourse, sustainable development has moved beyond its initial association with environmental issues and has embraced broader goals such as cultural heritage preservation, social cohesion, and equitable economic development. In this expanded framework, recreational activities are not simply an expression of leisure, but are positioned as a critically important tool that promotes environmental sensitivity, strengthens local identity, and facilitates inclusive participation. Nature- and culture-integrated forms of recreation, such as hiking, birdwatching, traditional crafts, and agrotourism, establish dynamic interactions between visitors and host communities. These experiences allow for deeper engagement with both natural landscapes and cultural contexts. They also contribute to the conservation of biodiversity, the protection of intangible cultural heritage, and the promotion of socially responsible tourism practices.

Key words: sustainable tourism, recreation, environmental responsibility, ecotourism.

УДК 378.091.33:379.85

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

Світлана ДОБРОВОЛЬСЬКА

Галицький фаховий коледж імені Вячеслава Чорновола

У статті розглянуто проєктну діяльність як ефективний метод навчання студентів коледжу при вивченні туристичних ресурсів регіону. Обґрунтовано доцільність використання проєктного методу у підготовці майбутніх фахівців туристичної галузі, визначено основні етапи організації проєктної роботи та наведено приклади практичного застосування на заняттях з дисциплін туристичного та географічного спрямування.

Ключові слова: метод проєктів, проєктна діяльність, туристичні ресурси, регіональний туризм, практико-орієнтоване навчання, професійні компетентності.

Проєктна діяльність є поширеним видом навчальної діяльності. В основі проєктної діяльності лежить метод проєктів – комплексний метод навчання, який дозволяє будувати навчальний процес виходячи з інтересів здобувача освіти, що дає йому можливість проявити самостійність у плануванні, організації та контролі своєї навчально-пізнавальної діяльності. Результати роботи над проєктом

мають бути «відчутними», тобто для теоретичної проблеми – конкретне її вирішення, для практичної – конкретний результат, готовий до впровадження [3].

Етапи діяльності мають бути докладно виписані. Використання методу проєктів передбачає певну послідовність дій: визначення проблеми; висування гіпотези; вибір методів дослідження; вибір способу представлення результату; збір та аналіз отриманих даних; оформлення результатів; висновки та постановка нових проблем дослідження [2].

Сьогодні до навчального проєкту в закладах ФПО висуваються досить серйозні вимоги:

1. Проєкт виникає в результаті наявності проблеми, що потребує вирішення, він повинен бути затребуваним та актуальним, має бути замовлення на результат проєкту або його потенційний користувач.

2. Необхідна реалізація повного життєвого циклу проєкту – від задуму до впровадження для інноваційного проєкту або від гіпотези до вживання отриманого завдання для дослідницького проєкту.

3. Оригінальність рішення на рівні пошуку унікальності даного проєкту, пояснення новизни, продукту чи знання, що породжується проєктом.

4. Відповідність вимогам професійної спільноти як на етапі реалізації проєкту, так і на етапі оцінювання результату.

5. Особливо наголошуються на таких вимогах до процесу досягнення результатів проєкту як самостійність команди, врахування обмеженості часових, фінансових та інших ресурсів, продуманість у виборі організаційних рішень, розподілі ролей.

6. Проєктна робота у закладах ФПО повинна мати освітній результат, що окремо виділяється та обговорюється учасниками проєкту [2].

Використання методу проєктної діяльності в освітньому процесі має низку переваг порівняно з іншими методами навчання, а саме:

- максимальну активність здобувача освіти на кожному етапі роботи — від вибору теми до захисту проєкту;
- високий рівень самостійності, оскільки вся діяльність над проєктом зосереджена на здобувачі освіти, а викладач виконує роль фасилітатора освітнього процесу;
- комплексний характер навчання, адже під час роботи над проєктом студент залучає сукупність компетентностей, сформованих у процесі навчання;
- розвиток як професійних (hard skills), так і універсальних (soft skills) навичок.

Використання проєктного методу у викладанні дисциплін географічного та туристичного циклу дозволяє:

- активізувати пізнавальну діяльність студентів;
- підвищити мотивацію до навчання;
- сформувати навички самостійної та командної роботи;
- розвинути критичне мислення та комунікативні вміння.

Туристичні ресурси регіону є важливим об'єктом вивчення для студентів спеціальності «Туризм і рекреація». Вони охоплюють природні, історико-культурні, соціально-економічні та інфраструктурні складові, які формують туристичний потенціал території.

Традиційні методи навчання не завжди дозволяють повною мірою розкрити практичну значущість даної теми. Натомість проєктна діяльність забезпечує безпосереднє залучення студентів до дослідження туристичних об'єктів рідного краю, аналізу їх привабливості та можливостей використання у туристичній діяльності.

Проєктна робота при вивченні туристичних ресурсів регіону може здійснюватися за такими етапами:

1. Визначення теми проєкту (туристичні ресурси області, туристичні маршрути регіону, перспективи розвитку зеленого туризму тощо).

2. Постановка мети та завдань проєкту.

3. Збір і аналіз інформації (робота з картами, довідковими матеріалами, онлайн-ресурсами, краєзнавчими джерелами).

4. Практична частина (створення туристичного маршруту, презентації, буклету, віртуальної екскурсії).

5. Презентація результатів та їх обговорення.

Такі проєкти можуть виконуватися як у межах аудиторних занять, так і під час самостійної роботи студентів.

У процесі викладання дисциплін туристичного спрямування доцільно застосовувати проєкти, пов'язані з дослідженням туристичних ресурсів рідного регіону. Студенти працюють над створенням туристичних маршрутів, аналізують рекреаційний потенціал території, готують презентації та рекламні матеріали.

Результати такої діяльності свідчать про підвищення зацікавленості студентів навчальним матеріалом, розвиток професійних умінь та формування практичних навичок, необхідних для майбутньої роботи у сфері туризму.

Проектна діяльність є ефективним методом вивчення туристичних ресурсів регіону, оскільки сприяє інтеграції теоретичних знань і практичних навичок. Використання проектного методу у підготовці майбутніх фахівців з туризму дозволяє підвищити якість навчання, сформувати професійні компетентності та підготувати студентів до реальних умов професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Ваніна Наталя Пашенко Тетяна Проектна діяльність як засіб підвищення якості підготовки здобувачів фахової передвищої освіти <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731171/1/7.pdf>
2. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., Костенко О. В. Сучасні технології освітнього процесу: навчальний посібник. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2020.
3. Тадеуш О. М. Метод проєктів як форма продуктивного навчання студентів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2017. Вип. 29. С. 142-146

Summary:

Svitlana DOBROVOLSKA. STUDENT PROJECT ACTIVITIES AS AN EFFECTIVE METHOD FOR STUDYING THE REGION'S TOURISM RESOURCES

The article considers project activity as an effective method of teaching college students when studying the region's tourism resources. The expediency of using the project method in training future specialists in the tourism industry is substantiated, the main stages of organizing project work are determined, and examples of practical application in classes on tourism and geography are given.

Key words: project method, project activity, tourism resources, regional tourism, practice-oriented learning, professional competencies

УДК 338.48:379.85

ТУРИСТИЧНІ ДЕСТИНАЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО СЕРВІСУ

Галина ЯВОРСЬКА

Тернопільський фаховий коледж харчових технологій і торгівлі

У статті розглянуто туристичні дестинації як комплексні просторові утворення в системі сучасного туризму. Розкрито роль готельно-ресторанного сервісу у формуванні туристичної привабливості, іміджу та конкурентоспроможності дестинацій. Проаналізовано вплив якості послуг розміщення та харчування на рівень задоволеності туристів і розвиток спеціалізованих видів туризму. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям розвитку готельно-ресторанної інфраструктури та її значенню для формування туристичних дестинацій в Україні.

Ключові слова: туристична дестинація, географія туризму, готельно-ресторанний сервіс, індустрія гостинності, туристична інфраструктура, конкурентоспроможність дестинацій, гастрономічний туризм, готельне господарство.

У сучасних умовах розвитку туристичної індустрії туристичні дестинації розглядаються не лише як сукупність природних, історико-культурних чи рекреаційних ресурсів, а як комплексні просторові

утворення, у яких ключову роль відіграє рівень готельно-ресторанного сервісу. Саме якість послуг розміщення та харчування значною мірою формує загальне враження туриста, рівень його задоволеності подорожжю та бажання повторно відвідати дестинацію.

Зростанням конкуренції між туристичними регіонами, що спонукає дестинації вдосконалювати не лише туристичні продукти, а й сервісну складову індустрії гостинності. Готельно-ресторанний сервіс стає важливим фактором диференціації дестинацій, впливає на їх туристичний імідж, економічну привабливість та позиціонування на національному й міжнародному туристичних ринках.

Особливої актуальності дана тема набуває в умовах трансформації туристичних потреб, розвитку спеціалізованих видів туризму, зокрема гастрономічного, подієвого, культурного та рекреаційного, де ресторанна та готельна інфраструктура виступає невід'ємним елементом туристичного продукту. Для України дослідження туристичних дестинацій крізь призму готельно-ресторанного сервісу є важливим з огляду на необхідність підвищення якості обслуговування, відновлення туристичної галузі та формування конкурентоспроможних дестинацій [1].

У сучасній науковій та практичній площині туризму поняття туристичної дестинації набуло комплексного змісту. Якщо раніше дестинація ототожнювалася переважно з географічною територією, наділеною певними природними або історико-культурними ресурсами, то сьогодні вона розглядається як багатофункціональна система, що поєднує ресурси, інфраструктуру, послуги, управлінські механізми та туристичний попит.

Туристична дестинація включає не лише об'єкти відвідування, а й транспортну доступність, засоби розміщення, заклади ресторанного господарства, сферу дозвілля, рівень сервісу та гостинності. Саме через цю призму турист сприймає територію як цілісний туристичний продукт. Таким чином, конкурентоспроможність дестинації дедалі більше залежить не від унікальності ресурсів, а від здатності забезпечити якісний і комфортний сервіс.

У цьому контексті готельно-ресторанний сервіс виступає ключовим елементом туристичної інфраструктури, що формує перше і останнє враження про подорож. Відповідність умов проживання та харчування очікуванням туристів визначає рівень їх задоволеності, тривалість перебування та наміри щодо повторного відвідування дестинації.

Готельне господарство є базовою складовою індустрії гостинності та відіграє вирішальну роль у розвитку туристичних дестинацій. Рівень розвитку засобів розміщення безпосередньо впливає на можливість прийому туристичних потоків, сегментацію туристичного ринку та спеціалізацію дестинації [2].

Сучасні туристи висувають високі вимоги до умов проживання, зокрема до комфорту, безпеки, сервісного обслуговування, екологічності та цифровізації послуг. Наявність різноманітних типів засобів розміщення (готелі різних категорій, апарт-готелі, хостели, еко-готелі, сільські садиби) дозволяє дестинаціям задовольняти потреби різних категорій туристів — від масового до індивідуального та спеціалізованого туризму.

Готельний сервіс також виконує важливу іміджеву функцію. Високий рівень обслуговування, професійна підготовка персоналу, впровадження міжнародних стандартів якості сприяють формуванню позитивного образу дестинації на туристичному ринку. У багатьох випадках саме готель стає центром туристичної активності, місцем отримання інформації, організації дозвілля та екскурсій.

Ресторанне господарство дедалі більше розглядається не лише як елемент забезпечення базових потреб туристів, а як самостійний чинник туристичної привабливості. Гастрономічні враження формують емоційну складову подорожі та значною мірою впливають на загальне сприйняття дестинації.

Розвиток гастрономічного туризму сприяв зростанню ролі національної та регіональної кухні як інструменту популяризації територій. Заклади ресторанного господарства, що використовують локальні продукти, традиційні рецепти та автентичні концепції, стають важливими туристичними атракціями.

Ресторанний сервіс також виконує соціально-економічну функцію, створюючи робочі місця, підтримуючи місцевих виробників і сприяючи розвитку малого та середнього бізнесу. У туристичних дестинаціях саме ресторанна інфраструктура часто є показником рівня розвитку сфери гостинності та загальної якості туристичного продукту [3].

Особливо важливою є інтеграція ресторанного сервісу з іншими видами туристичної діяльності — подієвим, культурним, рекреаційним туризмом. Фестивалі, дегустаційні тури, тематичні

гастрономічні маршрути значно підвищують конкурентоспроможність дестинацій та сприяють диверсифікації туристичних пропозицій [1].

Умови жорсткої конкуренції між туристичними регіонами зумовлюють необхідність формування унікального туристичного іміджу дестинацій. Готельно-ресторанний сервіс у цьому процесі виступає важливим інструментом позиціонування та брендингу територій.

Зі зростанням рівня готельно-ресторанного сервісу суттєво підвищується задоволеність туристів. Високий рівень сервісу сприяє формуванню позитивного іміджу дестинації та підвищенню ймовірності повторного відвідування (рис. 1).

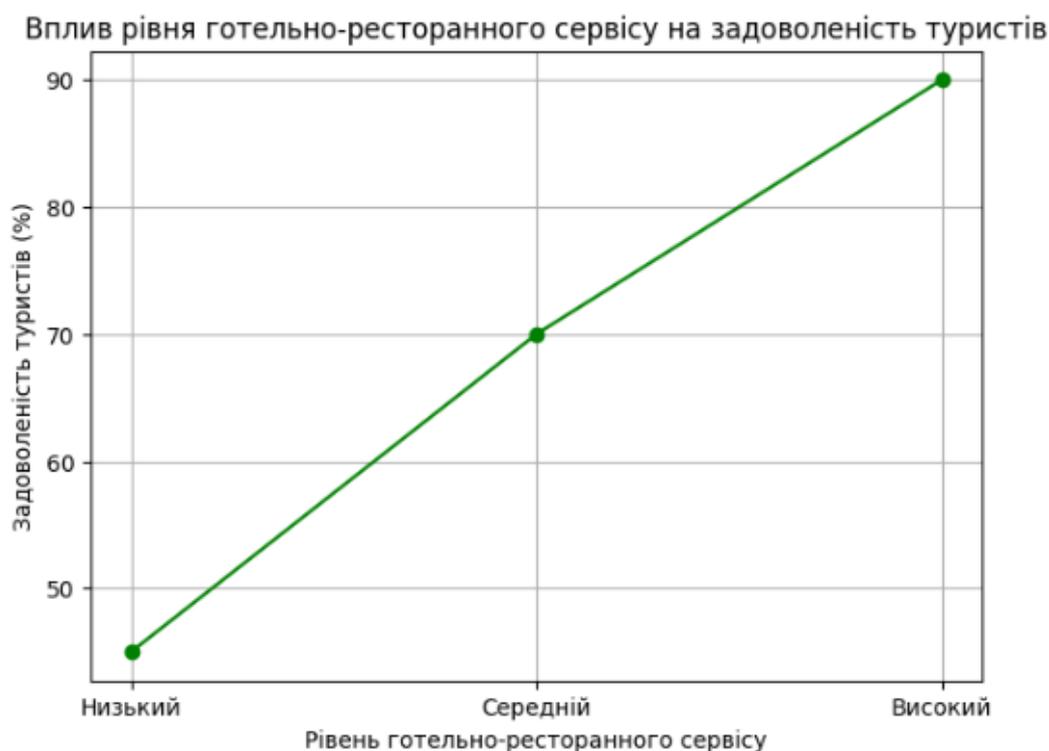

Рис. 1. Вплив рівня готельно-ресторанного сервісу на задоволеність туристів

Рисунок показує, що зі зростанням якості сервісу значно підвищується задоволеність туристів, що підтверджує важливість HoReCa для формування позитивного іміджу дестинації.

Якісний сервіс, орієнтований на потреби туристів, сприяє підвищенню лояльності споживачів та формуванню позитивних відгуків, які в сучасних умовах цифровізації мають вирішальний вплив на вибір дестинації. Онлайн-платформи бронювання та туристичні рейтинги значною мірою формують уявлення потенційних туристів про рівень готельно-ресторанного обслуговування [5].

Крім того, розвиток готельно-ресторанної інфраструктури позитивно впливає на економічний розвиток регіонів, залучення інвестицій та розширення туристичних потоків. Високий рівень сервісу сприяє збільшенню середньої тривалості перебування туристів та зростанню їх витрат, що безпосередньо впливає на доходи дестинацій.

Для України дослідження туристичних дестинацій крізь призму готельно-ресторанного сервісу є особливо актуальним. Сучасні виклики, пов'язані з необхідністю відновлення туристичної галузі, підвищення її конкурентоспроможності та адаптації до міжнародних стандартів, вимагають комплексного підходу до розвитку індустрії гостинності [6].

Підвищення якості готельно-ресторанного сервісу, професійна підготовка кадрів, впровадження інноваційних технологій та розвиток локальних туристичних продуктів здатні стати важливими чинниками формування привабливих туристичних дестинацій. Особливу роль у цьому процесі відіграє розвиток внутрішнього туризму, який стимулює вдосконалення сервісної складової та підвищення стандартів обслуговування.

Таким чином, туристичні дестинації в сучасних умовах слід розглядати як складні соціально-економічні системи, у яких готельно-ресторанний сервіс виступає ключовим чинником формування туристичного продукту. Якість послуг розміщення та харчування безпосередньо впливає на рівень задоволеності туристів, імідж дестинацій і їх конкурентоспроможність на туристичному ринку.

Вивчення взаємозв'язку між туристичними дестинаціями та готельно-ресторанним сервісом має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки сприяє глибшому розумінню закономірностей розвитку сучасного туризму та визначенню перспективних напрямів удосконалення індустрії гостинності.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Є. В. Індустрія гостинності в системі туристичного бізнесу. *Туризм і рекреація*. 2020. № 2. С. 45-52.
2. Мальська М. П., Пандяк І. Г. Готельний бізнес: теорія та практика. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 472 с.
3. П'ятницька Г. Ресторанне господарство: організація та управління. Київ: КНТЕУ, 2018. 384 с.
4. Buhalis D. Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*. 2020.
5. Cooper C., Fletcher J., Fyall A., Gilbert D., Wanhill S. *Tourism: Principles and Practice*. Harlow: Pearson Education, 2018. 736 p.
6. UNWTO. *Tourism and Hospitality Development*. Madrid: World Tourism Organization, 2021.

Summary:

Halyna YAVORSKA. TOURIST DESTINATIONS THROUGH THE PRISM OF HOTEL-RESTAURANT SERVICES

The article considers tourist destinations as complex spatial formations in the modern tourism system. It reveals the role of hotel and restaurant services in shaping the tourist attractiveness, image, and competitiveness of destinations. The influence of the quality of accommodation and catering services on the level of tourist satisfaction and the development of specialized types of tourism is analyzed. Particular attention is paid to current trends in the development of hotel and restaurant infrastructure and its importance for the formation of tourist destinations in Ukraine.

Key words: *tourist destination, tourism geography, hotel and restaurant service, hospitality industry, tourism infrastructure, destination competitiveness, gastronomic tourism, hotel industry.*

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 551.58:378.091

ВІД ТЕРНОПІЛЛЯ ДО ДОНЕЧЧИНИ: ДОСВІД ВИВЧЕННЯ КЛІМАТИЧНИХ КОНТРАСТІВ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ

Наталія ТАРАНОВА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,

У статті узагальнено науково-методичні засади організації та реалізації індивідуальних науково-дослідних завдань студентів першого курсу географічних і природничих спеціальностей у межах вивчення дисципліни «Метеорологія і кліматологія». Основну увагу зосереджено на аналізі просторових відмінностей кліматичних і погодних умов різних регіонів України на основі трирічних рядів метеорологічних спостережень. Показано освітній потенціал поєднання традиційних методів кліматологічного аналізу з використанням відкритих метеорологічних ресурсів і сучасних цифрових та геоінформаційних платформ. Обґрунтовано значення таких досліджень для формування фахових, дослідницьких і цифрових компетентностей майбутніх географів, екологів і вчителів природничих дисциплін.

Ключові слова: клімат України, метеорологічні спостереження, регіональні контрасти, географічна освіта, цифрові інструменти.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Сучасний етап розвитку географічної науки та освіти в Україні характеризується зростанням уваги до проблем регіональної диференціації клімату, посилення кліматичних аномалій та їх впливу на природні й соціально-економічні процеси. У цих умовах особливої актуальності набуває підготовка фахівців, здатних не лише відтворювати теоретичні положення кліматології, а й аналізувати реальні метеорологічні дані, інтерпретувати просторово-часові відмінності кліматичних показників та робити обґрунтовані висновки.

Вивчення кліматичних контрастів України – держави з вираженою широтною та регіональною диференціацією природних умов – є важливим науково-практичним завданням, що має значення для розвитку аграрного виробництва, територіального планування, екологічної безпеки та адаптації до змін клімату. У цьому контексті залучення студентів до виконання індивідуальних дослідницьких завдань є ефективним інструментом формування дослідницьких компетентностей і просторового мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регіональної диференціації клімату України, сучасних кліматичних тенденцій та змін погодних режимів широко висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. За результатами національних і міжнародних оцінок фіксується підвищення середніх температур повітря, зміна режиму атмосферних опадів та зростання повторюваності небезпечних метеорологічних явищ, що має виразні регіональні особливості [14].

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із використанням відкритих метеорологічних архівів, даних реаналізів і супутникових продуктів для аналізу кліматичних процесів на локальному та регіональному рівнях. Зокрема, залучення даних реаналізу дозволило студентам оперувати верифікованими метеорологічними параметрами навіть для територій, де доступ до даних стаціонарних метеостанцій наразі обмежений. Такі підходи дозволяють коректно зіставляти результати наземних спостережень із даними глобальних кліматичних сервісів, що суттєво підвищує достовірність та відтворюваність результатів проведених досліджень [1-5].

У науково-методичних публікаціях значну увагу приділено впровадженню геоінформаційних систем і хмарних вебплатформ в освітній процес. Зокрема, підкреслюється роль ArcGIS Online як інструменту формування просторового мислення, розвитку дослідницької компетентності та створення інтерактивних навчальних матеріалів у підготовці майбутніх учителів географії. Застосування таких платформ сприяє опануванню методів візуалізації просторових даних, що є критично важливим складником фахової підготовки сучасних географів [15].

Разом із тим практичний досвід системного залучення студентів першого курсу до аналізу кліматичних контрастів різних регіонів України на основі відкритих цифрових ресурсів висвітлений фрагментарно, що зумовлює актуальність представленого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є узагальнення досвіду виконання індивідуальних науково-дослідних завдань студентів із вивчення клімату і погоди різних регіонів України та оцінка їхнього освітнього потенціалу. Основні завдання дослідження: охарактеризувати організаційно-методичні підходи до виконання студентських кліматологічних досліджень; проаналізувати просторові відмінності кліматичних показників у різних регіонах України; оцінити роль відкритих метеорологічних ресурсів і геоінформаційних інструментів у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завершальним етапом виконання індивідуальних завдань став публічний захист результатів, проведений 10 листопада 2025 року. Формат публічного захисту дозволив студентам не лише продемонструвати навички аналізу великих масивів даних, а й фахово обговорити виявлені регіональні кліматичні розбіжності. У заході взяли участь студенти освітніх програм «Середня освіта (Географія)», «Географія», «Екологія», «Науки про Землю», «Середня освіта (Природничі науки)», а також студенти хіміко-біологічного факультету [12; 13].

Рис 1. Студентка ТНПУ презентує результати кліматологічного дослідження з використанням діаграм та рози вітрів під час захисту ІНДЗ

Тематика індивідуальних досліджень була об'єднана назвою «Аналіз особливостей сучасного кліматичного режиму та погодних умов регіону проживання». У межах виконання індивідуальних науково-дослідних завдань студенти здійснювали комплексний аналіз основних метеорологічних показників, зокрема температурного режиму, кількості та сезонного розподілу атмосферних опадів, вітрових характеристик, рівня хмарності, а також окремих погодних і клімато-екологічних явищ. Аналіз ґрунтувався на трирічних рядах метеорологічних спостережень із використанням відкритих метеорологічних архівів та модельних даних.

Температурний режим населених пунктів досліджувався на основі метеорологічних моделей і даних реаналізу, що дало змогу простежити сезонну мінливість температури повітря (рис. 2).

Рис. 2. Презентація результатів аналізу температурного режиму за даними метеорологічної моделі (м. Золочів) під час захисту індивідуального науково-дослідного завдання з дисципліни «Метеорологія і кліматологія»

Отримані результати дозволили виявити характерні риси річного ходу температури та відмінності між окремими регіонами. Окрему увагу приділено аналізу хмарності як важливого кліматоутворювального чинника. Студенти визначали середні річні значення хмарності та їх зміну за останні роки, що відображено у вигляді порівняльних діаграм (рис. 3).

Рис 3. Презентація результатів кліматологічного аналізу: середня річна хмарність за останні роки

Вітровий режим аналізувався шляхом обчислення середньорічної швидкості вітру за 2022-2024 рр. та виявлення динаміки її змін у часі (рис. 4). Отримані результати доповнювалися аналізом рози вітрів і сезонних особливостей циркуляції повітряних мас.

Рис. 4. Презентація результатів аналізу середньорічної швидкості вітру за 2022-2024 рр. під час захисту індивідуального науково-дослідного завдання

У межах окремих індивідуальних досліджень розглядалися також показники якості атмосферного повітря. Аналіз індексу якості повітря (AQI) за сезонними періодами дав змогу оцінити екологічний стан атмосфери та виявити періоди підвищеного антропогенного навантаження (рис. 5).

Рис. 5. Аналіз показників якості атмосферного повітря (індекс AQI) за сезонними періодами в межах індивідуального клімато-екологічного дослідження студента ТНПУ.

Географія досліджень охопила значну частину території України – від Поділля та Галичини до Волині та Донеччини, що забезпечило можливість наочного порівняння регіональних кліматичних контрастів та просторової диференціації погодних і кліматичних умов. Такий підхід дозволив детально простежити трансформацію атлантико-континентальних повітряних мас та зіставити помірний вплив океанічного переносу на заході з виразним посиленням континентальності клімату у східних регіонах країни.

Рис. 6. Учасники захисту ІНДЗ з дисципліни «Метеорологія і кліматологія» студенти першого курсу географічних і природничих спеціальностей ТНПУ ім. В. Гнатюка

У процесі досліджень студенти використовували відкриті метеорологічні архіви та сервіси візуалізації кліматичних даних Meteo.ua, Weather.com, Sinoptik.ua, Ventusky, Copernicus Climate Data Store [1-5]. Для статистичного опрацювання результатів, побудови кліматограм, роз вітрів і просторової візуалізації застосовувалися цифрові інструменти Microsoft Excel, ArcGIS Online, Canva, Microsoft PowerPoint [8-11; 15]. Залучення геоінформаційної платформи ArcGIS Online дало змогу поєднати аналіз кліматичних показників із їх просторовою інтерпретацією, що відповідає сучасним підходам до використання веб-ГІС в освітньому процесі [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досвід виконання індивідуальних науково-дослідних завдань із метеорології та кліматології засвідчив їхню ефективність у формуванні професійних, дослідницьких і цифрових компетентностей студентів. Поєднання аналізу локальних кліматичних даних із використанням відкритих метеорологічних ресурсів і геоінформаційних платформ сприяє глибшому розумінню просторових кліматичних відмінностей та підвищує якість географічної освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням часових рядів спостережень, залученням супутникових даних та інтеграцією результатів студентських досліджень у регіональні кліматичні й еколого-географічні проекти.

Список використаних джерел:

1. Meteo.ua: архів метеорологічних спостережень та прогнозів погоди. URL: <https://meteo.ua>
2. Weather.com: global weather data, forecasts and climate information/ The Weather Company/ URL: <https://www.weather.com>
3. Sinoptik.ua: погодні архіви та кліматичні показники населених пунктів України. URL: <https://sinoptik.ua>

-
4. Ventusky: інтерактивна візуалізація метеорологічних і кліматичних даних. URL: <https://www.ventusky.com>
 5. Copernicus Climate Data Store (CDS): European climate data and reanalysis products. Copernicus Climate Change Service. URL: <https://cds.climate.copernicus.eu>
 6. Copernicus Climate Change Service. Bringing climate data to the classroom. URL: <https://climate.copernicus.eu/bringing-climate-data-classroom>
 7. Buontempo C., Hewitt C., Doblas-Reyes F. et al. Fostering the development of climate services through the Copernicus Climate Change Service (C3S). *Climate Services*. 2020. Electronic resource.
 8. Canva: онлайн-платформа для створення графічних матеріалів та візуалізації результатів досліджень. URL: <https://www.canva.com>
 9. Microsoft Excel: табличний процесор для обробки, аналізу та графічного подання метеорологічних даних. URL: <https://www.microsoft.com/excel>
 10. Microsoft PowerPoint: програмний засіб для підготовки мультимедійних презентацій. URL: <https://www.microsoft.com/powerpoint>
 11. ArcGIS Online: хмарна геоінформаційна платформа для просторового аналізу та візуалізації даних. URL: <https://www.arcgis.com>
 12. Від Тернопілля до Донеччини: студенти ТНПУ вивчають кліматичні контрасти України. URL: <https://tnpu.edu.ua/news/12193/>
 13. Метеорологія і кліматологія в ТНПУ: освіта, що формує фахівців майбутнього. URL: <https://tnpu.edu.ua/news/12326/>
 14. Український гідрометеорологічний інститут ДСНС України та НАН України. Як змінювався і зміниться клімат в Україні? URL: <https://uhmi.org.ua>
 15. Савка Г., Шушняк В. Застосування ArcGIS Online в освітньому процесі. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 18-20 травня 2023 р.). Львів, 2023. С. 129-135.

Summary:

Natalia TARANOVA. FROM TERNOPIIL TO DONETSK: EXPERIENCE IN STUDYING CLIMATIC CONTRASTS IN UKRAINE IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE GEOGRAPHERS.

The article presents the experience of organizing and implementing individual research assignments for first-year students of geography and natural science specialities within the course Meteorology and Climatology. The study focuses on the analysis of spatial differences in climatic and weather conditions across various regions of Ukraine based on three-year series of meteorological observations. Particular attention is given to the educational potential of combining classical methods of climatological analysis with open meteorological data sources and modern digital and geoinformation tools. The research demonstrates the effectiveness of using publicly available meteorological platforms and GIS technologies for analysing temperature regime, wind characteristics, cloudiness, and air quality indicators. The results confirm that this approach contributes to the development of professional, research, and digital competencies of future geographers, ecologists, and natural science teachers, and enhances students' understanding of regional climatic contrasts within Ukraine.

Key words: climate of Ukraine, meteorological observations, regional contrasts, geographical education, digital tools.

ВИКОРИСТАННЯ ГЕОЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ В ОСВІТІ

Ольга РОМАНИШИН

Тернопільський класичний лицей Тернопільської міської ради

У статті розглядається значення геологічних колекцій як ефективного інструменту в освітньому процесі. Проаналізовано способи їх використання в закладах загальної середньої освіти у навчальній діяльності і позакласній і роботі.

Ключові слова: геологічні колекції, музейна педагогіка, сучасне освітнє середовище.

Вступ. Сучасна освіта вимагає інтеграції теоретичних знань з практичними навичками, що особливо це актуально у природничій освітній галузі. Геологія як базова складова наук про Землю, значною мірою ґрунтується на візуальному та тактильному сприйнятті мінералів, гірських порід, викопних решток. Відповідно геологічні колекції відіграють важливу роль в освітньому процесі, виступаючи не лише як джерело наочності, а як засіб активізації навчального процесу, що дозволяє зробити навчання більш інтерактивним, наближеним до практики та реальних наукових досліджень.

Метою статті є дослідження можливостей використання геологічних колекцій у навчальному процесі та визначення їх освітнього потенціалу у формуванні компетентностей учнів у галузі природничих наук.

Знайомство та робота з геологічними колекціями - для кожного педагога надзвичайно важливий, цікавий і практичний елемент навчання географії. Звичайно, усе виглядає просто і легко, якщо вчитель використовує під час своєї діяльності лише віртуальні екскурсії по музеях світу, України, або безпосередньо разом з учнями відвідує геологічний музей місцевого університету.

Однак створення власної геологічної колекції (музею) в освітньому закладі є достатньо складним процесом, оскільки сучасний музей має мати багату колекцію мінералів та гірських порід, привабливий дизайн, бути інтерактивним, де кожен відвідувач мав би можливість доторкнутись до рідкісного експонату, дослідити його з допомогою унікального обладнання, провести елемент дослідження.

В академічних колах використовують такий термін, як «музейна педагогіка». Музейна педагогіка – це напрямок, що передбачає використання музейних колекцій (у нашому випадку геологічних колекцій) та експозицій для навчання, сприяючи формуванню знань, навичок та ставлення до природної та культурної спадщини [5, с. 238]. Тут поєднуються традиційні методи навчання з практичним досвідом, дозволяючи учням, таким чином, зануритися в глибоке геологічне минуле.

На нашу думку, створений таким чином музей має практичне майбутнє. Таким чином, ви, як педагог, що представляє природничу освітню галузь, впродовж вивчення всього курсу географії зможете в будь які моменти використовувати зразки гірських порід та мінералів на уроках чи в позакласний час.

Відомим є факт, що вперше учні детально знайомляться з гірськими породами під час проходження загального курсу географії у 6-у класі. Зокрема, при вивченні розділу «Літосфера» на уроці, де вивчається тема «Гірські породи», варто запропонувати школярам зіграти гру «Ланцюжок», використовуючи найбільш поширені гірські породи, що є в географічному кабінеті чи на території вашого краю. (Суть гри полягає в тому, що учні по колу передають отриманий зразок гірської породи, розглядають його, записують властивості в заздалегідь підготовлену таблицю та спільно з вчителем визначають використання даної породи в господарстві) [4, с. 104].

Велике значення має також використання зразків гірських порід та мінералів у процесі підготовки учнів до різноманітних конкурсів, олімпіад та геологічних змагань. Працюючи безпосередньо з колекціями гірських порід та мінералів, учні, в першу чергу, здобувають навички розпізнавати їх за кольором, структурою, запахом; описувати основні властивості мінералів: колір, твердість, риска, спаяність; дізнаються якими способами певні мінерали можна відокремити від гірської породи; за якими ознаками, а саме вмістом певних мінералів на місцевості, можна спрогнозувати наявність тої чи іншої корисної копалини; в яких галузях господарства можна використовувати ці породи.

У процесі вивчення теми «Географія рідного краю» у 8-у класі учні вивчають корисні копалини рідного краю, дізнаються про застосування даних порід і мінералів у виробництві, будівництві, в сільському господарстві, у власному господарстві, при прокладанні автомобільних доріг тощо.

Приміром, під час екскурсії до ближнього піскового (або глиняного) кар'єру учні вперше описують відслонення гірських порід, досліджують домішки, вкраплення та відбитки скам'янілостей фауни та флори минулих епох, значно глибше дізнаються про науку палеогеографію та палеонтологію. Окремі рідкісні екземпляри додаються до геологічної колекції навчального закладу.

Системно, впродовж вивчення курсу географії у 6-11-х класах, застосовується краєзнавчий елемент. Наприклад, під час розгляду об'єктів ЮНЕСКО, що розташовані на території Австралії, ми згадуємо Великий кораловий бар'єрний риф, можемо продемонструвати зразки коралів, привезених як сувеніри з Червоного моря чи з інших регіонів світу. Одночасно згадуємо, що на території Тернопільської області 10-14 млн років тому на мілководді Сарматського моря сформувався кораловий риф, скам'янілості якого сьогодні видобуваються в багатьох кар'єрах, а окремі фрагменти входять до унікального заповідника «Медобори» [3, с. 171; с. 369].

Для створення геологічних музеїв при освітніх закладах й з метою постійного збагачення їхньої матеріальної бази, важливим є аспект постійної взаємодії різних учасників спільноти в межах кожної територіальної громади. До прикладу, під час розробки котловану під нову забудову будинку чи закладення нової криниці в господарстві громади, значна частина гірських пластів виймається на поверхню. Дані породи варто ретельно оглядати на вміст решток викопної фауни і флори. В подальшому такого роду спостереження й дослідження часто допомагають заповнити прогалини з історії минулого, еволюції розвитку земної кори і живих організмів рідного краю на рівні біогеографії геології та інших наук.

Загальновідомо, що Тернопільщина багата на різноманітні будівельні поклади корисних копалин, при розробці яких знайдено унікальні в світі палеонтологічні знахідки: трилобіти, амоніти, зуби динозаврів, кістки мамонтів, скам'янілі скелети девонських риб, морських їжаків, яйцеві капсули ската, тощо. Вивчаючи та колекціонуючи гірські породи і мінерали своєї місцевості, важливо розуміти наслідки надмірного використання у промисловості цих ресурсів, що супроводжуються порушенням естетики природних ландшафтів. Варто шукати альтернативу для кар'єрів, що багаті на викопну фауну і флору, на прикладі тих же унікальних гіпсових печер Поділля – геологічних музеїв, які створила сама природа. До кар'єрів також можна прокласти екологічну стежку, а власне на території самого кар'єру створити кілька локацій для проведення практичних занять, майстер класів з визначення певних палеонтологічних знахідок, гірських порід, мінералів та встановлення їх походження.

Отож створення геологічних колекцій (музеїв) при сучасних освітніх закладах має важливе дидактичне і практичне значення у вивченні курсу географії, забезпечуючи умови формування сучасного освітнього середовища, де учні працюючи з геологічними колекціями, вчать спостерігати, досліджувати, аналізувати, співставляти, експериментувати та моделювати, що є навичками, які складають основу компетентнісного навчання в Новій українській школі.

Список використаних джерел:

1. Пічугін Б.В., Федченко Ю.І. Шкільний визначник мінералів і гірських порід. Київ. 1982. 175 с.
2. Історія географії в Україні. Ярослав Іванович Жупанський, посібник для студентів географічних спеціальностей, вузів України. Київ. 2006. 275 с.
3. Свинко Й., Сивий М. Геологія з основами геохімії та палеонтології, посібник для студентів. Тернопіль. 2011. 384 с.
4. Географія підручник для 6-го класу. Запотоцький С., Зінкевич М., Романишин О. та інші. Тернопіль. 2023. 275 с.
5. Маньковська Р. Музейна педагогіка: інноваційна технологія інтелектуального розвитку. Краєзнавство. ПП «ПФ «Фоліант», 2019. №3. С. 238-252.

Summary:

Olga ROMANYSHYN. USE OF GEOLOGICAL COLLECTIONS IN EDUCATION

The article discusses the importance of geological collections as an effective tool in the educational process. It analyzes ways of using them in general secondary education institutions in educational activities and extracurricular work.

Key words: *geological collections, museum pedagogy, modern educational environment*

Здано до складання 17.01.2025. Підписано до друку 15.01.2026. Формат 60x84/18. Папір друкарський.
Умовних друкованих аркушів 5,0. Обліково-видавничих аркушів 9,2. Тираж: 100 примірників.